

RHETORICARUM INSTITUTIONUM

PARS PRIMA

EX TULLII PRÆCEPTIS

EXEMPLISQUE COMPARATA

Et primis eorum Studiis accommodata

QUI

HUMANIORIBUS LITTERIS

Dant operam

IN COLLEGIO SEMINARIO

BONONIENSI.

BONONIÆ MDCCLXVI.

Typis Lælii a Vulpe Inst. Scient. Typographi.
Superiorum facultate.

*Pertinet ad Bibli. Tonsuram
Araglitana*

THE [illegible] OF [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

OPERIS DISTRIBUTIO.

LIBER I.

DE ELOCUTIONE.

Cap. I.	D E puri, dilucidique sermonis ratione.	pag. 1
Cap. II.	De Verborum ornatu, ac primum de verbis propriis, & quæ sint vitia in iis fugienda.	2
Cap. III.	De Verborum delectu habendo.	5
Cap. IV.	De tribus modis illustrandi Verbi simplicis.	7
Cap. V.	De Verbis Translatis, sive de Metaphora.	9
Cap. VI.	Quæ sint Translationes eligendæ.	11
Cap. VII.	Quæ sunt vitia in Translatis fugienda.	12
Cap. VIII.	De Translatores continuatione, sive de Allegoria.	15
Cap. IX.	De Tropis, & primum de Synecdoche, & Metonymia.	18
Cap. X.	De Antonomasia, Onomatopœja, Catacresis, & Metalepsi.	23
Cap. XI.	De Periphrasi, & Hyperbole.	26
Cap. XII.	De Ironia.	28

LIBER II.

DE FIGURIS.

De Figuris Verborum.

Cap. I.	De variis repetitionum generibus.	31
Cap. II.	De aliis Verborum figuris.	34
Cap. III.	De Figuris sententiarum, ac primum: De Interrogatione, ejusque variis modis.	36
	Cap.	

Cap. IV. De Subjectione, & Sustentatione.	pag. 33
Cap. V. De Dubitatione, & Communicatione.	42
Cap. VI. De Concessione, & Præteritione.	44
Cap. VII. De Correctione, Licentia, Præmunitione, & Occupatione.	46
Cap. VIII. De Descriptione, Interpretatione, & Expolitione.	50
Cap. IX. De Incremento, Gradatione, Congerie, & Distributione.	53
Cap. X. De Contrapositione, Nefas dictu, Paradoxo, Emphasi, & Epiphonemate.	56
Cap. XI. De Apostrophe, Exclamatione, & Optatione.	59
Cap. XII. De Precatione, Imprecatione, Ominatione, & Reticentia.	62
Cap. XIII. De Prosopopæja, & Sermocinatione.	65
Cap. XIV. De Figuris Transitionis.	70
Cap. XV. De numero Oratorio.	75
Cap. XVI. De incis, membris, & periodo.	81

LIBER III.

DE AMPLIFICATIONE PER LOCOS RHETORICOS.

Cap. I. Quid sit amplificatio.	92
Cap. II. De Locis.	95
Cap. III. De Definitione.	96
Cap. IV. De Notatione.	102
Cap. V. De Conjugatis.	103
Cap. VI. De Partium enumeratione.	104
Cap. VII. De Genere, & Specie.	106
Cap. VIII. De loco a simili.	110
Cap. IX. De Exemplo, & Fictione.	113

Cap.

Cap. X. De Dissimilitudine, seu Differentia.	pag. 118
Cap. XI. De Contrariis.	120
Cap. XII. De Adjunctis.	122
Cap. XIII. De Antecedentibus, Consequentibus, & Repugnantibus.	132
Cap. XIV. De Caussis.	137
Cap. XV. De Effectis.	144
Cap. XVI. De Comparatione.	147
Cap. XVII. De Locis assumptis, seu remotis.	151

LIBER IV.

DE AMPLIFICATIONIS USU.

Cap. I. Qualis esse debeat.	162
Cap. II. De Diminutione.	169
Cap. III. De Descriptione.	174
Cap. IV. De Corporum descriptione.	175
Cap. V. De Morum, sive de Hominis vitæ descriptione.	177
Cap. VI. De Loci descriptione.	181
Cap. VII. De rerum descriptione.	182
Cap. VIII. De Narratione.	184

APPENDIX.

DE EPISTOLIS. 195

I. Quid sit Epistola, & ad quos fines instituta.	196
II. De Epistolarum partitione.	197
III. Quo dicendi genere conscribendæ sint Epistolæ.	198
IV. De cultu Epistolarum.	201
V. De usu Proverbiorum, & transitionum in Epistolis.	207
	VI.

VI. De Brevitate Epistolarum.	pag. 211
VII. De perspicuitate Epistolarum.	219
VIII. De partibus Epistolæ, ac primum de Salutatione.	220
IX. De postrema Epistolæ clausula.	222
X. De Exordio Epistolarum.	224
XI. De gratulationibus per epistolas.	226
XII. De Consolatoriis Epistolis.	229
XIII. De gratiarum actionibus.	236
XIV. De litteris commendatitiis.	238
XV. De Hortationibus.	241
XVI. De jocosis Epistolis.	245
XVII. De officiosis Epistolis.	249
XVIII. De notis numerorum apud Latinos usitatis: ac de ratione dies numerandi.	254

DE ELOCUTIONE

LIBER I.

De puri, dilucidique sermonis ratione.

C A P. I.

OMnis dicendi laus in eo sita esse videtur, ut pure, ut dilucide, ut ornate, ut ad id quodcunque agetur, apte, congruenterque dicamus. Prima igitur habenda ratio est puri, dilucidique sermonis. Ita enim nexa hæc sunt inter se, ut unum adhibeatur alterius gratia: ac pure loquamur ob eam causam, ut plane intelligatur, quod dicimus.

Ut autem pure, quod est Latine, loquamur, non solum videndum est, ut & verba eligeramus ea, quæ nemo jure reprehendat; & ea sic & assibus, & temporibus, & genere, & numero conservemus, ut ne quid perturbatum, ac discrepans, aut præposterum sit; verum etiam genuinus ille perquirendus est candor, qui maxime in propriis elucescit dicendi modis; unde naturalis quædam venustas, & elegantia loquendi emanat.

Sed omnis loquendi elegantia, quamquam expolitur scientia litterarum; tamen augetur legendis optimis oratoribus, & poetis.

Jam ex hac ipsa, quam declaravimus, ratione puri, elegantisque sermonis illud consequitur,

A

ut

ut plane, ut dilucide loquamur. Quibus enim rebus purum, & elegantem efficimus sermonem, iisdem assequimur, ut ea, quæ dicimus, intelligantur. Latine enim dicendo, verbis usitatis, ac proprie demonstrantibus ea, quæ significari, & explicari volumus, sine ambiguo verbo, aut sermone; non nimis longa continuatione verborum, non valde productis iis, quæ similitudinis causa ex aliis rebus transferuntur, non discerptis sententiis, non præposteris temporibus, non confusis personis, non perturbato ordine; non poterimus non plane, non dilucide loqui.

Pleraque ex lib. III. de Orat.

De Verborum ornatu: ac primum de verbis propriis, & quæ sint vitia in iis fugienda.

C A P. I I.

Solum quidem, & quasi fundamentum oratoris vides locutionem emendatam, & Latinam. unde Cæsar in libris, quos de ratione Latine loquendi scripsit ad Ciceronem, verborum delectum originem esse eloquentiæ dixit. Omnis enim oratio conficitur ex verbis, quorum primum nobis ratio simpliciter videnda est, deinde conjuncte. Nam est quidam ornatus orationis, qui ex singulis verbis est, alius, qui ex continuatis, conjunctisque constat. Ergo utemur verbis, aut iis, quæ propria sunt, & certa quasi vocabula rerum, pene una nata cum rebus ipsis: aut iis, quæ transferuntur, & quasi alieno in loco collocantur.

In

In propriis est igitur verbis illa laus oratoris, ut abjecta, atque obsoleta fugiat, lectis, atque illustribus utatur, in quibus plenum quiddam, & sonans inesse videatur. Sed in hoc verborum genere priorum delectus est quidam habendus, atque is aurium quodam iudicio ponderandus; in quo exercitatio plurimum valet, & lectio optimorum auctorum. Quæ sint verba in oratione fugienda, iis fere duobus carminibus comprehenduntur:

„ Sordida, prisca, nova, antiquata, poetica, dura,

„ Turpia, rara nimis, vel peregrina cave.

Ex his pauca notabimus, quæ videntur insigniora.

Sordida quidem, ac *turpia* verba sunt penitus ex honesti viri sermone eliminanda. Sed hac de re rursus erit agendum.

Nimis prisca, seu penitus obsoleta non sunt in usum revocanda. Neque solum ea, quæ jam putida videbantur vel ipsi Ennio, Frequentata

„ Versibus, quos olim Fauni, Vatesque canebant: Sed ne plura quidem, quæ passim in Ennio, Pacuvio, Lucilio, ac sæpe etiam in Plauto leguntur, sunt nobis temere usurpanda, quæ (1)

„ Nunc situs informis premit, & deserta vetustas. Nemo enim *Burrum* dicet, aut *Bruges*, quod ita Ennius sit locutus; sed *Pyrrum*, & *Phryges*, quod postea consuetudo probavit. Imo numquam *Senati* dixerim, numquam *sanguem*, licet habeam illius vocis, præter vetustiores, Salustium auctorem, istius Lucretium. Neque probarem: *Nimis me indulgeo*; quod ita inveniam apud nitidissimum scriptorem Terentium: aut *Ipsus* placebit; quod eo sæpe idem utatur. Ac ne

A 2.

fin

---

(1) Horat. E. IX. l. II. Orat. cap. XLVI.

sim infinitus; quæ in Cicerone ab se dicta invenitis, quæ in Cæsare, quæ in Nepote, aliisve, qui vobis ad imitandum sunt propositi; hæc aurea, hæc satis antiqua putatote.

De novis erit postea dicendum. De duris, quæ scilicet asperioribus consonantibus sunt contexta, non tam per se ac penitus abigendis, quam in compositione sententiarum, quum opus est, cavendis, neminem puto esse adeo agrestem, qui nequeat sensu suo judicare: quæque hic possent præcipi, commodiorem locum desiderant.

Nimum rara, quæ ab usitata discedunt optimorum auctorum consuetudine, magno sunt opere fugienda. Quare monent, insolens verbum in oratione, non aliter, quam scopulum in mari esse. Non itaque, quod semel, aut iterum legas vel apud ipsum Ciceronem quidpiam usurpatum contra, quam ceteri, & ipse etiam soleat, ipse statim arripies. Neque dubitaverim, quum necesse est in nostrum sermonem traducere propria quædam nomina peregrina, eadem inflectere, seu declinare Latinorum more; quod licet observare in Cæsaris Commentariis, & apud Ciceronem frequentissime: si excipias nomina Græcorum propria, ut Socrates, Pythagoras, & hujusmodi; quæ tamen & ipsa in ceteris casibus more Latinorum apud Latinos fere desinunt.

A poeticis non tam abhorrebit, quam temperabit orator. nam hinc sæpe lumen accedit orationi. Quæ tamen licentiis ab istis usurpantur, vel numeri gratia, vel ex propria fingendi, & audendi facultate, numquam sibi adsciscet.

Abjecta verba, quæ sunt oratori fugienda, ea fuisse credo, quæ sumpta dicebantur ex trivio, quæq.

quæq. vulgaris effecerat, ac retinebat fordidioris populi consuetudo: quod etiam modo florentibus linguis usuvenire perspicimus. At in Latina, qui nos possumus hæc modo verba internoscere? Aliqua forte hujus abjecti sermonis vestigia deprehendi poterunt apud Comicos, quod verba personis sæpe vilioribus aptare deberent: cujusmodi forte extiterit illud *ipsissimum* Plauti, & similia. Illud est certum, plura in uno genere dicendi esse venusta, & elegantia, quæ nimium essent abjecta in alio. Sic in Epistolis *Quod in buccam venit scribito*: Venustum erit, & urbanum; si in orationem traducas, vilescet.

In Bruto cap. LXXII. LXXIV. Ex lib. III. de Orat. cap. XXVII.

De Verborum delectu habendo.

C A P. III.

Verborum quæ sint vitia fugienda, saltem præcipua, indicavimus: nunc, quæ sint eligendæ, virtutes videbimus. Legenda igitur sunt, uti jam supra memoratum est, illustria verba, quæ splendorem afferrant orationi, & quæ sint nata, hoc est, omnium aptissima, ad res cum decoro significandas: in quo sane non tam aurium, quam ingenii est judicium adhibendum. Verum, uti in ceteris, in hoc etiam ingenium acuet exercitatio; & attenta præstantium auctorum lectio bonorum verborum usum, & copiam suppeditabit.

Sunt ea pariter verba depromenda, in quibus plenum quiddam, & sonans inesse videatur. Dum id conaris, cave extrema; cave ne dum exilia nimis, ac tenuia fugis, in contraria incurras, in vasta scilicet, immania, & sesquipedalia. Neque vero, ut poetæ solent, deliges exquisita ad sonum, sed sumpta de medio. Ad sonum certe, quod attinet, aures sunt iudices, quarum voluptati, sicuti morigeranda est oratio, ita sunt voces deligendæ, quibus illa conficitur.

Jam vero in verbis junctis quam scite *insipientem*, non *insipientem*; *iniquum*, non *inequum*; *tricipitem*, non *tricapitem*; *concisum*, non *concaesum* volunt? Sed non aliter, quam optima, & inveterata consuetudo jam probaverit, nobis licet hæc Latina usurpare. Illud ex soni ratione liberum nobis relinquitur, ut nosse, & judicasse, vel novisse, & judicavisse; nostis, novistis; judicarunt, vel judicaverunt, & sic in aliis dicamus. Qua de re illud minime præteribo, quod in Topicis Cicero confirmat exemplo suo. Ubi formas potius, quam species appellat, quas Græci *Ideas* nominant; idque ne quidquam durioris in precipiendo admittere cogatur. Nolim enim (inquit) ne si Latine quidem dici possit, specierum, & speciebus dicere; & sæpe his calibus utendum est: at formis, & formarum velim. Quum autem utroque verbo idem significetur, commoditatem in dicendo non arbitror negligendam.

Soni videntur ea plenioris, quæ a grammaticis *Verbalia* dicuntur: *Animi dominatrix cupiditas*: *Moderatrix omnium rerum sapientia*: *Philosophia vitæ dux*, *virtutis indagatrix*, *expultrixque vitiorum*. *Voluptas imitatrix boni*. *Castitas*
ur

urbis, an direptor, & vexator Antonius? Atque hæc Ciceroni usitatissima. Juvant etiam identidem ad vim simul, & graviolem quemdam sonum composita, ut *consceleratus, contrucidare, immanis, perhorrescere*, & ejusmodi pro simplicibus *sceleratus, trucidare, magnus, horrescere*. Sed eritne perpetuum hoc studium? Neque ratio id feret linguæ Latinæ: unde etiam sæpe ex similitudine barbaræ creantur voces: neque ubicunque feret Latina consuetudo, probabitur, si sæpius fiat, quam oporteat, aut res ipsa desideret.

Illæ sunt ad gravitatem quamdam, & majestatem orationis quærenda, quæ præstant significatione, dummodo res ipsa ferat; sic sunt graviora latro, quam prædo; raptor, quam fur; carnifex, quam sicarius; flagitiosus, quam improbus; truculentus, profligatus, perditus, quam crudelis, scelestus, malus: plus vulnerare significat, quam percutere; exterminare, quam ejicere. Sed hæc satis, & supra.

Hoc moneo postremum, in delectu scilicet verborum magnam adhibendam esse diligentiam, sed quæ nimium præ se non ferat artificium, & studium, quod semper cadit in ostentationis quoddam genus, atque ideo levitatis.

III. *de Orat. cap. xxxvii. In Orat. c. xlv. vi. vii. viii. ix. & lib. III. de Orat. c. xxvi.*

De tribus modis illustrandi Verbi simplicis.

CAP. IV.

AD illustrandam, & ornandam orationem tribus modis verbum simplex afferre potest

orator, vel inusitatum, vel novatum, vel translatum. Prima duo genera, quæ vix ullam nobis sui facultatem reliquerunt, expediemus hoc capite. De translatis agemus postea, ut res postulat, uberius.

Inusitata sunt fere prisca, quæ jam a Tullii ætate obsolescerant. Hæc Poetarum licentiæ liberiora semper fuerunt, quam oratorum consuetudini. Rarius tamen habet etiam in oratione Poeticum aliquod verbum dignitatem. Neque sane fuerit orator dicere *tempestatem* pro tempore: *Qua tempestate Pœnus in Italiam venit*, ut Cœlius apud Ciceronem, *Prolem* etiam, & *sobolem* invenietis: *Proles illa futurorum hominum*. *Propaganda soboles*. Ita illud *effari* in Orat. pro Domo sua, sed positum eo loco, ubi Religionem spirat. *Neque verbum ullum solemne potuit effari*. Reor sæpe invenies; ut *Tum vero est ratus se posse...* & *Quem quidem antea natura rebar ita dicere*. Sic huius generis alia, quibus loco positis grandior, aut antiquior oratio sæpe videri solet. Leges præsertim, licet hoc tempore scribantur, quo plus auctoritatis habeant, peculiare desiderant dicendi genus, paullo scilicet antiquius. Verum de his, ubi de inscriptionibus.

Novantur verba, quæ ab eo ipso, qui dicit, gignuntur; ac fiunt, duplici ratione: primum conjungendis Verbis, ut hæc armipotens, ignipotens, auricomus, & plurima: Sed nemo non videt hæc esse poetica. Accedit, neque Poetis post Latinæ linguæ interitum liberam facultatem concedi huiusmodi verba componendi, aliaque præter jam recepta pro libito conformandi.

Vix illud nobis reliquum esse videtur, ut quæ

veteres sæpe propriis adjugebant nominibus, ut *Pseudo*, & *semi* (unde *Pseudocatonem*, *Pseudophilippum*, *Semiplacentinam*, habet Cicero) nos etiam, caute tamen, & vel joci, vel festivi-
vioris causa reprehensionis, cuiquam nomini præponamus.

Etiam sine conjunctione vocis novantur verba, ut
,, Baccarum ubertate incurvescere... Verbum enim incurvesco ex incurvo factum est. Ita etiam Cicero primus forte induxit, & fabricatus ea est verba; *Perspicuitatem*, *evidentiam*, *qualitates*. Verum eis vix utitur in Philosophicis, ubi nova nomina necesse ipsi fuit novis rebus imponere. In orationibus nihil usurpat hujusmodi, nisi forte alienum exprobrandi causa.

III. de Orat. cap. xxxviii. In Orat. c. xxiv.

De Verbis Translatis, sive de Metaphora.

CAP. V.

Illustrant orationem tamquam stellæ verba translata, de quibus nunc agimus: lumen etiam, & ornatum afferunt orationi verborum immutationes, quas Græci *Tropos* dixere, de quibus postea erit sermo. A Translatis, tamquam præcipuis, ad quæ etiam immutata solent referri, incipiamus. Translationem dicimus, quam Græci *Metaphoram*.

Metaphora, sive Translatio est similitudinis ad verbum unum contracta brevitas. Fit igitur Translatio, quum verbum in aliquam rem transfertur ex alia re, quod propter similitudinem recte videtur posse transferri. Quare debet ex re simili
sem-

semper verbum usurpari, quod transfertur, ad aliam illustrius exprimendam. Ponamus exemplum: Verno tempori similis est adolescentia: licebit itaque ex veris jucunditate, & pompa plura transferre ad illam ætatem: sic sæpe audimus Adolescentiæ florem, & viridem, florentemque juventutem. Dum enim dicis Adolescentiæ florem, non ne intelligis, adolescentiam similem esse flori? Nec alia ratione, dum viridem florentemque appellamus juventutem, verno illam tempori comparamus, quod virescit, ac floret. In hoc autem emicat Translationum virtus, quod quum ad sensus ipsos res admoveant, & maxime oculorum, qui est sensus acerrimus, ponunt pene in conspectu animi, quæ cernere, & videre non possumus.

Modus autem verbi transfereendi late patet: quem primum necessitas genuit, verborum inopia priorum; post autem delectatio, jucunditasque celebravit. Nam *gemmares vites, sitire agros, luxuriam esse in herbis, lætas segetes* rustici etiam dicunt. Quod enim declarari verbo proprio vix potest, id translato quum est dictum, illustratur similitudine ejus rei, quam alieno verbo posuimus.

Sed quum in verborum etiam maxima copia, multo sæpe aliena delectent magis, si sint ratione translata, quam propria; hinc illæ paullo audaciores translationes inventæ sunt, quæ non inopiam indicant, sed orationi splendoris aliquid accrescunt. Dividunt aliqui translationes, siue metaphoras omnes in quatuor genera. Nam quum res omnes in animatas, & inanimes dividi putent; hinc pariter constituunt posse verbum ali-

quod

quod transferri vel ab animato ad animatum; vel ab inanimi ad inanime; vel ab alterutro ad alterutrum genus contrarium. Verum utrunque fit hæc divisio adæquata; nihil plane ad artem cenſeo pertinere, ad quod fit genus translatio referenda investigare; plurimum autem conferre exiſtimo, quæ ſint probandæ, quæque fugiendæ translationes, recognoscere: quod ipſum ex Tullio liquet uberrime.

III. de Orat. cap. xxxviii. ix. x. In Orat. c. xxiv. & xxvii.

Quæ ſint Translationes eligendæ.

CAP. VI.

EA vel in primis transferri oportet, quæ rem faciunt clariorem; ut ſunt illa pro Sextio? *Statim me percuſſo ad meum ſanguinem bauriendum, & ſpirante etiam rep., ad ejus ſpolia detrahenda advolarunt.*

Tum etiam trāſlata laudantur, quum iis ſignificatur magis res tota, ſive facti alicujus, ſive conſilii. De L. Sulla pro Sex. Roſcio. *Quum præſertim tam multi occupationem ejus obſervent, tempuſque aucupentur, ut ſimul atque ille deſpexerit, aliquid hujusmodi moliantur.* Perpende illud pro Milone. *Quanto ille (Clodius) plura miſcebat; tanto hic (Milo) magis in dies convaleſcebat.*

Nonnunquam etiam brevitās translatione conſicitur; ut illud: *Si telum manu fugit.* Imprudent.

dentia teli emissi brevius propriis verbis exponi non potuit, quam est uno significata translato. Et in Pisonem: *O Dii immortales! Tunc etiam, atque adeo vos geminae voragines, scopulique reip., vos meam fortunam deprimitis, vestram extollitis?*

Ceterum jam plura sunt per translationem in usu prope quotidiani sermonis elegantissima, quæ quum ita sint rebus accommodata, ut eisdem lumen afferant, & venustatem, ne cogitantes quidem de translatione, passim adhibeamus. Siquidem & flagrare iracundia, & odio ardere, & præcipites agi furore, & iram defervescente, & amorem restingui, & incendi, & inflammari cupiditates, & labes animorum, & virtutis splendorem, & innumera sic dicere consuevimus, ut ea propriis exprimere vocabulis, vix multo studio, & labore possemus. His uti licet frequentissime; conquistis diligentius, non tam crebro, sed moderate, ac temperanter, quum res ipsa postulat.

Quæ sunt in hoc capite, & sequentibus de Translatis, & Tropis desumpta, invenies

Lib. III. de Orat. cap. xxxviii. ix. x. xi. xii. xiii. & ex Orat. c. xxiv. xxvii.

Quæ sunt vitia in Translatis fugienda.

CAP. VII.

Fugenda primum est dissimilitudo, seu cavendum, ne illud, unde verbum transferas, parum

rum sit ei simile, quod vis translato verbo declarare. Quam illa essent dissona: metu exardescere, fontem restingui, inertia inflammari, & hujusmodi, nemo non videt.

Cavendum est etiam ne longius, quam par est, simile sit ductum. *Syrtim patrimonii* vix ferrem, *scopulum* libentius dixerim. Mallem *Voraginem honorum*, quam *Charybdim*. Facilius enim ad ea, quæ visa, quam ad illa, quæ audita sunt, mentis oculi feruntur. Hinc etiam minus probantur translata; quum ad illud ut perveniamus, quod intelligimus, necesse est ex verbo translato ad aliud gradum facere. Sic *flumen ingenii* probant omnes. Dic Nilum, dic ingenii Padum, nemo non ridebit. Quid verò? Nonne Nilus, Padusque sunt flumina? nemo inficiatur: sed hoc ipso, quod necesse est in translato ratiocinari, respuitur. Verum hæc ipsa, quum satis manifesta sunt, & paullo latius funduntur, ac ipsa similitudo aliqua ratione explicatur, tum per ea sic duci jucundum est. Vide quam pulchre Cicero in Clodium, quod improbat, utatur translato; & alterum etiam nectat de Scylla in oratione de Haruspicum responsis. *Quam denique tam immanem Charybdim poetæ fingendo exprimere potuerunt, quæ tantos exhaurire gurgites posset, quantas iste . . . prædas exforbuit? aut tam eminentibus canibus Scyllam, tamque jejunis, quam quibus istum videtis Gelliis, Clodiis, Titiis rostra ipsa mandentem?*

Omnis pariter vitanda est illarum rerum turpitudine, ad quas eorum animos, qui audiunt, trahat similitudo. Quum enim hæc summa laus sit verbi transferendi, ut sensum feriat, cavendum sum-

mo-

mopere, ne quidpiam fœdi sensibus obiiciat. Nolo stercus Curix dici improbum senatorem, ac nequissimum. Paulo itaque verecundius Cicero in Cat. II. de Conjuratis. *O fortunatam temp., si quidem hanc sentinam hujus urbis ejecerit.* Et Gabinium pro Sextio vituperat: *Qua tum superbia cœnum illud, ac labes amplissimi ordinis preces, & clarissimorum civium lacrimas repudiavit? Me ipsum ut contempsit belluo patriæ?*

Nec ea solum, quæ aliquid turpæ præ se ferunt, sunt repudianda translata, verum etiam quæ sunt indecora, ac nimium abjecta. Ita quis non rideat cum Horatio illius versum poetæ:

„Jupiter hibernas cana nive conspuet alpes.

Non debet esse translatum majus, quam res postulet; uti si quis diceret. *Tempestatem comissionis*: aut minus, uti *commissatio tempestatis*. Nolo esse verbum, quod transfertur, angustius proprio. Notat hoc vitium Tullius in Acciano carmine.

„Quidnam est obsecro? Quid te adiri abnutas? Non satis putat significari postremo hoc verbo, quod esset exprimendum; siquidem melius esset *vetas, prohibes, absterres*: quoniam antea fuerat vehementius interdictum accedere:

„Illico istic, ne contagio mea bonis umbrave oblit.

Si vereare ne paullo durior translatio esse videatur, mollienda est præposito sæpe verbo; ut si olim M. Catone mortuo, *Pupillum* Senatum dicerem: paullo id durius; si *ut ita dicam pupillum*; aliquanto mitius. Ad lenienda hujusmodi paullo audaciora translata; quibus tamen aliquando ad rei amplificationem indigemus, illa sæpe occurrunt: prope dixerim, si dicere liceat, pene, quasi, & simili.

similia. III. de Orat. sic de Crassio disceptante Cotta inquit: *Quo quum progressus esses, repente quasi quidam æstus ingenii tui, procul a terra abripuit, atque in altum a conspectu pene omnium abstraxit. Et pro Plancio: Quorum honoribus agri, prope dicam, ipsi, montesque fauerunt.*

Etenim verecunda debet esse translatio, ut ea non irruisse in alienum locum, sed immigrasse in suum videatur. Errant itaque vehementer, qui in translationum laudibus ponunt, si ducantur a rebus vel minus notis, vel longius petitis, vel rem immodice augmentibus. Id enim isti præclarum putant, quod summi auctores fugiunt summo opere, nec immerito; quum soleat id orationi vel fucum facere, vel tenebras offundere. Neque dubitamus, quin ex hoc fonte non semel fluxerit eloquentiæ corruptio, & linguarum depravatio.

De translatorum continuatione, sive de Allegoria.

CAP. VIII.

QUUM plures fluxerunt continuæ translationes, alia plane fit oratio. Itaque genus hoc Græci appellant *Allegoriam*. Jam igitur habes, quid sit illud, quo de nunc agimus.

Allegoria est oratio ex pluribus constans continuatis translationibus. Ea fit ut aliud dicatur, aliud intelligendum sit: ut est illud:

- „ Erras, erras, nam exultantem te, & præfidentem tibi
- „ Reprimunt validæ legum habenæ, atque imperii insistent juga.

Su-

Sumitur hic acris equi similitudo; atque hinc nomina transferuntur ad hominem explicandum audacem, ac superbum, legum, & imperii severitate cohibendum.

Est hoc magnum ornamentum orationis, in quo vel in primis obscuritas fugienda est. Etenim ex hoc genere fiunt ea, quæ dicuntur *enigmata*; a quibus orationem abhorrere, nemo est qui non videat. Ut autem hoc lumen adhibeant orationi allegoriæ, solent quidem oratores plura verba ex cogitata similitudine transferre, & integras aliquando sententias: at simul propria quædam ejus rei, quam volunt exprimere, opportunis locis inferere: nisi quandoque ex arte omnia lubeat transferre; vel quod ex jam dictis res fiat clarior; vel quod deceat ita rem circumvestire, ut eam intelligant, quos velis, ac præterea nemo. Sic Cic. Ep. v. l. XII. *Vellem (inquit) Idibus Mart. me ad cœnam invitasses; reliquiarum nihil fuisset; nunc me reliquiæ vestræ exercent: & quidem præter cæteros me.* Ubi cœnæ nomine conjugationem in Cæsarem factam, & cædem ejus intelligit, reliquiarum nomine Antonium significat; quem minime superstitem futurum indicat, si conjugationi, & cædi ipse interfuisset. Plerumque tamen ad rem illustrandam propria quædam adjiciunt oratores. Celebris est illa in Pisonem; *Neque tam fui timidus, ut qui in maximis turbinibus, ac fluctibus reip. navim gubernassem, salvamque in portu collocassem, frontis tuæ nubeculam, tum collegæ tui, contaminatum spiritum pertimescerem. Alios ego vidi ventos, alias prospexi animo procellas, aliis impendentibus tempestatibus non cessi.*

Sæpe etiam tota primum exponitur similitudo, siue res ipsa in similitudinem assumpta; æt tum ex ista transferuntur verba ad id exprinendum aptissima, cuius gratia inducta fuit similitudo. Pro Sextio: *Sed ita est, iudices; ut si gladius parvo puero, aut si imbecilli seni, aut debili dederis, ipse impetu suo nemini noceat; sin ad nudum vel fortissimi viri corpus accesserit, possit acie ipsa, & ferri viribus vulnerari: ita quum hominibus enervatis, atque exanguibus Consulatus, tamquam gladius, esset datus, qui per se pungere neminem unquam potuissent, hi summi imperii nomine armati remp. contrucidaverunt.* Quum vero hac ratione præmissa similitudo est, translationes, quæ consequuntur, licet paullo fusiores, liberioresque, delectant.

Huc referuntur, quæ in proverbii consuetudinem jam sunt recepta; quæque hac ratione a nobis quandoque expressius, breviusque significantur; ut illa Ciceronis: *Non prohibere aquam profluentem: Pati ab igne ignem capere.* Et illa Terentii in Andria, *Facile omnes, quum valemus, recta consilia ægrotis damus.* In Eunuchis: *Et flamma te petere cibum posse arbitror. &: Ovem lupo commisisti.* In Heauton., *Næ ille haud scit, quam mihi nunc furdo narret fabulam?* & huiusmodi plurima.

Cavendum in allegoriæ usu monent, ne quum sententiam cœperis ex uno genere translationum in aliud statim desistas: ut si postquam a tempestate initium sumpsisseris, incendio, aut ruina sententiam absolveres, ac diceres: *Remp. seditionis fluctibus deflagrare, aut concidere; vel contra, Urbem belli incendio naufragium fecisse:*

quæ insignis esset loquendi perversitas. Sed tum erit hæc perversitas, quum jam cœpta translatio exitum expectat per aliud verbum. Ceterum nihil obstat, quominus res eadem eleganter explicetur verbis aliquot translatis, quorum singula latis per se significant, licet aliunde sumpta: sic Tullius in Cat. i. de conjuratione tamquam de peste loquens: *Quod si se ejecerit, secumque suos eduxerit, & eodem ceteros undique collectos naufragos aggregaverit: extinguetur, ac delebitur non modo hæc tam adulta reip. pestis, verum etiam stirpes, ac semen malorum hominum.*

Illud de *allegoria*, sive continuata translatione sit vobis certum, nihil ea quidem temperanter, ac verecunde adhibita clarius, & splendidius orationi lumen asferre; at nihil simul dicenti plus auctoritatis detrahare, auditoribus vero magis ingratum, & molestum accidere hac ipsa levius, & intemperantius usurpata.

---

*De Tropis, & primum de Synecdoche,
& Metonymia.*

CAP. IX.

Tropus est verbi immutatio. Novem (*metaphora*, & *allegoria* seclusis) tropi communius enumerantur: *Synecdoche*, *Metonymia*, *Antonomasia*, *Onomatopœja*, *Catachresis*, *Metalepsis*, *Hyperbole*, & *Ironia*.

Synecdoche est tropus, quo aliud ex alio intelligitur; fitque pluribus modis.

1. Quum totum ponimus pro parte; ut quum dicimus

timus *equitatum* populi Romani, & de una tantum turma est sermo; vel *exercitus* ponitur pro una vel altera legione. Licentius poetæ id usurpant aliquando. Sic Virgilius silvam posuit, quum de Myrto loqueretur /Æn. III.

„Viridemque ab humo convellere sylvam. Illud frequenter amplificandi causa sibi vindicant oratores, ut vel universam provinciam, vel urbem, pro insigni ejus parte sumant. Sic in Divin. in Verrem sæpe Siciliam totam pro ingenti ejus parte nominat. Et in Pisonem de suo Consulatu: *Me cuncta Italia, me omnes ordines, me universa civitas non prius tabella, quam voce prædorem consulem declaravit.*

II. Quum ex parte totum intelligitur: sic Parietes dicimus pro ædificiis, tecta pro domibus. Atque hæc Oratoribus usitata. Cic. in Cat. III. *In vestra tecta discedite.* In Brut. *Intraque parietes aluit eam gloriam.* Jam illa poetis relinquamus, quæ sunt ipsis familiaria, ut puppis, proa, carina, rostra pro navibus, & hujusmodi.

III. Quum unus ponitur, & plures intelliguntur. Ut sunt quædam jam protrita: ut capillus horridus, vel pexus, & compositus, & delibutus pro capillis; hostis pro hostibus, & hujusmodi, quibus eleganter licet uti etiam in oratione.

IV. Quum plures inducuntur, & de uno tantum est sermo. Id oratoribus familiare, & quum de se ipsis loquuntur; & quum alios inducunt si ve exempli, si ve auctoritatis causa, ut pro Sextio. *Quare imitemur nostros Brutos, Camillos, Abas, Decios, Curios, Fabricios, Maximos, Scipiones, Lentulos, Æmilios, innumerabiles alios.* Atque hæc Ciceroni frequentissima.

V. Numerum etiam determinatum sæpe usurpamus pro indefinito, ut centies, millies pro sæpe. Cic. 1. Off. *Millies oppetere mortem, quam illa pati maluisset.* Lib. II. de Divin. *Sexcenta licet ejusmodi proferre.*

VI. Huc referas, si lubet, speciem pro genere, & contra genus pro specie, ut *tigris* pro fera, vel contra *fera* pro tigride. Sic *alitem* pro aquila, *quadrupedem* pro equo invenies. At nisi aliunde constet, quid intelligas, quis divinabit?

VII. Tribuunt aliqui huic *tropo*, quum sumitur consequens pro antecedenti: vel antecedens pro consequenti. Primum, ut quum *funus* dicimus pro morte, *desiderari* pro abesse, vel mortuum esse; sic *carere* curia, foro, & similibus pro minime interesse. Hæc passim, & venuste. Alterum, ut facem admovere, pro incendere: naves solvere, vel a terra solvere pro discedere, & alia, quæ occurrunt in optimis auctoribus.

Hunc alii postremum modum ad Metonymiam transferunt. Id si lubeat, non repugnabo: quemadmodum ne obstarem quidem, si ex utroque *tropo*, unus fieret.

Metonymia est positio vocis alicujus pro alia quasi cognata, & vicina. Quare hac etiam verba mutantur, sive, non a simili, sed a proximo, & affini transferuntur. Hujus etiam plures sunt modi.

I. Ponitur causa pro effectu, sub sequentibus præsertim rationibus: Pro re ipsa ponitur aliquando, qui ei præesse dicitur: ut *Mars* pro bello, aut prælio; *Musæ* pro carminibus, & poesi; *Pallas*, sive *Minerva* pro bonis artibus, studiisque litterarum; *Neptunus* pro mari; *Vulcanus* pro

pro igne. Verum hæc inter scias delectum ha-
bere. Plurima enim usurpant poetæ, quæ ora-
toribus minime conveniunt. Itaque sicuti in ora-
tione minime vitabis ea, quæ jam sunt usu rece-
pta, atque emollita; ut *Martem* belli esse com-
munem; dubio, vel incerto *Marte* pugnare; ali-
quid facere, explere, recuperare suo *Marte*;
pingui esse, vel crassa *Minerva*; aversum quem-
piam a *Musis*; a *Musarum* cultu abhorre-
re; atque his similia; quorum habemus præclarissimos
auctores, ita suis relinques scriptoribus alios
poeticos dicendi modos, quibus alii ad poeticam
affectandam elocutionem in oratione utuntur.
Inventor etiam dicitur pro re inventa, ut *Ceres*
pro frugibus, vel pane; *Bachus*, vel *Liber* pro
vino, & viribus; ac hujusmodi: quæ pariter poe-
tis relinque, nisi forte proverbii loco, vel testi-
monii causa quidpiam afferas; ut est illud Cice-
ronis de Natura Deor. II. *Fruges Cererem appel-*
lamus, vinum autem Liberum, ex quo illud Te-
rentii. „Sine Cerere, & Libero friget Venus...
Auctor etiam sumitur pro suis operibus; ita pas-
sim Plato, Aristoteles, Cicero, Livius, Hora-
tius, ceteri pro ipsorum scriptis... Materies
etiam pro re ex ea facta: ut *aurum, argentum,*
as pro pecunia, *ferrum* pro armis, dixerint
etiam oratores: *Linum* pro velo, *pinus* pro na-
vi, & hujusmodi poetarum magis propria.

II. *Effectus exprimitur pro causa*, ut quum
dicimus *scelus* pro scelesto. Terentius in An-
dria: *Ubi illic scelus est, qui me perdidit? Pa-*
triæ perniciem pro cive patriæ pernicioso. Sic
Cic. Verrem appellat *labem*, ac *perniciem* pro-
vinciæ. *Gabinium* vero, & *Pisonem* duo Reip.

fata de Provinciis Consul. eosdem vocat duo recip. portenta, ac pene funera: Post Red. ad Quir. P. Lentulus...; salus nostræ vitæ, fortunæ, memoriæ, nominis. Hæc plurimum illustrant orationem. Cavendum tamen, ne ex quadam levitate, & intemperanti licentia in poeticum dicendi genus oratio degeneret.

III. *Locus ponitur pro iis, qui in eo continentur, vel pro iis, quæ fiunt in ipso: vel quidvis demum rem continet, pro ea re, quæ continetur.* Curia dicitur pro Senatu, qui in Curia; Campus pro comitiis, quæ in campo Martio haberi solebant. Pro Milone, ac sæpe, *Duodecim tabulas* adducit, quum leges intelligat in iis descriptas. Sunt autem illa vere splendida? *Testes sunt campi magni.* Et illa apud Ciceronem. *Testis Italia, testis Hispania,* & hujus generis multa. Gravis certe est iste modus in oratione, & sæpe sumendus.

IV. *Res quæ continetur, pro ea quæ continet.* Alia hoc in genere liberiora poetarum sint, ut Ucalegon pro Domo Ucalegontis tibi in oratione illud vindicabis quod est præclarissimum, ut virtutes, & vitia pro hominibus, in quibus illa sunt, inducas. Hujusmodi est illud Crassi, quod refert Cicero: *Nam ubi libido dominatur innocentia leve præsidium est.* In Cat. II. post alia multa hujus generis. *Hinc denique æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes certant cum iniquitate, cum luxurie, cum ignavia, cum temeritate, cum vitiis omnibus...* Hæc postea ita concludit: *In hujusmodi certamine, ac prælio, nonne etiamsi hominum studia deficiant, Dii ipsi immortales cogent ab his præclarissimis virtutibus, tot & tanta vitia superari?*

V. Si-

V. *Signa, seu insignia pro re designata sumuntur, ut fasces pro consulatu, majoribusque magistratibus, & imperiis, toga pro pace, sceptrum, vel purpura pro regno. Cic. pro Domo sua. Nullus locus in orbe terrarum vacuus extraordinariis fascibus, atque imperio Clodiano fuisset. III. de Orat. Vir omnibus belli, ac togæ dotibus eminentissimus. Instrumenta etiam pro iis rebus, quibus inserviunt, accipiuntur. Utrumque hunc modum complexus est Cicero in Pisonem ea versiculi parte: Cedant arma togæ. Verum etiam extra numeros poetarum, pulchre dicit idem: Armorum exitus semper incertos; ad arma rem spectare, & similia.*

De Antonomasia, Onomatopœja, Catachresi,
& Metalepsi.

CAP. X.

Antonomasia est quadam nominis permutatio, quæ pro nomine cujusquam hominis proprio aliud adsciscit, vel contra; non temere, sed ratione. Sumitur itaque hæc denominatio:

I. *Ab alicujus in re aliqua præstantia. Sic Homerus propter excellentiam commune poetarum nomen effecit apud Græcos suum; ut Poetam quum dixerint, Homerum intelligant. Qua ratione & nos Oratorem quum dicimus, vel Romanæ principem eloquentiæ, Ciceronem intelligimus. Sæpe etiam summorum auctorum nomina ad præstantes in alia lingua scriptores traducimus, sed ferme cum aliquo adjuncto; ut si Lati-*

num Homerum, vel Pindarum dicas ad Virgilium primo designandum, Horatium altero.

II. *Poetis illud fere est relictum, ut a stirpe, sive a generis auctore, clarisque majoribus, sive a patria nomina confingant*; ut quum pro Pyro *Æaciden* ponunt ab *Æaco* ejus avo; *Tyriden* pro Diomede Tydei filio; *Itachum* pro Uliſſe in Itacha progenitum. Sic a Quirino urbis auctore Quirites dicimus pro Romanis. Idque postremum etiam apud Oratores invaluerat, ac tum maxime, quum populum alloquebantur.

III. *A præclare factis tum poete, tum oratores insignes quasdam appellationes progignunt pro nominibus propriis.* Sic urbis auctorem, seu Romæ conditorem dicimus pro Romulo; *Charraginis everforem* pro Scipione; qui etiam *Africanus* dicitur, quod Africam domuerit. Hæc si ex factis celeberrimis, quæ unum cognoscunt auctorem, usurpantur, ornant orationem; si secus obſcitant. Huc etiam pertinent, quæ ab insigni flagitiorum similitudine nomen derivant. Pro Sex. Roscio: *Non suis manibus in curru collocat Antomedontem illum sui sceleris acerbissimi, nefariaque victoriæ nuncium?* Ubi Glauciam nominat Antomedontem, velocissimum Achillis aurigam, ex celeritate, qua iter confecit. Sed Glauciam jam proxime nominaverat. Unde hæc potius sumuntur ex nomine alieno, ut proprium magis ad vivum exprimant, non autem occultent.

Onomatopœja est fictio verbi voci exprimenda, quæ naturaliter gignitur, persimilis. Hujus tropi nomen, & definitio ad nos permanavit; usus cum linguæ auctoribus interiit. Ab his plura
hujus

huiusmodi sunt verba conformata, ut *hinnitus* equorum, *mugitus* boum, *balatus* ovium, *sibilus* serpentis, & huiusmodi plurima.

¶ *Catachresis* est vocis abusus, qua verbis abutimur propinquis, si opus est; ut quum dicimus *grandem* orationem pro magna; *minutum* animum pro parvo; hac ratione *breves* dicimus corporis vires, aut *longum* in homine consilium, aut *longam* artem, & *sperare* pro timere. Utimur hoc *tropo*, quum opus est, vel quod deceat, vel quod etiam aliquando delectet. Etsi autem aliquando paullo licentius, numquam tamen impudenter illum usurpabimus. Discite ex Cicerone. De Fin. 1. Ecce autem alii minuti, & angusti, aut omnia semper desperantes, aut malevoli, invidi, difficiles, lucifugi, maledici, monstruosi. Post Red. in Senatu. Sed fuerunt duo consules, quorum mentes angustæ, pravae, oppletæ tenebris, ac sordibus, & pro Sex. Roscio. Sin a vobis, id quod non spero, deferar.

¶ *Metalepsin* nominavimus, ac *tropis* descripsimus; sed operæ pretium esset nomen ipsum præterire: quum, qui illud interpretantur, vix possint explicare. Dicitur *Transumptio*, qua ex alio in aliud velut viam præstat. Idem tamen, qui hunc definit, Quintilianus, & rarissimum vocat *tropum*, & maxime improprium. Quare qui huc vocant ea poetarum exempla, in quibus vel *aristas*, vel *mesles*, vel *brumas* pro annis posuere, rem mihi facere supervacaneam videntur; quum ad *Synechdochen*, sive *Metonymiam* commodius rejici possint; sive pars sumatur pro toto, sive pro causa effectus.

Sic poete

De

De Periphrasi, & Hyperbole.

CAP. XI.

Periphrasis, quæ Latinis circuitio dicitur, est oratio rem simplicem assumptam circumscribens elocutione: hoc pacto, *Scipionis providentia Carthaginis opes fregit* / Nam hic nisi ornandi ratio quædam esset habita, *Scipio* potuit, & *Carthago* simpliciter appellari. Nemo non videt plurimum venustatis, & ponderis per hujusmodi circuitiones sententiis adjungi. Hac enim ratione rem circumscribere est rem ipsam oratorie expolire, & amplificare per ejusdem sive adjuncta, sive causas, sive effectus. Cur autem hæc *Tropis* annumeretur, ego quidem non video: viderint illi, qui huc eam invexerunt.

Quum igitur aliquid sive elegantix, sive momenti hæc affert circuitio, tum est probanda: quum aliud efficit nihil, nisi ut id, quod unico verbo potest aptissime, & Latine explicari, per plura fundatur, sive enervetur; ea pariter infringi orationem, ac depravari pro certo habete.

Tum hac uti circuitione est opus, quum proprium nomen aliquid nimis abjecti, vel fœdi præ se fert. Vitandi etiam ominis causa, Cicero pro Lege Man. de Pompejo: *Si quid de eo factum esset*, maluit dicere, quam si mortuus esset, quod tamen indicabat. Tum etiam periphrasis laudatur, quum vox propria potest esse auditoribus ingrata; aut invidiosa dicenti. Sic ne diceret Cicero pro Mil. Servi Milonis Clodium occiderunt, illud aptissime invenit. *Fecerunt servi*

Mi-

Milonis, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.

Poetæ ita sæpius rem circumscribunt verbis, quasi signis quibusdam ad rem ipsam sine nomine proprio innuendam. Virgilius de Ciconea:

„ Candida venit avis longis invisâ colubris.

Quam id præclare in poemate; at quis ferat in oratione? Imo & in carmina cavendum, ne hac ratione quidquam nimis obscuri irrepat. De fufioribus descriptionibus, quas minime periphrasis nomine comprehendimus, agemus suo loco.

Hyperbole, Latine superlatio, est oratio, quæ augendo, vel minuendo fidem superat. Fit autem vel cum comparatione, vel sine: ac primo:

Sine comparatione fit, quum ornandi causa quidquam per se provehimus ultra veritatem, ut sunt illa Ciceronis in Cat. II. *Tantus enim illorum temporum dolor inusus est civitati, ut jam ista non modo homines, sed ne pecudes quidem mihi passura esse videantur.* & Phil. XIII. *Illis locus si in hac urbe fuerit, urbi ipsi locus non erit.*

Per comparationem fit superlatio, aut a similitudine, aut a præstantia. Per simplicem similitudinem rem exaggeramus; ut quum dicimus *corpore nivem candorem, aspectu igneum ardorem assequabatur.* De Cæsare pro M. Marcello: *Nec vero disiunctissimas terras citius cujusquam passibus potuisse peragrari, quam tuis non dicam cursibus, sed victoriis lustrata sunt.*

Per similitudinem etiam, aut præter comparationem, incredibiliter quidquam deprimitur, ut post Red. in Sen. de Pisone: *Cum hoc homi-*
ne,

ne, aut cum stipite Ætiope, si in foro constitisses, nihil crederes interesse.

A præstantia fit per *hyperbolem* comparatio, quum ponitur excessus aliquis in re comparata. Sic ornandi causa de Pompejo pro Lege Man. Qui sapius cum hoste conflixit, quam quisquam cum inimico concertavit; plura bella gessit, quam ceteri legerunt; plures provincias confecit, quam alii concupiverunt. Deprimendo etiam, aut vituperando fit superlata comparatio: ut in Pisonem: Ego te non uscordem, non furiosum, non mente captum, non Tragico illo Oreste, atque Athamante dementiorem putem?

Interdum ad rem incredibilius efferendam, aliæ superadduntur superlationes; sic Phil. II. Quæ Charybdis tam vorax? Charibdin dico? quæ si fuit, fuit animal unum. Oceanus mediusfidius mihi vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse. Sed modus in his etiam adhibendus. Facile siquidem est, quidvis immodice exaggerare; sed non tam facile, quando, & quoad deceat videre.

De Ironia.

CAP. XII.

Sunt qui *Ironia* figuris annumerent; æquius forte, nos aquam profluentem, quo fert tempestas sine rei detrimento, minime prohibeamus.

Ironia est quædam dicentis dissimulatio, qua ver-

verbis aliud exprimimus, aliud, imo & contrarium re ipsa significamus / Venit hæc sæpe in usum oratorium, & facillime in auditorum mentes irrepit. Statim enim dicentis intentio, atque ipsa dissimulatio deprehenditur, tum orationis contextu, tum flexu quodam pronuntiationis ad jocandum, vel irridendum, vel contemnendum efficto, & accommodato. Sæpe etiam, quæ dicuntur manifeste absurda produnt oratoris mentem non sine auditorum voluptate. Sunt hujus generis in Verrem: / Verres Prætor urbanus, homo sanctus, & diligens. In Clodium: Integritas tua te purgavit, mihi crede, pudor eripuit, vita antea facta servavit / Sæpe etiam fufius producuntur: in Pisonem triumphalis gloriæ contemptorem. Non est integrum Cn. Pompejo, consilio jam uti suo: erravit enim: non gustarat istam tuam philosophiam. Ter jam homo stultus triumphavit. Crasse, pudet me tui: quid est, quod confecto. formidolosissimo bello, coronam illam lauream tibi tantopere decerni volueris a senatu? P. Servili, Q. Metelle, C. Curio. P. Africane, cur non hunc audistis tam doctum hominem, tam eruditum, prius quam in istum errorem induceremini? Atque ita longius progreditur.

Sunt Ironiæ proprii quidam modi. Elegans vel in primis est maxime post facti narrationem, adverbium *en*, sive *ecce*. Ita lib. I. act. ix. in Verrem: *En cui tuos liberos committas, en memoria mortui sodalis, en metus vivorum existimationis.* Et lib. V. *En foederum interpretes, societatis patres, flores, religionis auctores.*

Illa etiam dissimulationem habere solent: *Scilicet,*

licet, credo, & huiusmodi Phil. vii. Scilicet legatos ad eum misimus, non ut pareret, & dicto audiens esset huic ordini; sed ut condiciones ferret, leges imponeret; referare nos exteris gentibus Italiam juberet; se praesertim incolumi, a quo majus periculum, quam ab ullis nationibus extimescendum est. Phil. i. Hannibal, credo, erat ad portas, aut de Pyrrhi pace agebatur, ad quam caussum etiam Appium illum cecum, & senem delatum esse memoria proditum est.

DE FIGURIS

LIBER II.

Figuræ sunt verborum, & sententiarum illa lumina, quæ Græci vocant Schemata, quod sint quasi quidam gestus orationis. Hæc autem, non tam in verbis pingendis habent pondus, quam in illuminandis sententiis, & magnum afferunt ornatum orationi.

Figuræ sunt aliæ verborum, aliæ sententiarum. Sunt figuræ verborum, quæ verbis mutatis, non manent, manente sententia. Sententiarum vero, quæ permanent, etiam si verba mutaveris.

De Figuris verborum.

CAP. I.

De variis repetitionum generibus.

Repetitio est crebra ab initio ejusdem verbi revocatio. Cic. in Cat. I. Nihil ne te nocturnum præsidium Palatii, nihil urbis vigilia, nihil timor populi, nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora, vultusque moverunt. Vide in eadem sententia repetitionem innovari Phil. II. Ego (Antonius) ad illum (Cæsarem) belli

belli civilis causam attuli: ego leges perniciosas rogavi: ego arma contra consules, imperatoresque populi Romani, contra senatum, populumque R., contra Deos patrios, arasque, & focos, contra patriam tuli.

/ *Conversio est iteratio ejusdem verbi in fine; seu est figura, qua sæpe in idem verbum conjicitur oratio. Phil. II. Doletis tres exercitus populi R. interfectos? Interfecit Antonius. Desideratis clarissimos cives? Eos quoque eripuit nobis Antonius. Auctoritas hujus ordinis afflicta est? Afflixit Antonius.*

/ *Complexio est ejusdem verbi crebra tum a principio repetitio, tum in extremum conversio. Complectitur hæc una exornatio utramq. jam expositam figuram: nam sæpe repetit idem primum verbum, & crebro ad idem postremum revertit. Ita in II. de Lege Agraria. Quis legem tulit? Nullus. Quis majorem partem populi suffragiis privavit? Nullus. Quis comitiis præiit? Nullus. Quis tribus, quas voluit, vocavit, nullo custode sortitus? Quis decemviros, quos voluit, renunciavit? idem Nullus.*

/ *Conduplicatio est figura, qua duplicantur, iteranturque verba; seu est unius, aut plurium verborum iteratio: fit autem pluribus modis, ac primum nullo interposito verbo, cujus sunt apud Ciceronem exempla innumerabilia. Pro Fontejo: Fuit, fuit in illis iudiciis divinum, ac singulare iudicium. Post red. in Sen. Potui, potui, P. C., multis auctoribus fortissimis viris, me vi, armisque defendere.*

Sæpe ad vim augendam interponitur aliqua conjunctio: ut in Catil. I. Vivis, & vivis, non ad

ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. Sunt fere hujus generis illa, in Verrem lib. V. *Errabas, Verres, & vehementer errabas: & pro Mil. Valeant, inquit, valeant cives mei.*

Pondus etiam adjungit sententiæ hæc figura, quum aliquando post absolutam sententiam verbum aliquod, sive particula repetitur, qua nititur vis major: ut in IV. Accusationum. *Potes domesticæ laudis amplitudinem, Scipio, tueri, potes.* De Harusp. responsis: *Bonam Deam appellat, quia sibi in tanto scelere ignoverit. Non ignovit, mihi crede, non.* Hinc etiam nonnunquam ita circumducitur sententia, ut eodem verbo incipiat, ac desinat. Sic lib. V. in Verrem. *Tulit hæc civitas quoad potuit, quoad necesse fuit, regiam istam vestram dominationem in judicis, & in omni rep. tulit.*

Traductio, seu Trajectio est repetitio ejusdem dictionis cum aliqua mutatione. Pro Sex. Roscio: *Sua quemque fraus, suus error maxime vexat: suum quemque scelus agitat, amentiaque afficit: suæ malæ cogitationes, conscientiaque animi terrent:* Tum vero est elegantissima traductio, quum idem verbum ad concinnitatem orationis in variis sententiis repetitur; sive in varia, & apta collocatione elegantem habet distinctionem; Sic pro Milone. *Addit hæc, quæ certe vera sunt: fortes, & sapientes Viros non tam præmia sequi solere recte factorum, quam ipsa recte facta...* Sed tamen ex omnibus præmiis virtutis, si esset habenda ratio præmiorum, amplissimum esse præmium gloriam. Aliter lib. IV. Accusat. in Ver. de Marcello: *Putavit, si urbis ornamenta domum*
G
suam

suam non contulisset, domum suam urbi ornamēto futuram.

De aliis Verborum figuris.

CAP. II.

Conjunctio est frequens conjunctionum iteratio. Pro Sex. Roicio: Nonne & audaciam ejus, qui in crimen vocetur, singularem ostendere, & mores feros, immanemque naturam, & vitam vitiiis flagitiisque omnibus deditam, & denique omnia ad perniciem profligata, atque perditā?

Dissolutio est soluta conjunctionibus oratio. Post red. ad Quir. P. Lentulus consul, parens, Deus, salus nostræ vitæ, fortuna, memoriæ, nominis. Pro Milone: Me patria expulerat; bona diripuerat; Domum incenderat; liberos, conjugem meam vexaverat; Cn. Pompejo nefarium bellum indixerat. Hoc genus exornationis quamquam videtur tenuissimum adhibere cultum orationi; habet in se tamen acrimoniam: & quum ad nitidam quamdam brevitatem sit accommodatum, expeditis narrationibus apprime convenit. Terentius in And. f. i.

„ Funus interim

„ Procedit; sequimur; ad sepulcrum venimus:

„ In ignem posita est; fletur.

Anominatio est lusio quædam in verbis. Sita hæc est in exigua verbi immutatione, & insigni significationis hinc orta varietate; ut quum nobilio-

*bilio*rem Cato *Mobilio*rem dixit: aut ut idem, quum cuidam dixisset: *Eamus deambulatum*: & ille: *Quid opus fuit de?* Immo vero, inquit, *quid opus fuit te?* Sed hæc joci causa. Utitur tamen aliquando etiam Cicero in Orationibus his jocis ad vellicandos acrius, vel festivius irridendos adversarios. Sic pro Sex. Roscio. *T. Roscius terret etiam nos, ac minatur tribus prædiis, hoc est præmiis sceleris ornatus*. Ibid. *Tametsi non modo ignoscendi ratio, verum etiam cognoscendi consuetudo de civitate sublata est*. At quemadmodum ex hoc prope verborum aucupio non negaverim posse multa nasci concinne dicta, & peracute, tum ad veniuitatem, tum ad aliquem liberalem jocum, & acerbiorum reprehensionem; ita est certum multa hinc inepta conformari, & frigida, & putida, & scurrilia. Quare numquam auctor ipse fuerim, ut huic quispiam discipulorum se dedat studio; & quod in id proclivi difficile est, quod deceat, videre, ac sibi temperare; & quod nihil in hoc genere probatur, quod non sit sponte natum.

Similiter cadens, & similiter desinens fit, quum plura sive cadunt, sive desinunt aliqua soni, vel collocationis similitudine. Nihilque ad rem pertinet unum ab altero distingui. Pro Milone: *P. Lentulus ultor sceleris illius, propugnator senatus, defensor vestra voluntatis, patronus illius publici consensus; restitutor salutis meæ*. Pro lege Man. *Ut ejus semper voluntatibus non modo cives assenserint, socii obtemperarint, hostes obedierint; sed etiam venti, tempestatesque obsecundarint*.

Compar est oratio ex membris composita pari pro-

pe numero syllabarum constantibus. Pro Mil. At valuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fecit ultor injuriæ, punitor doloris sui. Pro Sex. Roscio de T. Roscio. Multa palam domum suam auferebat; plura clam de medio removebat, non pauca suis adiutoribus large, effusque donabat; reliqua constituta auctione vendebat.

Parum, uti videtis, defierunt inter se hujusmodi postremæ verborum figuræ. Sed id refert minimum: illud puto animadvertendum, quam sint pulchræ, & concinnæ in exemplis hætenus allatis. Verum quot sunt aliis luminibus illustratæ? Certe nisi aliunde commendentur, ac si crebro fiant; his numeris æqualibus, vel certe similibus nihil erit molestius, nihil insuavius:

De Figuris sententiarum ac primum: De interrogatione, ejusque variis modis.

CAP. III.

/ **I**nterrogatio figura est, quæ non ad sciscitandum, sed ad instandum, arguendum, commovendum, aut ad alium hujusmodi finem adhibetur. Si tantum fiat ad sciscitandum non est figura.

Nihil fane efficacius ad instandum afferri potest crebris, & brevibus interrogationibus. Ita perstringit Cicero Tiberonem pro Ligario. *Quid enim, Tubero, tuus ille districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cujus latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quæ tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupie-*

piebas? quid optabas? nimis urgeo. commoveretur videtur adolescens. ad me revertar.

Ad commovendos iudices sic agit in Miloniana peroratione post alias interrogationes. *O me miserum, o infelicem! revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos; ego te in patria per eosdem retinere non potero? quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum putant? Quid tibi, Q. frater, qui nunc abes, consorti mecum temporum illorum? Me non potuisse Milonis salutem tueri per eosdem, per quos nostram ille servasset? Pergit ille; sed ista exempli causa sufficiant. Est enim hæc figura ad omnes animorum motus vel in primis apta, & ad vim, ad ornatum, ad amplificationem, ad varietatem maxime accommodata. Ejus autem sunt elegantissimi plures modi; quorum aliquos indicare satiebit.*

Ad indignationem, seu conquestionem, & reprehensionem frequentes occurrunt illæ formulæ: *Itane est? Itane? Itane vero? Pro Sex. Roscio, Itane est? In minimis rebus, qui mandatum neglexerit, turpissimo judicio condemnatur necesse est: in re tanta, quum is, cui fama mortui, fortunæ vivi commendatæ sunt, atque concredita, ignominia mortuum affecerit; is inter honestos homines, atque adeo inter vivos nominabitur? In Verr. lib. I. act. II. Itane vero? tu quum quaestor ad exercitum missus sis, custos non solum pecuniæ, sed etiam consulis, particeps omnium rerum, consiliorumque fueris, habitus sis in liberum loco, sicut mos majorum ferebat; repente relinquis? Deseras? ad adversarios transcas.*

Valet ad aliquid traducendum in deteriorem partem cum acri exprobratione modus ille Ciceroni familiaris. *Quid est aliud*. Pro Sex. Roscio. *Quid est aliud iudicio, & legibus, ac maiestate abuti?* Et II. *Quid est aliud tollere e vita vitæ societatem?* Jam vero illa quam sæpe occurrunt? *quid? quid enim? quid ergo? quid quod...* & huiusmodi. Mirum est, quantum hæc valeant ad vim, & incrementum orationis; tum ad instandum, & arguendum, atque ad orationem ipsam longius provehendam. Pro Deiotaro. *Quid? ille signa ænea in insidiis posuerat?* In Epist. ad Fam. *Quid enim? ad amicos ne conficiam?* lib. II. de fin. *Quid ergo? istam voluptatem Epicurus ignorat?* II. de Divin. *Quid ergo? ad hæc mediocri opus est prudentia? An & ingenio præstanti, & eruditione perfectæ?* In Verrem. *Quid est; quot tu alios accuses?* II. de fin. *Quid est, cur verear?* Pro lege Man.: *Quid quod salus sociorum summum in periculum, ac discrimen adducitur?*

Ad paucitatem cum quadam admiratione significandam frequens est apud Latinos: *Quotus quisque est...* præsertim quum contrarium potius esset optandum. Sic. Tusc. qq. II. *Quotus enim quisque philosophorum invenitur, qui sit ita moratus, ita animo, ac vita constitutus, ut ratio postulat?*

De Subjectione, & Sustentatione.

C A P. IV.

Subjectionem dicimus ex pervagato jam usu eam figuram, quam simul Cicero nominat, ac

ac definit, sibi ipsi responsionem. Sub hac igitur notione usurpata;

Subjectio est figura, qua idem interrogat, suæque interrogationi respondet, Hujus exornationis clarissimum est lumen, atque ad res insinuandas, & suadendas cum acrimonia, & brevitate aptissimum, ut exemplis planum fiet.

In Catil. x. sic Patria demonstrat nihil obitare, quo minus ipsum Catilinam in conjuratione deprehensum Consul mactari imperaret, *Quid tandem impedit te? Mores majorum? At per sepe etiam privati in hac rep. perniciosos cives morte multarunt. An leges, quæ de civium Romanorum supplicio rogatæ sunt? At nunquam in hac urbe ii, qui a rep. defecerunt, civium jura tenuerunt, Atque ita longius progreditur.*

Ad ornandum pulcherrima est quæ legitur III. de Orat. *Quid enim M. Catoni, præter hanc politissimam doctrinam transmarinam, atque adventitiam defuit? Num quia jus civile didicerat, causas non dicebat? aut quia poterat dicere, juris scientiam negligebat? At utroque in genere & laboravit, & præstitit. Num propter hanc ex privatorum negotiis collectam gratiam tardior in rep. capeffenda fuit? nemo apud populum fortior, nemo melior senator: idem facile optimus imperator: denique nihil in hac civitate temporibus illis sciri, discive potuit, quod ille non cum investigarit, & scierit, tum etiam conscripserit.*

Ad exprobandum est illa pro Domo sua. *Qui sunt homines a Q. Metello fratre tuo consule in senatum palam nominati, a quibus ille se lapidibus appetitum, & percussum esse dixit? L. Ser-*

gium, & M. Lollium nominavit. Quis est iste Lollius? qui sine ferro ne nunc quidem tecum est; qui, te tribuno pl., nihil de me dicam, sed qui Cn. Pompejum interficiendum depoposcit. Quis est Sergius? armiger Catilinæ, stipator tui corporis, signifer seditionis, concitator tabernariorum; damnatus injuriarum, percussor, lapidator, fori depopulator, obfessor curiæ.

Quam etiam præclaram facti defensionem, discessus nimirum ex urbe continet alter ejusdem orationis locus? Objicitur mihi meus ille discessus: cui ego crimini respondere sine mea maxima laude non possum. Quid enim, pontifices, debeo dicere? peccati me conscientia profugisse? at id, quod mihi crimini dabatur, non modo peccatum non erat, sed erat res post natos homines pulcherrima. Judicium populi pertinuisse? at id nec propositum ullum fuit, & si fuisset, duplicata gloria discessissem. Bonorum mihi præsidium defuisse? falsum est. Me mortem timuisse? turpe est.

Est etiam subjectio quædam imperfecta, in qua nimirum supprimitur interrogationis nota. Illa sane sunt ad commiserationem simul, & indignationem gravissime commemorata pro Sextio: Captum erat forum anno superiore, æde Castoris, tamquam arce aliqua, a fugitivis occupata: siebatur. Omnia hominum, cum egestate, tum audacia perditorum, clamore, concursu, vi, manu gerebantur: perferebatis. Magistratus templis pellebantur; alii omnino aditu, ac foro prohibebantur: nemo resistebat. Gladiatores ex prætoris comitatu comprehensi, in senatum introducti, confessi, in vincula conjecti a Mile-

ne,

ne, emissi a Sergio: mentio nulla. Forum corporibus civium Romanorum constratum cade nocturna. non modo nulla nova quaestio, sed etiam vetera judicia sublata. Extat apud Terentium hujus figurae exemplum in eleganti Parasiti descriptione, Eun. 2. 11. f. 11.

„ Quidquid dicunt, laudo: id rursus si negant, laudo id quoque.

„ Negat quis, nego: ait, ajo.

/ *Sustentatio est figura, quae movet in animis auditorum expectationem; tum aliquid subjungit minime expectatum* / Huic autem figurae invenies fere jam descriptam subjectionem admisceri. Act. 11. in Verrem / *Videte porro a liam dementiam: videte, ut, dum expedire sese vult, induat. Cognitorem adscribit Sthenio: quem? cognatum aliquem, aut propinquum? non. Thermitanum aliquem, honestum hominem, ac nobilem? ne id quidem. At Siculum, in quo aliquis splendor, dignitasque esset? minime. Quid igitur? Civem Romanum* / Pergit deinde longius, augens expectationem simul, & facti iniquissimi admirationem; ut tandem explicet, datum esse cognitorem Sthenio C. Claudium, quo erat nemo omnium mortalium Sthenio inimicior. Hac audiendi exitus rei cupiditate incendit acrius, & manifestius animos judicum Lib. V / *Etiamnunc mihi expectare videmini, judices, quid deinde factum sit: quod iste nihil umquam fecit sine aliquo quaestu, atque praeda. Quid in ejusmodi re fieri potuit? quod commodum est? expectate facinus, quam vultis, improbum: vincam tamen expectationem omnium* / *Nomine sceleris, conjurationisque damnati, ad supplicium traditi, ad*
pa-

palum alligati, repente, multis millibus hominum inspectantibus, soluti sunt, & Leonidæ illi domino redditi.

De Dubitatione, & Communicatione.

CAP. V.

Dubitatio est, quum ancipites quarimus, quid dicendum, agendamve sit. Tum vero adhibetur, quum in re gravi, ac difficili, seu iniqua versantibus non satis videtur nobis suppetere ad deliberandum consilii. Cic. pro Quintio, Sin & poterit Nævius, quod lubet, & ei lubebit, quod non licet, quid agendum est? qui Deus appellandus est? cujus hominis fides imploranda est? qui denique questus, qui mæror dignus inveniri calamitate tanta potest?

Pro eodem Quintio, vide quam artificiose, dum ambigit, quo nomine Nævii factum appellet, ejusdem scelus augeat. Si vadimonium omnino tibi cum P. Quintio nullum fuit, quo te nomine appellamus? improbum? at; etiamsi desertum vadimonium esset, tamen in ista postulatione, & proscriptione bonorum improbiissimum reperiebare. Num malitiosum? negas. fraudulentum? jam id quidem arrogas tibi, & præclarum putas. audacem? cupidum? perfidiosum? vulgaria, & obsoleta sunt, res autem nova, & inaudita. Quid ergo est? vereor mehercule, ne aut gravioribus utar verbis, quam natura fert; aut levioribus, quam causa postulat.

Sed nullus præclarior dubitationis modus, quam

quam quem ipse Cicero refert III. de Oratore ex Gracchi oratione. *Quo me miser conferam? quo vertam? In Capitoliumne? at fratris sanguine redundat. an domum? matremne ut miseram, lamentantemque videam, & abjectam? Quæ sic ab illo (addit Cicero) acta esse constabat, oculis, voce, gestu, inimici ut lacrimas tenere non possent.*

| Communicatio est, quasi cum iis ipsis, apud quos dicas, deliberatio; ut sæpe cum iis, qui audiunt, nonnumquam etiam cum adversario deliberes. Sic pro C. Rabirio. Hic jam, ut emit- tam cetera, de te ipso Labiene quero: Quum Saturninus Capitolium teneret; armatus esset una cum Glaucia.... quid tandem C. Rabirio facien- dum fuit? De te ipso Q. Labiene quero: quum ad arma consules ex S. C. vocavissent.... quid tandem C. Rabirio facere convenit? Pro Sex. Roscio. Ita quero abs te, C. Eruti, quo modo occiderit; & sic tecum agam, ut in eo loco vel respondendi, vel interpellandi tibi potestatem faciam, vel etiam, si quid voles, interrogandi. Quo modo occidit? Ipse percussit, an aliis occi- dendum dedit? Citra omnem disceptationem ve- nustissima est communicatio, quæ legitur Epist. xxvi. lib. ix. ad Famil. Miraris tam exhilara- tam esse severitatem nostram? Quid ergo faciam? Te consulo, qui philosophum audis. Argar? Ex- cruciemne me? quid assequar? Deinde, quem ad finem? Vivas, inquis, in litteris. An quicquam me aliud agere censes? aut possem vivere, nisi in litteris viverem?

Hanc videtis figuram dubitationi affinem esse; atque in hac pariter plurimum roboris inesse,
ad

ad animos auditorum excitandos, tum ad res ipsas efficacius suadendas.

De Concessione, & Præteritione.

CAP. VI.

Concessio fit, quum aliquid causæ nostræ fiducia concedimus. Eo spectat hæc figura, ut postquam liberaliter egimus cum ipso adversario, vel cum iis, quibuscum disputamus, liceat nobis liberius aliquid negare, vel aliquid æquius sumere. Cicero pro Flacco hoc dicit de toto genere Græcorum. *Tribuo illis literas: do multarum artium disciplinam: non adimo sermonis leporem, ingeniorum acumen, dicendi copiam: denique etiam si qua sibi alia sumunt, non repugno. testimoniorum religionem, & fidem nunquam ista natio coluit; totiusque hujusce rei quæ sit vis, quæ auctoritas, quod pondus ignorant.*

Hac figura unum aliquando artificiose conceditur, quod per se iniquum est, ut alterum rejiciatur, quod multo videtur iniquius. Pro Cluentio sic de falsa loquitur invidia: *Domine- tur in concionibus; jaceat in judiciis: valeat in opinionibus, ac sermonibus imperitorum; ab ingeniis prudentium repudietur; vehementes habeat repentinos impetus; spatio interposito, & causa cognita consenescat.*

Ita etiam ad redarguendum solet sæpe ironiam, seu dissimulationem præferre. Sic pro Flacco. *Litemus igitur Lentulo; parentemus Cethego,*

go; revocemus ejectos; nimiae pietatis, & summi amoris in patriam vicissim nos poenas, si ita diis placet, sufferamus.

Ex adductis exemplis tum illud plane videbis, quam sit hæc figura commoda oratori non minus ad reprehendendum, & dissimulandum cum acrimonia, quam ad fidem orationi faciendam, atque orationem ipsam elegantissime variandam; tum percipies, quibus modis induci soleat: *Do, tribuo, concedo, esto, licet per me*, & similibus, quibus significatur aliquid concedi, vel permitti.

Præteritio figura est, qua simulamus ea nos velle reticere, quæ tum dicimus. Non distat plurimum a concessione. Neque minus frequens est, aut minus elegans, & illustris apud tummum oratorem præteritionis usus. Pro Lege Man. *Multa prætereo consulto; sed ea vos conjectura perspicitis.* In eadem *Sinite hoc loco, Quirites, sicuti poætæ solent, qui Res Romanas scribunt, præterire me nostram calamitatem, quæ tanta fuit; etc.*

In reprehendendo solet sæpe acrior esse præteritio, ac plura significare, quam si res ipsæ alia ratione describerentur. Quam est illa in Vatinius acerba! *Atque illud tenebrosissimum tempus ineuntis ætatis tuæ patiar latere: licet impune per me parietes in adolescentia perfoderis, vicinos compilaris, matrem verberaris: habeat hoc præmium tua indignitas, ut adolescentiæ turpitudine obscuritate, & sordibus tuis obtegatur.*

Est maxime artificiosum illud præteritionis genus, quo utitur Cicero pro M. Coelio. *Quid ego nunc argumentis huic crimini, quæ sunt in-*
nume-

numerabilia, resistam? Possum dicere, mores M. Coelii longissime a tanti sceleris atrocitate esse disiunctos: minime esse credendum, homini tam ingenioso, tamque prudenti, non venisse in mentem, rem tanti sceleris ignotis, alienisque servis non esse credendam. Possum etiam illa, & ceterorum patronorum, & mea etiam consuetudine ab accusatore perquirere; ubi sit congressus cum servis Lucej Coelius? qui ei fuerit aditus? si per se, qua temeritate? si per alium, per quem? Possum... sic pergit aliquantulum; ac deinde: Sed hæc quæ sunt oratoris propria... brevitatis causa relinquo omnia.

Tum elegantissime adhibetur hæc figura, quum multa occurrunt, de quibus non potest omnibus fufe disputari, vel quæ non decet, vel non expedit diligentius explicari; vel quæ fufe tractata infirmiora videri possent, vel confutationis rationem facilius adversario suppeditare. Ad omne autem orationis artificium, tum etiam ad copiam, ac si opportune, & moderate adhibeatur, ad pulcherrimum ornatum conferre plurimum hanc figuram nemo non videt.

---

*De Correctione, Licentia, Præmunitione,
& Occupatione.*

CAP. VII.

Correctio est figura, qua jam dicta corrigimus. Sic quum plura Cicero exprobaſſet Catilinæ, ad ipsum perterrefaciendum, subdit: *Quamquam quid loquor? te ut ulla res frangat?*

tu

tu ut umquam te corrigas? tu ut ullam fugam meditare? tu ullum ut exsilium cogites? In eadem: Quamquam quid ego te invitem, a quo jam sciam esse præmissos, qui tibi ad forum Aurelium præstolarentur armati?

Notæ sunt, at simul pulcherrimæ correctionis eæ formæ, quæ sæpe occurrunt ad exaggerandum fere inductæ, ut ad Att. lib. XII. Epist. XLIII. *Sed ferendus tibi in hoc meus error. ferendus? imo vero etiam adjuvandus. Phil. XIV. Numquam enim in civili bello supplicatio decreta est. Decretam dico? ne victoris quidem literis postulata est. In Cat. I. Hic tamen vivit. vivit? Imo vero etiam in senatum venit.*

Hac sæpe figura, quæ ad illuitrandam, & erigendam, & inculcandam orationem est maxime idonea, transimus ad alia graviora; unde illa; *Sed quid ego longinqua commemoro? Fuit hoc quondam, fuit proprium populi R. . Quid loquar plura? quid plura? quid multa? Sed quid ego his testibus utar, quasi res dubia, aut obscura sit? Quid argumentis est opus? res loquitur ipsa, & hujusmodi.*

Licentia est figura, qua liberius aliquid dicere audemus; seu est vox quædam effrenatior redarguendi causa, vel veritatis aperiendæ gratia, quæ cuiquam molesta videri posset; idque apud eos, quos aut vereri, aut metuere debemus. Cicero Phil. I. Quid de reliquis reip. malis? licet ne dicere? mihi vero licet, & semper licebit, dignitatem tueri, mortem contemnere. potestas modo veniendi in hunc locum sit, dicendi periculum non recusô.

Ejusmodi licentia si nimium videbitur acrimoniae

nix habere, tum aliqua ratione est mitiganda. Sunt autem ad leniendam orationem illi dicendi modi inventi, *bona cum venia; pace vestra, & huiusmodi*. Sic pro Milone: *Utinam Dii immortales fecissent (pace tua, patria, dixerim: metuo enim ne scelerate dicam in te, quod pro Milone dicam pie) ut P. Clodius non modo viveret, sed etiam prætor, consul, dictator esset, antequam hoc spectaculum viderem: Legitur apud eundem: De natura Deorum I. Ut moleste ferrem tantum ingenium (bona venia me audies) in tam leves, ne dicam tam ineptas sententias incidisse?*

Hæc loco, & tempore adhibita gravitatem asferunt orationi, & rebus ipsis non leve momentum; sed eadem postulant auctoritatem in dicente. Adde hanc ipsam licentiam sæpe leniri præmunitioe aliqua, de qua jam sumus dicturi.

Præmunitio est præparatio quædam auditorum ad id quod aggrediare; quod nimirum vel liberius, vel ab re longius petatum, vel præter opinionem, & consuetudinem sis allaturus. Id vero efficitur, nunc laudibus odium mitigando, nunc veniam rogando, nunc rationem asserendo. Cicero pro Q. Ligario æqua laude sibi hanc viam præmunit: Vide quid licentiæ, Cæsar, nobis tua liberalitas det, vel potius audaciæ. Sunt illa pro Archia Poeta ad veniam deposcendam notissima. Quæso a vobis, ut in hac causa mihi detis hanc veniam, accommodatam huic reo, vobis, quemadmodum spero, non molestam; ut me pro summo poeta, atque eruditissimo homine dicentem, hoc concursu hominum litteratissimorum, hac vestra humanitate, hoc denique prætore exer-
cen-

cente iudicium, patiamini de studiis humanitatis, ac litterarum paullo loqui liberius.

Pulcherrima est præmunitio pro Flacco ad declinandam simul invidiam, & ad fidem orationi suæ conciliandam. *At quos testes? primum dicam id, quod est commune, Græcos. non quo nationi huic ego unus maxime fidem derogem. nam, si quis unquam de nostris hominibus a genere isto studio, & voluntate non abhorrens fuit; me & esse arbitror, & magis etiam tum, quum plus erat otii, fuisse. Sed sunt in illo numero multi boni, docti, prudentes, qui ad hoc iudicium deducti non sunt; multi imprudentes, illitterati, leves, quos variis de causis video concitatos.*

Occupatio, quæ anteoccupatio etiam dicitur a Cicerone, ab aliis Præsumptio, est figura, quæ prævenimus, ac diluimus, quæ ab adversariis, siue auditoribus objici possunt. Lib. II. Act. II. in Verrem: *Dicet aliquis: quid ergo in hoc Verrem reprehendis? qui non modo ipse fur non est, sed ne alium quidem passus est esse. Sunt huiusmodi pro Archia. Quæres a nobis, Gracche, cur tantopere hoc homine delectemur? & non multo post: Quæret quispiam, quid? Illi ipsi summi viri, quorum virtutes litteris proditæ sunt, istanc doctrina, quam tu laudibus effers, eruditi fuerunt? Pro Lege Manil. Requiretur fortasse nunc, quemadmodum, quum hæc ita sint, reliquum possit esse magnum bellum. Sunt etiam hujus figuræ peculiares modi, sed qui fere idem significant, atque expositi in exemplis. In eadem vero significatione adversans sæpe adhibetur particula, At, cui fere apponitur enim. Pro Lege Man. At enim nihil novi*

D

fiat

fiat contra exempla, atque instituta majorum.

Est maxime oratoria hæc figura. tanti enim refert videre, quid ob stare possit nostræ causæ, & quæ ad infirmenda nostra argumenta possunt menti auditorum occurrere, quanti rem ipsam persuadere.

De Descriptione, Interpretatione, & Expositione.

CAP. VIII.

Descriptio est illustris explanatio, rerumque, quasi gerantur, sub aspectum subjectionis. Hæc figura, quam demonstrationem vocat Auctor ad Herennium, quæq. rei imago, seu rerum forma verbis ad vivum expressa, & Græco verbo *Hypothyposis*, & a Cicerone, uti jam est definita, dicitur sub aspectum subjectionis, plurimum valet, & ad illustrandum id, quod exponitur, & ad amplificandum. Abundant hisce luminibus Ciceronis orationes.

Pro Milone sunt illa diligentissime oculis subiecta: *Milo autem quum in senatu fuisset eo die, quoad senatus dimissus est, domum venit; calceos, & vestimenta mutavit; paullisper, dum se Uxor, ut fit, comparat, commoratus est... Obviam fit ei Clodius expeditus, in equo, nulla rheda, nullis impedimentis, nullis Græcis comitibus, ut solebat; sine uxore, quod numquam fere; cum hic insidiator, qui iter illud ad cædem faciendam apparasset, cum uxore vèheretur in rheda, penulatus, vulgi magno impedimento, ac muliebri, & delicato ancillarum, puerorumque comitatu,*
Sed

Sed totum, quod superest narrationis, ita pictum est; ut oculis cernatur. Accusationes in Verrem sunt ornamentis ejusmodi admirabiles. In Orationibus post red. ad Quirites, pro domo sua, de Provinciis Consularibus, in Pisonem, pro Sextio, & ubicunque potest Pisonis & Gabinii-mentionem inducere, nihil omittit hujus artis, quæ vim accipit ex animi dolore. Fuere enim hi consules nimis Ciceroni fatales.

Interpretatio est figura rem eandem per plura verba, pluresve sententias inculcans. Hæc ad altius rem ipsam in animis defigendam valet. Sive tamen verbis, sive sententiis fiat exornatio; cavendum est, ne idem penitus, eodemque modo insinuetur. nam id quidem obtundere auditorem est, non rem exornare. Illustrior itaque fiat, & explanatior per hanc figuram oportet oratio. Quum in verbis immoratur, synonymia dici potest. ut in Cat. I. Non feram, non patiar, non sinam. & II. Abiit, excessit, erupit, evasit. Phil. V. Promitto, recipio, spondeo. Pro Milone. Hæc tanta virtus ex hac urbe expelletur? exterminabitur? ejicietur?

Pluribus sententiis idem interpretatur, sive magis inculcat. In Cat. I. Perge, quo cœpisti; egredere aliquando ex urbe; patent portæ, proficiscere. Sic plura, quæ sequuntur, ac repetuntur in eadem oratione. Sunt illa pro Sextio pulcherrima. An mihi ipsi, ut quidam putant, fuit mors æquo animo oppetenda? Quid? tum mortem ne fugiebam? An erat res ulla, quam mihi magis optandam putarem? aut ego illas res tantas in tanta improborum multitudine quum gerebam, non mihi mors, non exilium ob oculos

versabantur? Non hæc denique a me tum, tamquam fata, in ipsa re gerenda concinebantur? An erat mihi in tanto luctu meorum, tanta disjunctione, tanta acerbitate, tanta spoliatione omnium rerum, quas mihi aut natura, aut fortuna dederat vita retinenda? Tam eram rudis, tam ignavus rerum, tam expers consilii, aut ingenii? Nihil audieram? nihil videram? nihil ipse legendo, quærendoque cognoveram? Nesciebam vitæ brevem esse cursum, gloriæ sempiternum?

Pulcherrimis, inquires, expolitionibus totum esse hunc locum instructum, & elaboratum. Adde, si lubet, quod & ego sentio, ornatissimam hanc esse, & maxime oratoriam amplificationem. Quid refert? Vides plura ad idem inculcandum inducta esse, sed a summo eloquentiæ magistro; hinc discēs optimas conficere interpretationes. Nam interpretatio quidem, prout hic sumitur, ita est cum expolitione, quæ statim sequetur, conjuncta, ut eadem prope definitio utrique possit convenire.

Quod si lubeat ad verbum arctius adhærescere, ac tum interpretationem intelligi, quum quid verbo, aut sententia contineatur, evolvi-
tur diligenter, & latius explicatur: ejus etiam non deerunt exempla apud Ciceronem. Præclaras habet interpretationes hujusmodi pro Sextio, ad versus tragædiæ explicandos, quam actor, & poeta Ciceronis personæ, & fortunæ accommodaverat. Post alia multa: Tum illa quanto cum gemitu populi R. ab eodem paullo post in eadem fabula sunt acta? „ O pater -- Me me ille absentem, ut patrem, deplorandum putarat,

rat, quem Q. Catulus, quem multi alii sæpe in senatu patrem patriæ nominarant: quanto cum fletu de illis nostris incendiis, ac ruinis? quum patrem pulsum, patriam afflictam deploraret, domum incensam, everfamque, sic egit, ut, demonstrata pristina fortuna, quum se convertisset, „ Hæc omnia vidi inflammari, -- fletum etiam inimicis, atque invidis excitaret? Longissime progreditur Cicero, sed ita Tragœdiam agit in oratione, ut nihil excellentius cogitari possit, nihil ad motum animorum efficacius.

Expolitio est oratio unam eandemque rem variis figuris, dicendique modis explicans, & exornans; Hæc ea demum exornatio est, qua, ut inquit Tullius, versat orator sæpe multis modis eandem, & unam rem, & hæret in eadem, commoraturque sententia.

Pro Sextio: Hæc imitamini per Deos immortales, qui dignitatem, qui laudem, qui gloriam quaritis: hæc ampla sunt, hæc divina, hæc immortalia; hæc fama celebrantur, monumentis ænæalium mandantur, posteritati propagantur. Idem pro Milone: An vero iudices vos soli ignoratis, vos hospites in hac urbe versamini, vestræ peregrinantur aures, neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur?

*De Incremento, Gradatione, Congerie,
& Distributione.*

CAP. IX.

I*ncrementum est figura, qua semper oratio crescit ab infimo ad summum. Vehementer amplificat, atq. exaggerat orationem. Sæpe in*

verbis simplicibus reperitur, ut pro Milone: *Capere ejus amentiam civitas, Italia, provinciae, regna non poterant. Post reditum in Senatu. Virtute, gloria, rebus gestis Cn. Pompejus, omnium gentium, omnium seculorum, omnis memoriae facile princeps.*

In sententiis est incrementum illustrius. Insigne est illud in Verrem Accusat. VII. *Facinus est vinciri civem R., scelus verberari, prope parvici-
dium necari: quid dicam in crucem tolli?* Phil. II. de Caesaris interfectores: *Cujus autem, qui in eo numero fuisset, nomen est occultatum? occultatum dico? cujus non statim divulgatum? Citius dixerim, jactasse se aliquos, ut fuisset in ista societate viderentur, qui socii non fuissent, quam ut quisquam celare vellet.*

Potest etiam fieri incrementum (si lubeat tum etiam nomen retinere) per imminutionem, si-
ve descendendo a majori ad minus; prout hac etiam ratione res ipsa potest augeri. Sic in Vatinium. *Ne tibi hunc honorem a me haberi mirere, quod interrogem, quem nemo congressu, nemo aditu, nemo suffragio, nemo civitate, nemo luce dignum putet.* In Cat. III. *Erepti enim ex crudelissimo, ac miserrimo interitu, & erepti sine caede, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione, togati, me uno togato duce, & imperatore, vicistis.*

Gradatio est figura, quae ita progreditur, ut semper aliquid ex praecedentibus repetat; hoc modo: *In urbe luxuries creatur; ex luxuria existat avaritia necesse est; ex avaritia erumpit audacia: inde omnia scelera, ac maleficia gignuntur* / pro Sex. Roscio. Et pro Quinctio. Si

de-

debuisset, Sexte, petisses statim; si non statim, paullo quidem post; si non paullo, at aliquando, sex quidem illis mensibus profecto, anno vertente sive controversia.

Habet hæc figura venustatem, & gratiam, ut patet exemplis. Sed eisdem planum fit, parce utendum esse repetitione superioris verbi, quæ alioquin immoderatio in suavis futura esset.

Congeries est plurium rerum collectio, quæ quasi uno impetu orationis convolvuntur. Fit autem duobus modis, aut quum res una multiplicatur; aut quum res ipsæ congeruntur. Primi generis est pro Milone: Tu Clodii cruentum cadaver ejecisti domo; tu in publicum ejecisti; tu spoliatum imaginibus, exequiis, pompa, laudatione infelicissimis lignis fenustrulatum, nocturnis canibus dilaniandum reliquisti. Alterius generis est illa pro Sex. Roscio. Pater occisus nefarie, domus obsessa, ab inimicis bona adempta, possessio direpta, filii vita infesta, sæpe ferro, atque insidiis appetita. Divinat. in Verrem. Populata, vexata, funditur eversa provincia; socii, stipendiarii que populi R. afflicti, miseri jam non salutis spem, sed exitii solatium quærunt.

Valet hæc plurimum exornatio, ut patet, ad rem ipsam vehementius insinuandam; ac tum præsertim, quum jam fuscè enumerata, ne mente labantur, per epilogum ita contrahimus, & in oculis defigimus; tum juvat etiam plura hujusmodi colligere, quum jam pluribus explicatis, alia supersunt dicenda; vel quum singula fuscè tractata vim tantam non essent habitura, quantam congesta præ se ferunt.

Distributio est figura, quæ pluribus rebus, aut certis personis peculiare quiddam impertit. Talis est illa pro Lege Manilia: Non avaritia ab instituto cursu ad prædam aliquam revocavit, non libido ad voluptatem, non amœnitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem. Pro Milone. Hoc & ratio doctis, & necessitas barbaris, & mos gentibus, & feris natura ipsa præscripsit, ut omnem semper vim, quacunque ope possent, a corpore, a capite, a vita sua propulsarent.

Mirum affert hæc figura splendorem orationi; & suavissimam auditori jucunditatem. Sæpissime autem in Cicerone invenitur, quod nihil ipse dicat nisi considerate; verbum nullum admittat, nisi proprium, & lectissimum; quo fit, ut distributiones elegantissimæ res ipsas consequantur.

De Contraposito, Nefas dictu, Paradoxo, Emphasi, & Epiphonemate.

CAP. X.

/ **C**ontrapositum, Græce. *Antithesis*, est oppositorum contentio; qua contraria contrariis referuntur; idque modo per verba, modo per sententias. Pro Cluentio: *Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia.* In Cat. I. Hoc vero quis ferre possit, inertes homines fortissimis Viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebrios sobriis, dormientes vigilantibus? De Oratore. Cur aut discere turpe est, quod scire honestum est: aut quod nosse pulcherrimum est, id non gloriosum docere!

Sed

Sed passim occurrunt legenti Ciceronem pulcherrima hujus figuræ exempla.

Nefas dictu illud schema dicimus, quod nomine caret Latino, id autem intelligitur, quod fieri non potest, quodque verentur, *Impossibile* appellare illi ipsi artis magistri, qui nominibus hujus artis multo deterioribus paginas insperserunt. Jam constat quid hæc sit figura, siue dicatur nefas dictu, quod male rem exprimit, siue *Impossibile*, quod minus Latine dicitur: *Est enim comparatio eorum, quæ fieri non possunt cum iis, quæ fieri non posse, vel non debere censemus.* Figura poetarum est: unde illam ex ipsis mutuari se dicit Cicero, dum eam usurpat in fine Phil. xix. *Prius undas (1), flammamque, ut ait poeta nescio quis, prius denique omnia, quam cum Antoniis resp., aut cum rep. Antonii redeant in gratiam.*

Paradoxum est dictum mirabile præter communem opinionem. Sunt hujusmodi, quæ profert, & explicat Cicero: ex. ca. *Quod honestum est, id solum bonum. Nihil ei deesse ad bene beatèque vivendum, in quo virtus sit. -- Omnem sapientem liberum esse, & omnem improbum servum. -- Solum sapientem esse divitem, & hujusmodi.* Quæ videntur potius Stoicorum disciplinæ, & Philosophorum mysteriis adscribenda, quam Rhætoricæ figuris. Certe ita jejune dicta, vix umquam possunt in usum orationis venire. Hinc & Cicero, quæ proponit hujusmodi, pluribus illustrat, & confirmat rationibus.

Potest autem res ipsa aliquando postulare, ut
quid-

---

(1) Legunt alii: *Prius undis flamma.*

quidpiam hujusmodi summa cum dignitate in oratione afferatur: Sic pro Cornelio Balbo de Pompejo: *Ut mihi jam verum videatur illud esse, quod nonnulli litteris, ac studiis doctrinæ dediti, quasi quiddam incredibile dicere putabantur, cum, qui omnes animo virtutes penitus comprehendisset, omnia, quæ facere vellet, facillime tractare.*

Emphasis est figura plus significans, quam dicit; seu, ut inquit Cicero, significatio major, quam oratio. Sunt hujus generis plura pro M. Marcello de Cæsare, ut, ipsam victoriam vicisse videris, quum ea ipsa, quæ illa erat adepta, victis remisisti. Tale illud in Cat. iv. Neque enim turpis mors forti viro potest accidere; neque immatura consulari, nec misera sapienti.

Hæc opportune adhibita solent animos auditorum ad se rapere, & jucunda quadam afficere admiratione; sed eloquentiæ præstantiam desiderant.

(*Epiphonema est rei narratæ, vel probatæ subiecta sententia*) Cicero pro M. Marcello postquam summis extulit laudibus mitissimum in victoria Cæsaris animum, subdit; *Recte igitur unus invictus es, a quo etiam ipsius victoriæ conditio, visque devicta est* Lib. III. de Oratore postquam Antonius declaravit, omnes etiam sine arte, & ratione, quæ sint in artibus, & rationibus recta, quæ prava judicare, rem absolvit hac sententia: *Mirabile est, quum plurimum in faciendo intersit inter doctum, & rudem, quam non multum differat in judicando.*

De Apostrophe, Exclamatione, & Optatione.

CAP. XI.

A *Postrophe est conversio sermonis ad aliquem.*
 Hac Orator Deum, superos, absentes compellat; hac mortuos excitat; hac ratione, & sensu carentia, quum opus est, in congressum vocat. Quæ quum incidunt repentina, & opportuna, mirum est, quantam vim adhibeant orationi, & quam afficiant auditorum animos.

Pro M. Cœlio. *Prò Dii immortales, cur interdum in hominum sceleribus maximis aut conivētis, aut præsentis fraudis pœnas reservatis?*

Pro Cornelio Balbo, de Pompejo: *Vos denique mutæ regiones imploro, & sola terrarum ultimarum; vos maria, portus, insulæ, littoraque. Quæ est enim ora, quæ sedes, quæ locus, in quo non exsint hujus tum fortitudinis, tum animi, tum consilii impressa vestigia?*

Ad Milites legionis Martiæ, qui in prælio contra M. Antonium fortiter dimicarant, atque in ipsa victoria conciderant, ita se convertit, Phil. xiv.: *O fortunata mors, quæ naturæ debita pro patria est potissimum reddita! vos vero patriæ natos judico, quorum etiam nomen a Marte est; ut idem Deus urbem hanc gentibus, vos huic urbi genuisse videatur; in fuga foeda mors est, in victoria gloriosa... Illi igitur impii, quos cæcidistis, etiam ad inferos pœnas parricidii luent: vos vero, qui extremum spiritum in victoria effudistis, piorum estis sedem, & lacum consecuti.*

Ma!

Manutius artis Ciceronianæ peruestigator solertissimus animadvertit, confirmatque exemplis, artis esse oratoriæ, uti apostrophe sive ad reum, sive ad iudices, sive ad quemvis, post narrationes alicujus momenti.

Huc spectant conversiones illæ, quæ crebro occurrunt ad personas, ut ita dicam, indefinitas, ut pro Sextio: *Quid hoc homine facias? aut quo civem tam importunum, aut quo potius hostem tam sceleratum reserves?* Interpositum etiam quandoque cum vi, & venustate jam cæptis sententiis hæc figura, ut Pro Mil. *O Dii immortales, fortem, & a vobis, iudices, conservandum virum.* Et illa, ibid. *Qui huic T. Furfanio (cui viro, Dii immortales) ausus est dicere, etc.*

/ *Exclamatio est vehementioris affectus expressio per alicujus personæ vel rei compellationem. Fit autem vel per interjectionem, vel sine. Pro Cœlio. O magna vis veritatis, quæ contra hominum ingenia, calliditatem, solertiam, contraque fictas omnium insidias facile se per se ipsa defendat. In Pisonem. Dii immortales! Idne ego optarem, ut inimicus meus ea, quæ nemo unquam, ignominia notaretur? Pro Dejotaro. Crudelis Castor, ne dicam sceleratum, & impium! In eadem. Felix ista domus, quæ non impunitatem solum adepta sit, sed habet etiam accusandi licentiam! calamitosus Dejotarus, qui ab eo, qui in iisdem castris fuerit, non modo apud te, sed etiam a suis accusetur!*

Exclamationes aliæ sunt admirationis, aliæ conquestionis. Philipp. xiv. *O Solem ipsum beatissimum, qui antequam se abderet, stratis cada-*
veri-

daveribus parricidarum cum paucis fugientem vidit Antonium! Pro Corn. Balbo. O nomen nostri imperii! o populi R. excellens dignitas! O Cn. Pompeji sic late longeque diffusa laus, ut ejus gloriæ domicilium communis imperii finibus terminetur! O nationes, urbes, populi, reges, tetrarchæ, tyranni, testes Cn. Pompeji non solum virtutis in bello, sed etiam religionis in pace!

Alterius sunt generis, & aliarum commotionum, conquestionis nimirum, sive doloris, & indignationis, in lib. III. de Orat. de Crassi morte. *O fallacem hominum spem, fragilemque fortunam, & inanes nostras contentiones? quæ in medio spatio sæpe franguntur, & currunt, & ante in ipso cursu obruuntur, quam portum conspiceret potuerunt. Pro Milone. O frustra, inquit, suscepti mei labores! o spes fallaces! o cogitationes inanes meæ!*

Nihil sane validius, nihil efficacius hac figura potest afferri ad auditores commovendos, & ad irrumpendum vi magna in animos. Ideo sæpe adhibetur a prestantibus hac arte dicendi. Sed tum apte cadit, quum res ipsæ motus poscunt animi graviores; & quum sive rebus narratis, sive explicatis argumentis jam censetur animus auditorum in eas vel excitatus, vel sane pronus commotiones.

In epistolis tamen, & maxime familiaribus, etiam sine ulla præparatione suavissimæ sunt, sive ad ingentem lætitiâ indicandam, sive ad alium animi (cujus epistola debet esse imago) affectum significandum. Sic Cicero ad Att. lib. VI. Ep. XVII. *O expectatas mihi tuas litteras!*

o gra-

o gratum adventum! o constantiam promissi, & fidem miram! o navigationem amandam! Et Epif. XLIV. lib. XIII. initium. O suaves tuas litteras!

Venitæ etiam fiunt exclamationes per Ironiam. Talis est illa in M. Antonium Phil. III. *O præclarum custodem ovium; ut ajunt, lupum! Et in Pisonem. O stultos Camillos, Curios, Fabricios, Calatinos, Scipiones, Marcellos, Maximos! amentem Paullum, rusticum Marium, nullius consilii patres horum amborum consulum, qui triumpharint!*

Optatio est exclamationis species, qua quidquam vehementius desiderare significamus. Exprimi fere solet propria optandi nota, Utinam. Pro C. Rabirio. Utinam hanc mihi facultatem causa concederet, ut possem hoc prædicare, C. Rabirii manu L. Saturninum hostem populi R. interfectum. Phil. XIV. Atque utinam his omnibus abstergere fletum sententiis nostris, consultisque possemus. Suppletur etiam eleganter adverbium optandi aliis rationibus. Talis est illa Phil. IX. Vellem, Dii immortales fecissent, P. C., ut vivo potius Ser. Sulpicio gratias ageremus, quam honores mortuo quæreremus, & Epif. XXVIII. lib. X. ad Fam. Quam vellem ad illas pulcherrimas epulas me Idibus Mart. invitasses! reliquiarum nihil haberemus.

---

*De Precatione, Imprecatione, Ominatione,
& Reticientia.*

CAP. XII.

Precatio est Dei, vel Cælestium, vel cujusquam hominis auxiliis imploratio. Pro Q. Ligario:
Ad

Ad judicem sic agi solet, sed ego ad parentem loquor: erravi, temere feci; pœnitet: ad clementiam tuam confugio: delicti veniam peto; ut ignoscas oro. Pro Dejotaro. Quamobrem hoc nos primum metu; C. Cæsar, per fidem, & constantiam, & clementiam tuam libera; ne residere in te ullam partem iracundiæ suspicemur. per dexteram te istam oro, quam regi Dejotaro hospes hospiti porrexisti; istam inquam dexteram, non tam in bellis, & in proeliis, quam in promissis, & fide firmiorem.

Pro C. Rabirio perduell. reo. Quæ quum ita sint, primum, quod in tanta dimicatione captis, famæ, fortunarumque omnium fieri necesse est, ab Jove optimo maximo, ceterisque Diis, Deabusque immortalibus, quorum ope & auxilio multo magis hæc resp., quam ratione hominum, & consilio gubernatur, pacem, & veniam peto; precorque ab iis, ut hodiernum diem, & ad hujus salutem conservandam, & ad rep. constituendam illuxisse patiantur.

Sunt preces in exitu maxime orationum gravissimæ, atque ad animos auditorum sive flecendos, sive commovendos, sive erigendos, quum res postulat, aptissimæ.

Quum aliquid ut eveniat, oramus, tum precatio est: quum quidpiam precando studemus avertere, tum proprie utimur deprecatione. execrationem vocant alii, sed haud scio, num satis proprie in hac significatione. Huc eam revocamus, quod etiam malum precatione depellimus. Phil. VIII. Quid nos? numquid tale habemus? Diis meliora. & XIV. O Diis immortales, avertite, & detestamini quæso hoc omen. Pro
SEX

Sex. Roscio. Dii prohibeant, iudices, ut hoc, quod majores consilium publicum vocari voluerunt, præsidium scætorum existimetur.

Imprecatio est figura, qua malum alicui precamur. Cic. pro Dejotaro. Dii te perdant fugitive: ita non modo nequam, & improbus, sed & fatuus, & amens es. In eadem. Quæ crux huic fugitivo potest satis supplicii afferre? In Cat. 1. Hisce omnibus, Catilina cum reip. salute, & cum tua peste, ac pernicië, cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere, parricidioque junxerunt, proficiscere ad impium bellum, ac nefarium.

Sed operæ pretium erit cum ex animo; tum ex oratione figuram hujusmodi expungere, cuius usus vix umquam, ac ne vix quidem, homini Christiano, ne in perditos quidem, profligatosque, probari potest. non enim quidquam nobis licet, nisi malum, & scelera execrari.

Ominatio est figura, qua ventura vel bona, vel mala quasi vaticinando prædicimus.

In Cat. 1. sic Patria Ciceronem alloquitur: *An quum bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt; tum te non existimas invidiæ incendio conflagraturum? Pro Milone ad Pompejum. Erit illud profecto tempus, & illuc esset aliquando ille dies, quum tu salutaribus, ut spero, rebus tuis, sed fortasse motu aliquo communium temporum immutatis, qui quam crebro accidunt, experti debemus scire, & amicissimi benevolentiam, & gravissimi hominis fidem, & unius post homines natos fortissimi viri magnitudinem animi desideres.*

Uberem hæc figura copiam dicendi suppeditat;
tum

tum valet plurimum ad res ita subiiciendas, ut moveant. Sed alio loco de hac redibit sermo.

Reticentia, seu præcisio, est figura, qua præcidimus orationem, ac reticemus, quod dicturi videbamur. Si tam stricte sumas reticentiam, ut ea intelligas suspensam obtruncari sententiam; ejus vix ullum reperiēs apud Ciceronem exemplum; idque ad vehementiorem animi commotionem significandam. Sin latius usurpes; ad eam referes illos Præteritionis modos, quibus ad alia transimus: *Quid multa? Quid loquor plura?* & hujus generis alia, quæ occurrunt sæpissime.

Prout hic definita est, legitur ad Att. Epist. xxii. l. vii. *O celeritatem incredibilem! hujus autem nostri. Sed non possum sine dolore accusare cum, de quo angor, & crucior.*

Terentius in Andria A. i. s. i.

„ Mala mens malus animus, quem quidem

„ ego si sensero ..

„ Sed quid opus est verbis?

De Prosopopœja, & Sermocinatione.

CAP. XIII.

Prosopopœja est personarum ficta inductio, qua vita, vel ratione carentibus sensus affectus, & sermo datur. Hac mortuos excitare concessum est: hac urbes, & populi, saxa quoque, & parietes vocem accipiunt. Nulla existat figura, quæ genus orationis efferat magis, quæque ad augendum, & excitandum, & commovendum

E

fit

fit aptior. Sed illud maxime curandum, ut quæ vel ipsis mutis rebus verba tribuimus, & sint accommodata, & sint gravissima.

Cicero Divinatione in Verrem § *Sicilia tota si una voce loqueretur, hoc diceret: Quod auri, quod argenti, quod ornamentorum in meis urbibus, sedibus, delubris fuit; quod in unaquaque re beneficio senatus, populiq. R. juris habui, id mihi tu, C. Verres, eripuisti, atque abstulisti.*

In Cat. i. Patriam inducit exilium Catilinæ suadentem. Quæ tecum, Catilina, sic agit, & quodam modo tacita loquitur. Nullum jam tot annos facinus extitit nisi per te, nullum flagitium sine te: tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio, direptioque sociorum impunita fuit, ac libera: tu non solum ad negligendas leges, & quæstiones, verum etiam ad evertendas, perfringendasque valuisti. Superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli: nunc vero me totam esse in metu propter te urum; quidquid increpuerit, Catilinam timeri; nullum videri contra me consilium iniri posse, quod a tuo scelere abhorreat, non est ferendum. Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe; si verus, ne opprimar; sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam.

Pro M. Cœlio quam est acris, & vehemens in Clodiam oratio, quam Cicero tribuit Appio Cæco? Exsistat igitur ex hac ipsa familia aliquis, ac potissimum Cæcus ille. minimum enim dolorem capiet, qui istam non videbit: qui profecto si extiterit, sic aget, & sic loquetur. Mulier, quid tibi cum Cœlio? ... Cur aut tam familiaris huic fuisti, ut aurum commodares; aut
tam

Etiam inimica, ut venenum t. meres? non patrem tuum videras? non patrum, non avum, proavum, atavum, audieras consules fuisse? etc.

Ad hunc ornatum illa etiam lumina revocari possunt, quibus vitam, & sensum rebus inanissimis tribuimus aliquando, quin voces illarum exprimamus. Mirum est, quam hæc ipsa poetarum propria venustas orationem illustret, atque ornent, moveatque in omnem partem opportune adhibita; ut pro lege Man. *Quis enim unquam aut obcundi negotii, aut consequendi quaestus studio, tam brevi tempore, tot loca adire, tantos cursus conficere potuit, quam celeriter Cn. Pompejo duce belli impetus navigavit? & pro Corn. Balbo de eodem Pompejo. Quid enim abest huic homini? ... An ingenium? quum etiam ipsi casus, eventusque rerum, non duces, sed comites ejus consiliorum fuerint? in quo uno ita summa fortuna cum summa virtute certavit, ut omnium judicio plus homini, quam deæ tribueretur?*

Sermocinatio est, quum vel aliquem secum loquentem, vel plures mutuo colloquentes inducimus, vel ipsi ab aliis dicta referimus. Sive ut auctori ad Herennium placet: Sermocinatio est, quum alicui personæ non ficta sermo attribuitur, & is exponitur cum ratione dignitatis.

Secum loquens inducitur Milo artificio singulari in ejus defensione. *Me quidem, judices, examinant, & interimunt hæc voces Milonis, quas audio assidue, & quibus intersum quotidie: Valeant, inquit, valeant cives mei, sint incolumes, sint florentes, sint beati: stet hæc arbs præclara, mihiq. patria carissima, quoquo modo merita de*

me erit: tranquilla rep. cives mei, quoniam mihi cum illis non licet, sine me ipsi, sed per me tamen, perfriuantur: ego cedam, atque abiho. Tum post pauca ad ipsum se convertit Ciceronem: Ego quum te (mecum enim sæpiissime loquitur) patriæ reddidissem, mihi non futurum in patriam putarem locum? Ubi nunc Senatus est, quem secuti sumus? etc.

In eadem Miloniana exponit elegantissime quaestionem de servis habitam ab Appio Accusatore. *Heus ubi Ruscio? ubi Casca? Clodius insidias fecit Miloni? fecit. certa crux. nullas fecit. sperata libertas. Venustissimarum hujusmodi fermocinationum, in quibus fere per Dialogum plura expediuntur, & mirifice simul illustrantur, plurima apud Ciceronem invenies exempla, in quibus res ipsa satis declarat, nullo interposito nomine, qua sint ratione distinguendæ sententiæ. Pro Sex. Roscio inter hunc reum, & Titum adversarium hæc inducitur fermocinatio. Dices, quid postea, si Romæ assiduus fui? respondebo: at ego omnino non fui. Fateor sectorem esse; verum & alii multi. at ego, ut tute arguis, agricola, & rusticus. Non continuo, si me in gregem sicariorum contuli, sum sicarius. at ego profecto, qui ne novi quidem quemquam sicarium, longe absum ab ejusmodi crimine. Pro Plancio. Male judicavit populus: at judicavit. non debuit: at potuit. non fero: at multi clarissimi, & sapientissimi cives tulerunt.*

Jam vero si exempla perquiris, quibus aliorum dicta refert orator, sive scriptor, non erit sane multum laborandum; quum hæc passim occurrant. In Pisonem. *Mihi vero ipsi coram ge-*
nero

nero meo, propinquo tuo, quæ dicere ausus es? egere, foris esse Gabinium, sine provincia stare non posse, spem habere a tribuno plebis; si tua consilia cum illo conjunxisses, a senatu quidem desperasse etc. Pro Milone. Multi etiam Catilinam, atque illa portenta loquebantur. Erumpet, occupabit aliquem locum, bellum patriæ faciet.

Huic sunt figuræ adscribendæ oblique illæ orationes, quibus sæpe utuntur historici, non raro in narrationibus oratores, Cæsar lib. V. B. G. *Consurgitur ex consilio: comprehendunt utrumque, & orant, ne sua dissensione, & pertina- cia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu mancant, seu proficiscantur: si modo unum sentiant, ac probent: contra in dissensione nullam se salutem perspicere.* Cicero in IV. Accusationis Verrinæ. *Concurrit ad me maxima multitudo; primum senatores clamare, eripi sibi jus, eripi libertatem: populus senatum laudare, gratias agere: cives R. a me nusquam discedere.*

Hæc sunt verborum, & sententiarum orna- menta, quæ hic enumeranda censuimus. Cete- rum, quum istæ figuræ, uti ab initio dictum est, sint veluti gestus quidam, motusque ora- tionis, non modo his alias adjuungunt alii; ve- rum etiam innumerabiles formari posse, docet Cicero. Sed hæc vobis sufficient orationis deco- ra, quæ maxime ornant oratorem; nec tam in verbis pingendis habent pondus, quam in illu- minandis sententiis.

Sumpta ex Tullio præcepta quaerito lib. III. de Orat. c. LII. III., & IV. in Bruto c. XXXVII, & LXXIX. In Orat. c. XXV., & XXXIX.

De Figuris Transitionis.

CAP. XIV.

T*ransitio est brevis oratio, quæ dictis dicenda connectit. Est autem vel perfecta, vel imperfecta. Perfecta superius dicta breviter attingit, & dicenda proponit, ut pro lege Man. Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Imperfecta dicitur, quæ vel tantum dicta brevissime subiicit; ut pro Dejotaro. En crimen, en causa, cur regem fugitivus, dominum servus accuset: vel dicenda tantummodo proponit, ut pro Flacco: Venio ad Lysaniam ejusdem civitatis, peculiarem tuam, Deciane, testem.*

Alia rursus transitio est artificiosius elaborata; alia omnibus proposita, & aperta. Prima fere ad delectandum instituta laudationibus est vel in primis accommodata. Quamquam adhiberi etiam solet, quum ejus artificium quidquam in oratione auditu asperum lenire potest. Fit autem, quum ita concluduntur superiora, ut eorum conclusio in ea, quæ sequuntur, ne cogitantes quidem auditores traducat. Cicero pro Ligario, postquam mirabili artificio illud a reo crimen rejecit, quod de se ipso confessus est, sic transit ad accusatorem Tiberonem: *Atque hæc propterea de me dixi, ut mihi lubero, quum de se eadem dicerem, ignosceret. Pro Milone de Pompejo. Multa etiam alia vidit; sed illud maxime, quamvis atrociter ipse tulisset, vos tamen fortiter judicaturos, itaque de-*
legit

legit e florentissimis ordinibus ipsa lumina. Atque ita sibi viam munit ad refutandum, quod obiciebatur de reiectis a Pompejo Ciceronis amicis in iudiciis legendis. Idem pro Dejotaro: Is igitur a te non modo periculo liberatus, sed etiam honore amplissimo ornatus arguitur, domi te suæ interficere voluisse: quod tu, nisi cum furiosissimum iudicas, suspicari profecto non potes.

Sed planioribus, & manifestis transitionibus plenæ sunt Ciceronis orationes. Sunt autem plures dicendi modi in transitionibus usitati, & elegantes. Ex una lubet oratione pro lege Manilia præcipuos decerpere, ac subjicere, qui facile ad alia revocari possunt -- Atque ut inde oratio mea proficiascatur, unde hæc omnis causa ducitur. -- Causa, quæ sit, videtis; nunc quid agendum sit, considerate. -- Requiretur fortasse nunc -- Sinite hoc loco præterire me nostram calamitatem, quæ tanta fuit. -- Satis mihi multa verba fecisse videor, quare... restat, ut -- Ego enim sic existimo -- Quis igitur hoc homine scientior umquam aut fuit, aut esse debuit? qui -- Jam vero virtuti Cn. Pompei quæ potest par oratio inveniri? -- Atque hæc qua celeritate gesta sunt, quamquam videtis, tamen a me in dicendo prætereunda non sunt. -- Est hæc divina, atque incredibilis virtus; quid ceteræ, quas paulo ante commemorare coeperam, quantæ, atque quam multæ sunt? -- Ac primum quanta innocentia debent esse -- Age vero ceteris in rebus quali sit temperantia, considerate -- Jam vero ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberæ querimoniæ de aliorum injuriis esse dicuntur. --

Jam quantum consilio, quantum dicendi gravitate, & copia valeat, vos Quirites, hoc ipso in loco sæpe cognostis. -- Fidem vero ejus inter socios quantum existimari putatis? -- Humanitate jam tanta est -- Et quoniam auctoritas multum valet -- Quod igitur nomen umquam in orbe terrarum clarius fuit? -- Age vero illa res quantum declarat ejusdem hominis auctoritatem -- Reliquum est, ut de felicitate pauca dicamus. -- At enim ab hac oratione dissentiunt.

Ex his, aliisque exemplis, quæ passim occurrunt, intelligetis, quæ sunt magis usitatæ in transitionibus particulæ, conjunctionesque: cujusmodi sunt, *Jam; jam vero; age vero; quoniam; & quoniam; at enim; esio; at vero; ac* similes ferme nexus, & orationis gradus. Si quæres verborum, seu sententiarum lumina, quibus transitiones illustrantur, non erit difficile plura omnis generis invenire.

Per interrogationem, vel cum aliquo incremento, ut in eadem pro lege Man. *Quid, quod salus sociorum summum in periculum, ac discrimen vocatur? & Quid? ille ipse Mitridates nonne ad eundem Cn. Pompejum legatum usque in Hispaniam misit? vel instando, ut in Divin. Quid illa, Cæcili? commemoranda ne tibi videntur esse: Et illa ad objurgandum. Itane vero? Ita ne?*

Per contrapositum subjecta interrogatione sunt illa venustissima. Lib. III. in Verrem. *Privatim hoc modo: quid publice? Civitates quemadmodum tentata sunt? Et ad Fam. ep. x. l. III. Atque hæc domestica; quid illa tandem popularia?*

Dubitatione sibi aditum aperit ad alia lib. I. Act. II. in Verrem. *In plebem vero Romanam*
utrum

utrum superbiam prius memorem, an credulitatem? Pro Sex. Roscio. Quid primum querar, aut unde potissimum exordiar, iudices? aut quod, aut a quibus auxilium petam?

Vultis exclamationem? Est pluries in Catil. II. O fortunatam Remp., si quidem hanc sententiam hujus urbis ejecerit! & iterum. Hunc vero si sui fuerint comites secuti, si ex urbe exierint desperatorum hominum flagitiosi greges; o nos beatos! o remp. fortunatam! o preclaram laudem consulatus mei! Et in eadem. O conditionem miseram non modo administrandæ, verum etiam conservandæ reipublicæ!

Per Apostrophem., pro Sextio. O Dii immortales, quemnam ostenditis exitum nobis! quam spem reip. datis? quous quisque invenietur tanta virtute vir, qui optimam quamque causam reip. amplectatur?

Ironia, sive dissimulatio est Ciceroni in transitionibus frequentata. Pro Dejot. At quam festive crimen contexitur? & infra. At quam acute collecta crimina? Ibid. At, credo, hæc homo inconsultus, & temerarius non videbat. Quis consideratior illo? & in Verrem I. At, credo, in hisce solis rebus indomitas cupiditates, atque effrenatas habebat: ceteræ libidines ejus ratione aliqua, aut modo continebantur. In Divinat. At enim solum id est, ut me Siculi maxime velint: alterum illud credo obscurum est, a quo Verres minime se accusari velit. & lib. II. At enim istum soli Siculi persequuntur; cives R., qui in Sicilia negotiantur, defendunt, diligunt, saluum esse cupiunt. Nec alio spectant illi dicendi modi: En cui tuos liberos committas, & hujusmodi.

Oc-

Occupationibus sunt illa semper in promptu: *Dicet aliquis; Dicet forte quispiam; Requiritur fortasse nunc; At enim; at vero; atqui, & similes adversantes particulæ. in confutationibus frequens est usus ejus transitionis: Nam quod. Sic pro Cœlio: Nam quod de pietate dixistis. Nam quod est objectum, municipibus esse adolescentem non probatum suis -- Nam quod est objectum de pudicitia -- Nam quod Catilinæ familiaritas objecta Cœlio est -- Nam quod æs alienum objectum est. Vide quam sæpe in una oratione, pulcherrima hercle, & elegantissima, uno eodemque transitionis modo utatur.*

Præteritionem exhibent illa. Nam quid ego illa de me divina senatus consulta commemorem? & Pro Sextio. Mitto eam legem. In eadem. Hic ego quid prædicem, quibus hic rebus consullem ad rem gerendam excitavit? Pro Corn. Balbo. Omittam igitur Pompejum jam oratione reliqua. & pro Cœlio: Sed hæc, quæ sunt oratoris propria... brevitatis causa relinquo omnia.

Correctionem habent nexus illi: Sed quid ego populi R. animum, virtutemque commemoro? pro Sextio. Sed Cur diutius vos judices tenco? pro Cœlio, & pro Mil. Sed quid ego argumentor? quid plura disputo?

Concessio est pro Dejotaro: Esto concedatur hæc quoque acerbitalis, & odii magnitudo. adeone, ut etiam omnia vitæ, salutisque communis, atque etiam humanitatis jura violentur? lib. V. in Verrem. Verum esto; sit tibi illud liberum omne tempus, quod cum imperio fuisti, etiamne privatus?

Sed quin plura proferamus, plena sunt his tran-

transitionum luminibus Ciceronis opera; ac mirum est, quanta varietate, & facilitate ex una in aliam sibi rem aperiat aditum. Labet hic animadvertere, nonnumquam transitione ipsa paullo fusiori, ac diligentius elaborata oratorem videri allquantulum a contentione respirare. Pro M. Cœlio. *Sed quoniam emerfisse jam e vadis, & scopulos prætervecta videtur oratio mea; perfacilis mihi reliquus cursus ostenditur.* Neque hic possum præterire, ipsas etiam transitiones interdum ad animorum commotionem adhiberi. Id plane constabit legenti perorationem Milonianæ orationis. Pro Sextio est illa insignis. *Sed me repente, iudices, de fortissimorum, & clarissimorum civium dignitate, & gloria dicentem, & plura etiam dicere parantem horum aspectus in ipso cursu orationis repressit. Video P. Sextium, etc.*

De numero Oratorio.

CAP. XV.

Numerus oratorius est occulta quædam elocutionis harmonia ex apta verborum conjunctione, & consona dimensione proveniens.

Ad hunc numerum efficiendum id maxime curandum est, ut verba inter se quam aptissime cohæreant, extrema cum primis; eaque sint quam suavissimis vocibus; utque forma ipsa, concinnitasque verborum conficiat orbem suum, seu concentum quemdam auri suavem in qualibet sententia, seu interpiratione; ac demum

ut

ut quum perfecta circuitiōne (id est *periodo*, de qua infra) est opus, ea numeroſe, & apte cadat. Cujus rei quum judicium ſit aurium, qua ratione is numerus efficiatur, & per varias interſpirationes, ſeu ſententias progrediens in exitu pleniori conquieſcat, in prima Ciceronis *periodo* pro Sextio recognoſcite. Si quis *antea*, *judices*, *mirabatur*, -- *quid eſſet*, -- *quod pro tantis opibus reipublicæ*, -- *tantaque dignitate imperii* -- *nequaquam ſatis multi cives* -- *forti*, & *magno animo invenirentur*, -- *quī auderent ſe*; & *ſalutem ſuam in diſcrimen offerre* -- *pro ſtatu civitatis*, & *pro communi libertate*: -- *ex hoc tempore miretur potius*; -- *ſi quem bonum*, -- & *forteſtem civem viderit*, -- *quam ſi quem* -- *aut timidum* -- *aut ſibi potius*, *quam reipublicæ conſulentem* -- Hic nihil amplius deſiderant aures completæ hac tanta ſuavitate, & gravitate.

In componendis, ſtruendisque verbis cavendum, ne aſper eorum concurſus, neve hiulcus ſit. Hiatus in oratione efficiunt vocales inter ſe crebro incidentes, ut *Baccæ æneæ ameniſſimæ impendebant*: aſperitatē gignunt conſonantes du- riores frequentatæ, & concurrentes, tum voces ipſæ horridiores: hujus generis ſunt illa Ennii: *O Tite, tute, Tati, tibi tanta tyranne tulifti*, & ejuſdem poetæ: *Quidquam, quiſquam, cui- quam, quod conveniat*.

Non debet certe hæc tam diligens, & minuta conſtructio apparere; ſed tamen ſtylus exercitatus efficiet hanc viam componendi. In humili ſane, & ſummiſſo dicendi genere, quo & epiſtolæ ſcribi ſolent, & Dialogi, quum imitari prope quotidianam loquendi conſuetudinem de-

debeamus, & naturam; operæ pretium erit negligere, verba verbis artificiosius coagmentare. Habet enim ille tamquam hiatus concursu vocalium molle quiddam, & quod indicet non ingratam negligentiam hominis de re magis, quam de verbis solliciti. Id licet recognoscere in primis Epistolæ I. Tulii verbis ad P. Lentulum. *Ego omni officio, ac potius pietatē erga te ceteris satisfacio omnibus; mihi ipse numquam satisfacio.*

Non ita quidem facile inveniētis ullo in genere dicendi partem aliquam, quæ non leniter fluat, quæve sit auribus incondita, & ingrata: nisi forte de industria quandoque ad rem ipsam evidentius exprimendam aliquid hujusmodi non modo concedatur, verum etiam laudetur. Sic Virgilius ad operosum Cyclopus, & intentum laborem versu ipso subjiciendum: *Et leves ocreas lento ducunt argento.* Atque idem alia sæpe hoc modo. Non aliter cenſeo Ciceronem pro Milone dixisse: *Scutorum, gladiatorum, frenorum, sparorum, pilorumque etiam multitudo deprehendi posse judicabatur.* Hæc enim asperius dicta interpretor ad festivius rejiciendum, quod Miloni objiciebatur de apparatu militari. Ceterum tanti refert, his numeris solutam orationem devincere; ut graves alioquin sententiæ, si verbis inconcinnis, & male coherentibus efferantur, offendant aures, quarum est judicium superbissimum.

Sed qui poterimus hanc vim consequi numeroſe dicendi? Non est res tam difficilis, quam necessaria. Nihil enim est tam tenerum, tam flexibile, quodque tam facile sequatur quocun-
que

quæ ducas, quam oratio. Hanc enim ad nostrum arbitrium, & ad aurium voluptatem, sicut molliſſimam ceram formamus, & fingimus. Aures autem naturale, n. quãdam in se continent vocum omnium mentionem. Itaque & longiora, & breviora judicant; & perfecta, ac moderata semper expectant: mutila sentiunt, & quasi decurtata; quibus, tamquam debito fraudentur, offendentur: alia vero productiora, & quasi immoderatiùs excurrentia; quæ etiam magis aspernantur aures: quod quum in plerisque, tum in hoc genere, quod est nimium, vehementius offendit, quam id, quod videtur parum.

Itaque si numerus orationis quaeritur qui sit; est omnis; sed alius alio melior, atque aptior. si locus; in omni parte verborum. Si unde ortus sit, ex aurium voluptate. Si ad quam rem adhibeatur; ad delectationem. si quando; semper. si quo loco; in tota continuatione verborum. Si tandem de ratione hujus componendæ numerosæ orationis sit sermo; res quidem hæc esset in hac materia accuratiùs tractanda, quæ ad usum pertinet: sed quum vix aliquid certi præscribi possit in hac arte, cujus pender ex auribus iudicium; neque omnia præteribimus, neque multa subtiliùs peruestigabimus.

Primum itaque consequitur aliquando numerus ex naturali prope ordine verborum, quæ gratum auribus asserunt sonum, ut apud Crassum. *Nam ubi libido dominatur, innocentiae leve præsidium est.* hujusmodi invenies apud Ciceronem plurima; sic in Cat. iv. *Quare P. C. incumbite ad reip. salutem, circumspicite omnes procellas, quæ impedit, nisi providetis.*

For-

Formæ etiam sunt quædam orationis, in quibus ea concinnitas inest, ut sequatur numerus necessario. Nam quum aut par pari refertur, aut contrarium contrario opponitur; aut quæ similiter cadunt, verba verbis comparantur; quidquid ita concluditur, plerumque fit, ut numeroſe cadat, etiamſi nihil eſt factum de induſtria. Hujus generis ea cenſentur a Tullio, pro Milone. *Eſt enim, judices hæc non ſcripta, ſed nata lex, quam non didicimus, ſed accepimus, non legimus, verum ex natura ipſa arripuimus, hauſimus, expreſſimus; ad quam non docti, ſed facti, non inſtituti, ſed imbuti ſumus.* -- Hæc talia ſunt, ut quia referuntur ad ea, ad quæ debent referri, intelligamus non quæſitum eſſe numerum, ſed ſecutum. Quo de genere illa etiam commemorat Cicero, quæ ipſe adoleſcens pro Sextio Roſcio Amer. dixerat in foro de ſupplicio parricidarum, quæque ſummis acclamationibus fuerunt ab auditoribus excepta. *Quid enim tam commune, quam ſpiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus ejectis? Ita vivunt, dum poſſunt, ut ducere animam de celo non queant; ita moriuntur, ut eorum offa terra non tangat; ita jaectantur fluctibus, ut numquam alluantur; ita poſtremo ejiciantur, ut ne ad ſaxa quidem mortui conquieſcant.* A contrariis ſunt plurima. Illud adducit Cicero ex iv. accuſationis. *Conferte hanc pacem cum illo bello, hujus prætoris adventum cum illius imperatoris victoria; hujus cohortem impuram cum illius exercitu invicto; hujus libidines cum illius continentia: ab illo qui cepit conditas; ab hoc, qui conſtitutas accepit, captas dicetis Syracuſas.*

Ceterum in verbis, seu pedibus dimetiendis, componendisque plurimum nobis curæ ablatum est; quibus inter jambum, & choreum, & spondeum, siue trocheum quid intersit, non amplius aure dijudicamus, neque satis sono, & pronuntiatione distinguimus: quum producendæ, siue corripiendæ vocalis extra verbi ad minus trium syllabarum compositionem ratio, & usus intercederit. Ergo omnia duarum syllabarum vocabula pronuntiatione sunt modo æqualis mensuræ: longiora duplicem recipiunt sonum, isque micat præsertim in penultima syllaba; brevem celeremque, ut in dactylo, & hujusmodi; productum, tardumque ubi longa est penultima. Superest etiam nobis ad concentum, & numerum varia verborum mensura ex numero syllabarum proveniens.

Fluit omnino numerus tum incitatus, brevitate pedum, tum proceritate tardus, cursum contentiones magis requirunt, expositiones rerum tarditatem. Nam sæpe ex celeritate vis accedit, ut pro Sextio. *An qui sua tecta descendit, qui ab aris, focis ferrum flammamque depellit, qui sibi licere vult tuto esse in foro, in templo, in curia; qui vitæ præsidium comparat, qui vulneribus, quæ cernit quotidie toto corpore, movetur, ut aliquo præsidio caput, & cervices, & jugulum, ac latera tutetur; hunc de vi accusandum putas?*

Ex tarditate gravitas quædam, & majestas nascitur orationis. Considerate initium III. in Catilinam. *Rempublicam, Quirites, vitamque omnium vestrum, bona, fortunas, conjuges, liberosque vestros, atque hoc domicilium clarissimi*
im-

imperii, fortunatissimam pulcherrimamque urbem, hodierno die, Deorum immortalium summo erga vos amore, laboribus, consiliis, periculis meis ex flamma, atque ferro, ac pene ex faucibus fati ereptam, & vobis conservatam, ac restitutam videtis. Et in eadem. Memoria vestra Quirites nostræ res alentur, sermonibus crescent, litterarum monumentis veterascent, & corroborabuntur.

Sed, uti sentit Cicero, omnes in oratione sunt quasi permixti, & confusi pedes: nec enim effugere possemus animadversionem, si semper iisdem uteremur; quia neque numerosa ut poema, neque extra numerum, ut sermo vulgi esse debet oratio. Sit igitur, ut jam indicavi, permixta, & temperata numeris, nec dissoluta, nec aspera, nec semper æqualis oratio; ut etiam in ipsis numeris sit varia, & aures delectet magis sine ulla fatietate.

Sumpta hæc, & eorum quæ sequuntur plura ex lib. III. de Orat. c. XLIII. usque ad LII, ex Orat. cap. XLIX. usque ad finem: ex IV. lib. Auct. ad Her. c. XII.

De incis, membris, & periodo.

CAP. XVI.

IN verborum junctura sonus inest, & suavitas quæritur; & ex apta continuatione concinnitas oritur dicendi. Sed licet hæc omnia ad numerosam pertineant orationem, attamen mi-

F

nus

nus proprie numeri dicuntur. Numerus siquidem efficitur ex distinctione, & sæpe æqualium, sæpe variorum intervallorum percussione. Hæc autem intervalla, seu interpuncta, quæ inspirationis necessitate fuerunt inducta, sic arte temperantur, & funduntur, ut aptos efficiant numeros. Nihil autem est tam cognatum mentibus nostris, quam numeri, atque voces, quibus & excitamur, & incendimur, & lenimur, & languescimus, & ad hilaritatem, & ad tristitiam sæpe deducimur. De his modo intervallis, quæ incisa, & membra dicuntur, ac de periodo, quæ ex his construitur, quamq. circuitum, sive ambitum, sive comprehensionem, aut circumscriptionem vocant Latini, agendum est.

Incisum est periodi pars minima, quæ neque sententiam, neque sententiæ partem terminat; sed nomina, vel verba tantum distinguit, quæ aliquid differunt, seu quidpiam adjiciunt, constructioni minime necessarium / notatur autem parva lineola ad lævam scribentis in semicirculum inversa, quam ideo etiam virgulam appellamus. Latini incisum dicunt, quod Græcis est comma. Patet autem ejus ratio in sequenti sententia. *Vir igitur temperans, constans, sine metu, sine ægritudine, sine alacritate ulla, sine libidine. . .* Hæc omnia incisa nihil absolvunt, nisi addatur, quod sequitur: *Nonne beatus?* Sunt autem intercisa: nam si constructionem spectes, etiam sine illis, integram habebis: uti si diceret: *Vir igitur temperans nonne beatus?*

Membrum, si ad periodum referatur, est pars ejus insignis, & continet integram constructionem, sed minime completam sententiam: dixi s.
ad

ad periodum referatur: nam sæpe etiam ita fertur membratim oratio, ut singulis membris absoluta contineatur sententia. Ceterum ego quidem existimo, minus requiri ad membrum constituendum, quam passim explicetur. Nam Cicero, quem unum sequor in arte dicendi, ea primum docet incisim a C. Carbone dicta fuisse. *O Marce Druse, patrem appello*: tum ea membratim, per duo scilicet membra, ternis pedibus singillatim constantia. *Tu dicere solebas, -- sacram esse rempublicam*. Hæc autem uno membro distinguerent alii. Sed quum alias tamquam incisa sumi videantur, quæ licet exigua, suo tamen prædita sunt sensu, suamque perficiunt constructionem; in his propterea diligentius pervestigandis, distinguendisque diutius non immorabimur.

Statuit Tullius, quæ incisim, seu membratim efferuntur, aptissime cadere debere, quod est concinne, ac numerose. Ex se autem hoc profert exemplum: *Domus tibi deerat? At habebas. Pecunia superabat? at agebas*. Atque hæc, ut inquit idem Cicero, incise dicta sunt quatuor. Genus autem hoc orationis concisæ optimum censetur, & vehemens, quo solemus in contentione binis, aut ternis ferire verbis, nonnumquam singulis, paullo alias pluribus.

De periodo oratoria superest ut loquamur, quæ ita poterit Ciceronis sententiis definiri, seu describi: *Periodus est oratio, quæ tamquam in orbe inclusa ita a capite, sive a principio fluit, ut ad extremum veniens consistat*. Dici etiam poterit *continuatio sententiarum, sive membrorum orationis per aptos ne-*

xus, quasi per nodos, qui in ambitu conjunguntur.

Si hujus ambitus, five circumscriptionis partes requiris, sunt incisa, & membra. licet minime negaverim, perfectam etiam comprehensionem unico membro, & maxime pluribus incisis distincto, & explicato fieri posse; dum ejus verba ita currant a principio, ut aptum, & concinnum in exitum volvantur, & cadant. De periodis vero nunc ut loquamur, quæ pluribus constant membris. hæc tamquam partes uno in ambitu necti debent, & copulari. nexus autem hujusmodi, seu nodos efficiunt particulæ, quæ se se ita respiciunt, ut una alteram vocet; vel sunt ejus generis, ut suapte natura pendentem teneant sententiam, dum clausula sequatur extrema. Ex his fere nascitur numerus membrorum. Sic una suspensio duorum saltem membrorum periodum efficiet. Prima & facilior occurrit ex *relativo*: ut ajunt, & antecedenti, hoc modo. *Quare in qua urbe imperatores prope armati poetarum nomen, & Musarum delubra coluerunt; in ea non debent togati judices a Musarum honore, & poetarum salute abhorreere.* Si aliam addetis suspensionem, alia nectantur membra necesse erit.

Ne afferam plura, videte uno in ambitu uti ex repetitis nexibus, five suspensionibus membra multiplicentur. *At si nos, id quod maxime debet, nostra patria delectat; cujus rei tanta est vis, ac tanta natura, ut Ithacam illam in asperrimis saxulis, tamquam nidulum affixam, sapientissimus vir immortalitati anteponeret: quo amore tandem inflammati esse debemus in ejus-*
modi

modi patriam, quæ una in omnibus terris domus est virtutis, imperii, dignitatis? jam quæ sint particulæ suspensionem inducentes, quæque ita se se respiciant, ut una expectet alteram, nemo non videt. Sunt certe plurimæ, ut, Si, dum, quum: etsi, vel quamquam, tamen; tum, quum; quemadmodum, ita; primum, deinde; potius, quam; quo magis, eo magis; & hujus generis plura, siue ab initio sententiam suspendentia, siue ad circumducendum ambitum inducta.

Adhibetur aliquando ad membra conjungenda copulatio, Et, ac, quæ, atque, nec. Sic pro M. Marcello. Diuturni silentii, Patres conscripti, quo eram is temporibus usus, non timore aliquo, sed partim dolore, partim verecundia, finem hodiernus dies attulit; idemque initium, quæ vellem, quæque sentirem, meo pristino more dicendi.

Sunt autem clausulæ diligentius ad aurium delectationem conformandæ, quod in his maxime perfectio, & absolutio judicatur numerosæ orationis consistere. Prima enim pauci cernunt, postrema plerique: quæ quoniam apparent, & intelliguntur, varianda sunt; ne aut animorum iudiciis repudientur, aut aurium satietate. Quamquam vero extremum semper aures expectant, in eoque conquiescunt, atque ideo vacare illud numero non oportet; ad hunc tamen exitum a principio ferri debet verborum illa comprehensio, & tota a capite ita fluere, ut ad extremum veniens ibi confidat. Quare debent in ipso circuitu verborum articulis, nexibusque ita hære inter se membra, ut apte, numerosque cadant. Unde aut paria esse de-

bent posteriora superioribus, extrema primis; aut, quod etiam est melius, & jucundius, longiora. Interdum autem cursus est in oratione incitator, interdum moderata ingressio. Labitur oratio proclivius, quum pedes, sive verba in penultimam brevem definunt, ut in dactylo contingit; tardius autem fertur, quum verba longam habent penultimam. Sunt itaque, uti jam supra demonstratum est, permiscendi pedes, celeres cum tardioribus, parvi cum proceris; ut conjunctione ipsa suavem, & temperatam efficiant orationem.

Si requiras, quo verbo præstet periodum absolvere; dicam longiora ferme probari; ita vero, ut nullius prope mensuræ vocabulum cogitari possit, quo non invenias plures claudi a Cicerone oratorias, & plenissimas circumscriptiones: quum artis ille peritissimus magister ita ducere verba sciat, & pedes componere, atque instruere, ut alias alia terminatione, sed auribus semper jucunda concludat. Dicoreus cadit præclare, sicuti & dispondeus, & alii plures; sed in orationis numero nihil est tam vitiosum, quam si semper est idem. Imo ubi concinnius cadit numerus, ibi satietyas est magis formidanda; quod afficiat, & hæreat magis.

Ut autem, quanta sit numeri vis etiam dum membratim fertur oratio, discatis, integrum afferam exemplum C. Carbonis, cujus jam supra initium adduximus *O M. Druse, patrem appello, tu dicere solebas sacram esse rempublicam: quicumque eam violavissent, ab omnibus esse ei pœnas persolutas: Patris dictum sapiens temeritas filii comprobavit. Hoc dicoreo (narrat Tullius)*
tan-

tantus clamor concionis excitatus est, ut admirabile esset. Quæro, nonne id numerus effecerit? Verborum ordinem immuta; fac sic: *Comprobavit filii temeritas*. jam nihil erit. At eadem verba: eadem sententia. Animo istuc satis est, auribus non satis. Sed id crebrius fieri non oportet. Primum enim numerus agnoscitur, deinde satiat; postea cognita facilitate contemnitur.

Cavendum itaque in numeris persequendis, ne verbum ita trajiciamus, ut id de industria factum esse intelligatur; neque verba inferciamus ad rimas quasi explendas; neque numero servientes inepte inania quædam verba inculcemus, quasi complementa numerorum; neque minutos numeros sequentes concidamus, delumbemusque sententias, neve sine ulla commutatione in eodem semper versetur genere numerorum.

Quantum autem sit apte dicere, experiri licet, si aut compositi oratoris bene structam collocationem dissolvas permutatione verborum; aut si alicuius inconditi arripias dissipatam aliquam sententiam, eamque, ordine verborum paulum commutato, in quadrum redigas. Illic enim res tota dissipabitur; hic efficietur aptum illud, quod fuerat antea solum. Sic illa sume in Cornelianæ. *Neque me divitiæ movent, quibus omnes Africanos, & Lælius multi venalicii, mercatoresque superarunt*. Immuta paulum, ut sit: *Multi superarunt mercatores, venalicii*: perierit tota res. Et quæ sequuntur. *Neque vestis, aut cælatum aurum, & argentum, quo nostros veteres Marcellos, Maximosque multi Eunuchi e Syria, Egyptoque vicerunt*. Ver-

ba permuta sic: *Vicerunt Eunuchi e Syria, Egyptoque. Adde tertium: Neque vero ornamenta ista villarum, quibus L. Paullum, & L. Mummius, qui rebus his Urbem, Italiamque omnem referferunt, ab aliquo video Deliaco, aut Syro potuisse superari. Fac: Ista potuisse superari ab aliquo Syro, aut Deliaco. Videlicet, ut ordine verborum paullum commutato, iisdem verbis, stante sententia, ad nihilum omnia recidant, quum sint ex aptis dissoluta? Age nunc, fume illud de Gracchi apud Censores oratione. *Absesse non potest, quin ejusdem hominis sit probos improbare, qui improbos probet. Quanto aptius si ita dixisset? Quin ejusdem hominis sit, qui improbos probet, probos improbare.**

Quæri hic etiam solet, quæ maxime probetur periodi mensura. Sed nihil certi neque præceptis, neque exemplis summorum auctorum definiri potest. Constat tamen ille ambitus, & plena comprehensio e quatuor fere partibus, quæ membra dicimus; ut & aures impleat, & ne brevior sit, quam satis sit, neque longior. Quamquam utrumque nonnumquam, vel potius sæpe accidit; ut aut citius insitendum sit, aut longius procedendum; ne brevitatis defraudasse aures videatur, neve longitudo obtudisse. Sed habenda mediocritatis ratio. nec enim loquimur de versu; & est liberior aliquanto oratio. Neque tamen spiritu pronunciantis, sed numero coacta debet insilire, & post opportunas interpirationes conquiescere.

Supereit ut videamus, quo loco uti oporteat hac per ambitus circumducta oratione. In eo quidem genere dicendi, quod est ad delectationem

nem

nem comparatum, nemo qui aliquo sit in numero, non studebit, omnes fere in quadrum, numerumque redigere sententias; ut tamquam in orbe inclusa currat oratio, quoad insistant in singulis absolutisque sententiis. Nam, quum is est auditor, qui non vereatur, ne compositæ orationis insidiis sua fides attentetur, gratiam quoque habet oratori, voluptati aurium fervienti. Etsi vero genus hoc orationis non est neque semper, neque diu assumendum in judiciis, gravibusque deliberationibus; non est tamen omnino repudiandum; imo adhibendum, si aut laudandum est aliquid ornatius, ut in Accusationis secundo de Siciliæ laude dixit Cicerō; aut si exponenda narratio, quæ plus dignitatis desiderat, quam doloris, ut in quarto Accusationis de Ennensi Cerere, de Segestana Diana, de Syracusarum situ dixisse se idem Tullius commemorat.

Hæc autem oratio fundens se uberius, & numerosius per ambitus verborum, retinenda diu non est: sed quum in iis locis ea sumus usi, in quibus licet transferenda tota dictio est; ad membra & incisa: tum vero præsertim, quum refellimus, instamus, urgemus. Nam hæc dicendi ratio concisa, & concitata valet plurimum ad obsidendum, & occupandum animum. Sed hæc ipsa, quæ cæsim, ac membratim effieruntur, comprehensionibus longioribus sunt sustinenda. Labet subiicere locum ex I. in Catil. *Quæ quum ita sint, Catilina, perge, quo cæpisti: egredere aliquando ex urbe: patent portæ: proficiscere. Nimum diu te imperatorem illa tua Manliana castra desiderant. Educ tecum etiam omnes*

omnes tuos: si minus quamplurimos: purga urbem. Magno me metu liberabis; dummodo inter me, atque te murus interfuit. Hæc tamen ipsa declarant, & confirmant, quod idem docuit Cicero: Nihil tam numerosum esse debere, quam hoc, quod minime apparet: & quæ incisim, & membratim efferuntur, ea vel aptissime cadere oportere. Neque secus in aliis dicendi generibus, quæ numerosa gaudent oratione, occurrendum est satietati. Quamobrem nec ibi semper utendum est perpetuitate, & quasi conversione verborum; sed sæpe carpenda membris minutioribus oratio est: quæ tamen ipsa membra sunt numeris vincienda.

Ad orationem ita numeris vinciendam, & conformandam nihil planius conducet, nihil expeditius attenta Ciceronis lectione; cujus orationis suavitati, ac tam variis, aptisque numeris qui aures consuefecerit, repudiabit, quæ minus erunt concinna: atque ita imitatione, & animadversione brevius consequetur, quod præceptis comprehendere infinitum, ac magna ex parte supervacaneum esset. Neque vero hic cenfeo adscribendas esse varias clausulas Ciceronianas, pleniori quodam sono desinentes, auresque complentes suavissima jucunditate. Qui hoc etiam a nobis cuperet, quod ab aliis factitatum est; sumat præ manibus, quam velit, Tullii orationem, & quot in ea reperiet ambitus, & conclusiones sententiarum, tot inveniet clausulas aptissime concinuatæ, & numerose cadentes.

Qua tandem ratione sint simplices sententiæ dilatandæ, & in oratorias periodos sæpe conformandæ non puto hujus esse loci demonstra-

re;

LIBER II.

91

re; quum id sine amplificatione fieri non possit; hæc autem ex locis oratoriis sit depromenda, de quibus nihil hastenus; nunc autem, quæ sunt magis necessaria, tradituri sumus.

DE AMPLIFICATIONE PER LOCOS RHETORICOS

LIBER III.

Quid sit amplificatio.

CAP. I.

Amplificatio est ornatus quidam orationis, tum ad illustrandum, & augendum, tum etiam ad extenuandum aliquid, & deprimendum: sive est oratio, quæ versat sæpe multis modis eandem, & unam rem, & hæret in eadem, commoraturque sententia. Ac ille quidem ornatus, qui semper est in omni amplificatione, quoque res ipsæ in proprio, & micanti lumine collocantur, ac in eo prospectu exhibentur, qui est rei, causæque magis accommodatus, æquabiliter debet esse fusus per totam orationem.

Conficitur amplificatio & verborum genere, & rerum. Atque ut hic de verbis, quatenus poscere locus videtur, plura expediamus: verba ponenda sunt, quæ vim habeant illustrandi, gravia, plena, sonantia, quæ ab usu non abhorreant, & valeant efficacius rem inculcare, & augere. Sed de toto hujusmodi verborum delectu satis ea sint, quæ in I. libro de Elocutionis elementis tradita fuerunt. Huc autem ea referamus, quæ non tam in singulis verbis, quam

quam in continentibus opportune adhibita non leve afferunt amplificationi momentum. Hujusmodi sunt ea, quæ soluta, seu sine conjunctione dicuntur, quæq. sunt Ciceroni usitatissima. Talia sunt illa in Divin. *Ad sunt, queruntur Siculi universi: ad meam fidem, quam habent spectatam jam, & diu cognitam, confugiunt: auxilium sibi per me a vobis, atque a populo R. legibus petunt: me defensorem calamitatum suarum; me ultorem injuriarum; me cognitorem juris sui; me actorem causæ totius esse voluerunt. Sæpe in verbis singillatim, ut Epist. XIII. lib. VI. ad Fam. Vidi, cognovi, interfui. Pro Milone: Quum illa indicia communis exitii indagavi, patefeci, protuli, extinxi. Hæc ita soluta efficiunt, ut plura esse videantur. Accipite integram sententiam hac ratione amplificatam pro Sextio. Hujus autem otiosæ dignitatis hæc fundamenta sunt, hæc membra, quæ tuenda principibus, & vel capitis periculo defendenda sunt, religiones, auspicia potestates magistratuum, senatus auctoritas, leges, mos majorum, judicia, jurisdictio, fides, provinciæ, socii, imperii laus, res militaris, ærarium.*

Augent etiam relata verba, iterata, duplicata. Verba inter se referuntur, quum se mutuo respiciunt, ac poscunt. De his dixi, ubi de numero oratorio; sed absit, ut parcam exemplis. Itaque clarissimum illud est in Miloniana: *Cur igitur victus est? quia non semper viator a latrone; nonnumquam etiam latro a viatore occiditur: quia quamquam paratus in imparatos Clodius, tamen mulier inciderat in viros. In Cat. I. Neque enim, Catilina, is es, ut te aut*
pu-

pudor a turpitudine, aut metus a periculo, aut ratio a furore revocarit. Iterata sunt illa, quæ plura incipiunt eadem voce, ut in Cat. ix. Intus insidiæ sunt, intus inclusum periculum, intus est hostis: cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. Duplicata sunt illa pro Milone: Occidi, occidi non Sp. Meliunt etc. Confiteretur, confiteretur, inquam, si fecisset - Excitate, excitate cum si potestis ab inferis, & in fine: Minime, minime inquit: immo vero pœnas ille debitas luerit, nos subeamus, si ita necesse est, non debitas. Augendi vim habent maximam ea, quæ ascendunt gradatim ab humilioribus verbis ad superiora. In Cat. i. Num illi in cinere urbis, & sanguine civium, quæ mente scelerata, ac nefaria concupierunt, se consules, aut dicatores, aut etiam reges sperant futuros? Sed hæc ipsa in figuris explicata repetitionis, & incrementi.

Ne singula persequar, quæ ad hanc amplificationem referri possunt: illud unum de verbis moneo, ut oratio sit iis vocibus expressa, quæ rem amplificatam magis ad vivum subjiciant, & affectum illum insinuent, ad quem est instituta amplificatio; ut in rebus miserandis luctum, in prosperis lætitiâ præ se ferant. Quam illa pro Sex. Roscio miserabilia? Etenim multa simul ante oculos versabantur, mors hominis florentissimi Sex. Roscii crudelissima; filii autem ejus egestas indignissima, cui de tanto patrimonio prædo iste nefarius, ne iter quidem ad sepulchrum patris reliquisset; bonorum emptio, flagitiosa possessio, furta, rapinæ, donationes. Quam contrâ sunt illa festiva pro Milone?

ne? *Græci homines decorum honores tribuunt iis viris, qui tyrannos necaverunt. quæ ego vidi Athenis? quæ aliis in urbibus Græciæ? quas res divinas talibus institutas viris? quos cantus? quæ carmina? prope ad immortalitatem, & religionem, & memoriam consecrantur.*

Qui sciat, & possit hac ratione per verba orationem amplificare, neque hoc genus amplificationis contemnendum censebit, neque minimam in eo ponet eloquentiæ laudem. Video hæc etiam exempla locis oratoriis magna ex parte instructa esse; ita vero, ut cultus verborum, & præscripta ratio amplificandi per indicatas figuras materiem aliquam suppeditent. Ceterum verbis subesse debent sententiæ. Quid est enim tam furiosum, quam verborum vel optimorum, atque ornatissimorum sonitus inanis, nulla subiecta sententia, nec scientia? Jam igitur alterius fontes amplificationis aperiamus, ex quibus manat omnis dicendi copia, rerum scilicet, & sententiarum ubertas.

*De Amplif. ex Part. Or. cap. VII., VIII., & XVI.
II. de Orat. xxxiv. III. xxvi. Orat. xxxvi.*

De Locis.

C A P. II.

Loci sunt sedes argumentorum. Ita vero appellantur; nam sicut earum rerum, quæ absconditæ sunt, demonstrato, & notato loco, facilis inventio est: ita quum pervestigare argu-

gumentum aliquod volumus, locos nosse debemus. In his enim locis, quos Rhetoricos, sive oratorios appellamus, argumenta latent omnia, sive rationes, quæ rei propolitæ faciunt fidem, atque hinc omnis ducitur oratoria amplificatio.

Dividuntur in duo genera loci, atque alii sunt in re ipsa *insiti*, alii *assumpti*. *Insiti* appellantur, qui hærent in ipso, de quo agitur, atque ad ejus pertinent naturam; ut definitio, quæ illam explicat; partium enumeratio, quæ illam discernit. *Assumpti*, qui etiam *remoti* dicuntur, sunt illi, qui extrinsecus colliguntur, seu foris assumuntur, ut testimonia, leges, aliorumque sententiæ, quæ non inhærent in rei natura.

Insiti sexdecim enumerantur: Definitio, Notatio, Conjugata, Partium enumeratio, Genus, Species, Similitudo, Differentia, Contraria, Adjuncta, Antecedentia, Consequentia, Repugnantia, Causæ, Effectus, Comparatio. *Assumpti*, seu *remoti* ad auctoritatem referuntur, & omne genus testimonii complectuntur.

De Locis II. de Orat. xxxix. In Part. c. II. & III. In Topicis II. & rel.

De Definitione.

CAP. III.

Definitio est oratio explicans, quid illud sit, quod definitur. Est igitur definitio, quæ quasi involutum evolvit id, de quo quæritur.
Sed

Sed aliter ea dialectici utuntur, aliter oratores. Definitio siquidem dialectica genere continetur, & differentia: & genus illud dicitur, quod habet res definienda cum aliis commune; differentia vero ita est propria generis allati in definitione, ut alteri nequeat convenire. Atque ut jam trito utamur exemplo, hac definitione: *Homo est animal rationis particeps*, ubi animal est genus, quod est homini, & brutis animalibus commune; ratio est differentia, quæ distinguit hominem a ceteris animalibus. Verum hæc definitio ad hujus libri institutum nihil pertinet; & perquam puerile videri solet, de his dialectice ab oratore disputari. Paulo itaque uberius definitionem Oratoriam definiamus.

Oratoria definitio est earum rerum, quæ sunt ejus rei propriæ, quam definire volumus, brevis, & circumscripta quadam explicatio. Non itaque solam differentiam, sed omnes etiam rei definiendæ proprietates, quæ latissime patent, vestigare, enucleare, aperire hæc definitio poterit. Quamquam, ut sit definitio, debet esse brevis, & circumscripta explicatio; inter eos fines nimirum inclusa, quibus res ipsa perspicui possit. Erit propterea hæc facultas in eo, quem eloquentem esse volumus, ut definire rem possit; neque id faciat tam presse, & anguste, quam inter doctos in eruditis disputationibus fieri solet; sed quum explanatius, tum etiam uberius, & ad commune judicium, popularemque intelligentiam accommodatius.

Argumenti per definitionem talis est formula; *Jus civile est æquitas constituta iis, qui ejusdem civitatis sunt, ad res suas obtinendas, ejus*

autem æquitatis utilis est cognitio. utilis est ergo juris civilis scientia. Sed hæc subtilius, quam oratorem deceat. Multo illa splendidiora, & ampliora, quæ sequuntur de Homine ex lib. de Legibus I.

Homo est Animal hoc providum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis, & consilii . . . præclara quadam conditione generatum . . . a supremo Deo. solum est enim ex tot animantium generibus, atque naturis particeps rationis, & cogitationis; quum cetera sint omnia expertia. Quid est autem, non dicam in homine, sed in omni cælo, atque terra ratione divinius? Vides hic non ex genere solum, & differentia hominem definiiri; verum etiam ab insignioribus animi proprietatibus, a Conditore munificentissimo, ab ipsius rationis præstantia.

Jam rationem disce definiendi uberrimam, & maxime oratoriam, per negationem nimirum, qua ponuntur ea in quibus minime res illa consistit, quæ definitur; & per affirmationem, qua inducuntur ea, quæ rem constituunt. Hoc utitur modo sæpe Tullius; atque ita in Pisonem, ipsum non fuisse Consulem ostendit, negans in iis externis ornamentis, signisque Consulatum inesse, quæ jactare etiam ille poterat; atque in iis animi virtutibus affirmans inveniri, quibus Piso carebat. -- Tu etiam mentionem facies Consulatus tui? aut te fuisse Romæ consulem dicere audebis? quid? tu in liëtoribus, in toga, & prætexta esse consulatum putas? quæ ornamenta etiam in Sex. Clodio, te consule, esse voluisti? Hujus tu Clodiani canis insignibus consulatum declarari putas? animo consulem esse oportet, consilio,

filio, fide, gravitate, vigilantia, cura, toto denique munere consulatus.

Aliquando definitio per solam negationem effertur. Ita pro Sextio breviter circumscribit, ac definit Optimates: *Omnes Optimates sunt, qui neque nocentes sunt, nec natura improbi, nec furiosi, nec malis domesticis impediti. Eadem ratione Beatos definit Tusc. qq. l. v. Illi beati, quos nulli metus terrent, nullæ ægritudines exedunt, nullæ libidines incitant, nullæ fuitiles lætitiæ exultantes languidis liquefaciunt voluptatibus. Ut maris igitur tranquillitas intelligitur, nulla ne minima quidem aura fluctus commovente; sic animi quietus, & placatus status cernitur, quum perturbatio nulla est, quæ moveri queat. Vides hic quam pulchre definitio adjecta similitudine illustretur. Sæpe etiam hac indicata per translationem conficitur brevis, & elegans definitio; ut qui adolescentiam florem ætatis, senectutem occasum vitæ velit definire. Top. c. vii.*

Hac utimur præsertim definitione, quum aliquid definiendum occurrit, quod humanæ mentis facultatem longissime excellit. Vide quam pulchre Cicero Divinum esse animum comprobet ex hoc ipso, quod nullum in creatis rebus ejus vestigium inveniatur. *Quid enim, obsecro, terrane tibi, aut hoc nebuloso, & caliginoso cælo aut sata, aut concreta videtur tanta vis memoriæ? Si, quid sit hoc, non vides; at quale sit vides. si ne id quidem, at quantum sit, profecto vides. Quid igitur, utrum capacitatem aliquam in animo putamus esse, quo tamquam in aliquod vas ea, quæ meminimus, infundantur? absurdum id quidem. qui enim fun-*

dur, aut quæ talis animi figura intelligi potest; aut quæ tanta omnino capacitas? an imprimi, quasi ceram, animum putamus, & memoriam esse signatarum rerum in mente vestigia? Quæ possunt verborum, quæ rerum ipsarum esse vestigia? quæ porro tam immensa magnitudo, quæ illa tam multa possit effingere? Quid illa vis, quæ tandem est, quæ investigat occulta, quæ inventio, atque excogitatio dicitur? ex hacne tibi terrena, mortalique natura, & caduca, & concreta ea videtur? Ita longius progreditur.

Ad amplificandum valent plurimum definitiones conglobatæ, quum scilicet plures, & pressæ definitiones ejusdem rei nectuntur. Hujus generis sunt illæ II. de Orat. *Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriæ, magistra vitæ, nuntia vetustatis.* Pro Sextio: *Senatum reip. ejusdem, præsidem, propugnatorem collocaverunt.*

Quam illustrent orationem, & rem ipsam amplificent definitiones istæ nemo non videt: sed non ideo crebrius usurpandæ, nec longius protrahendæ, ne per easdem enervetur oratio, ac res ipsa in contemptum adducatur.

Neque dubitandum, quin ad definitionem traduci etiam possint alii loci; unde monet Tullius sæpe definiendum esse ex contrariis, sæpe etiam ex dissimilibus, sæpe ex paribus. Verum de his suo loco. Nunc quidem lubet aliqua subijcere, quæ ad usum pertinent amplificationis.

Primum igitur in principio omnis disputationis illud est explanandum, ac definiendum, de quo disputatur. Quamquam vero inter philosophorum eruditas disputationes res ipsæ pressius

per

per genus quidem, & earum proprietates definiantur; non ita hæc ratio æque probatur in oratore.

Itaque si quærat, quæ sit ars imperatoris, videndum putarem principio, quis sit Imperator; qui quum fuerit constitutus administrator quidam belli gerendi, tum adjungemus de exercitu, de castris, de agminibus, de signorum collationibus, de oppidorum oppugnationibus, de comæatu, de insidiis faciendis, atque vitandis, de reliquis rebus, quæ essent propriæ belli administrandi; quarum qui essent animo, & scientia compotes, eos esse Imperatores dicerem: utereturque exemplis Africanorum, & Maximorum: Epaminondam, atque Hannibalem, atque ejus generis homines nominarem.

Sæpe tamen oratores brevioribus utuntur definitionibus, quibus mirifice res illustrantur, ac distinguuntur; modo confirmantur, modo rejiciuntur, modo reprehenduntur. Pro Cælio. *Sed aliud est maledicere, aliud accusare: accusatio crimen desiderat, rem, ut definiat, nomine ut notet, argumento probet, teste confirmet: Maledictio autem nihil habet propositi præter contumeliam, quæ si petulantius jactatur, convicium; si facetius, urbanitas nominatur.*

In Top. -- I. de Orat. c. XLII. XLIX. II. de Or. c. XXV. Orat. c. XXXIII. -- Part. c. XII.

De Notatione.

CAP. IV.

Notatio est vocabuli interpretatio. Hanc Græci vocant *Etymologiam*, idest verbum ex verbo, veriloquium. Cicero novitatem verbi fugiens non satis apti, genus hoc notationem appellat, quia sunt verba rerum notæ. Sed postquam intelleximus, quid hoc loco significetur, non est laborandum de nomine.

Multa ex notatione sumuntur, scilicet ex vi nominis argumenta; ut, *Si consul est, qui consulit patriæ, quid aliud fecit Opimius?* Tusc. qq. lib. III. *Frugalitas ut opinor a fruge, qua nihil melius e terra oritur, dicta est.*

Neque putetis tam inopem esse hunc locum, ut hinc etiam fluere non possit uberior dicendi copia tum ad vim, tum ad ornatum orationis. Cic. in Cat. Majore. *Neque enim ipsorum conviviorum delectationes corporis voluptatibus magis, quam cœtibus amicorum, & sermonibus me ticebar. Bene enim majores nostri accubationem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominarunt: melius quam Græci, qui hoc idem tum computationem, tum concœnationem vocant: ut, quod in eo genere minimum est, id maxime probare videantur.*

Ex hac nominis interpretatione plura ducuntur vel ad irridendum festivius, vel ad contemnendum acrius, vel ad reprehendendum alacrius. Sed cavendum ne, dum hisce nugis, & joci aliorum movere risum studemus, nos ipsi
ni-

nimirum infulsi, & ridiculi videamur. Sunt ea non minus ingeniose, quam false, & acerbe in Verrem dicta, quæ in II. Accusat. leguntur: attamen hæc ipsa callide refert Tullius tamquam ab aliis usurpata; eademque uti frigida videtur ipse contemnere. *Hinc illi homines erant, qui etiam ridiculi inveniebantur ex dolore; quorum alii, ut audistis, negabant, mirandum esse, jus tam nequem esse Verrinum.* Ubi tota vis ridiculi in æquivoca est verbi significatione. Jus enim ex Verrina carne, suis nimirum, quem etiam Verres, significat, minime solet probari. Quo pertinent ea quæ sequuntur. *Alii etiam frigidiores erant, sed quia stomachabantur, ridiculi videbantur esse: quum sacerdotem execrabantur, qui Verrem tam nequam reliquisset.* non mastrasset nimirum; ut mastrari sus debet a sacerdote.

Illud facere lib. IV. in eundem Verrem dicit: *Quod umquam hujusmodi everriculum ulla in provincia fuit?* Idem pro Sex. Roscio nomen Chrysogoni ludens interpretatur, ad ejus liberti avaritiam carpendam: *Venio nunc ad illud nomen aureum Chrysogoni.*

Sed his parce, & summo judicio in oratione utendum, ut non modo urbani, verum etiam opportuni sint sales, jocique.

De Conjugatis.

CAP. V.

Conjugata, seu conjuncta dicuntur, quæ orta ab uno verbo varie commutantur, ut sa-

piens, sapienter, sapientia. Sunt hæc finitima notationi. Ex hoc autem loco ita licet argumentari: *Si compascuus ager est, jus est compascere: vel, Si pictati summa tribuenda laus est, debetis moveri, quum Q. Metellum tam pie lugere videatis.*

Neque alio sunt referenda, quæ habentur Parad. II. ad convicendum, bona non esse, quæ vulgo existimantur. *Potest enim bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Atqui ista omnia talia videmus, ut & improbi habeant, & obsint probis.*

Ad lusum etiam traducuntur, maxime in æquivocis, conjugata, ut Ast. II. in Verrem. *Quæ iste quum cognovisset novus astrologus, qui non tam cæli rationem, quam cælati argenti duceret, eximi jubet, non diem ex mense, sed ex anno unum, dimidiatumque mensem.* Ubi consuetudo Siculorum eximendi diem unum, vel biduum ex mense, & Verris facinus lusum efficiunt satis facetum; frigidum alioquin futurum extra id loci, & temporis. In quam censuram ne imprudentes incidamus, ac ne quidquam scurrile admittamus, satius erit hisce lusbis verborum abstinere, aut iis certe minime studere; quum tum sint magis insulsi, & minus elegantes, quum studium sapiunt, & laborem.

De Partium enumeratione.

CAP. VI.

Partium enumeratio est rei in suas partes distributio. quæ argumentando tractatur hoc
mo-

modo. *Aut Senatui parendum de salute reip. fuit; aut aliud consilium instituendum; aut sua sponte faciendum. Aliud consilium superbum; suum arrogans; utendum igitur fuit consilio senatus.* Verum de hac argumentandi ratione uberius suo loco.

Sub hac enumeratione distinguendam censet Tullius partitionem a divisione. Partitionem vult esse, quum aliquod totum in suas partes, quasi in membra discerpitur: ut si quis corpus hominis in caput, humeros, latera, manus, crura, pedes partiatur. Divisionem ponit, quum genus in suas species, seu formas dividitur, ut jus in leges, Senatusconsulta, edicta magistratum, resque judicatas. Verum etsi differunt partitio, & divisio; in usu tamen oratorio vix attenditur hæc differentia; & vocabula ipsa idem prope videntur importare. Itaque partes hic intelligamus, quæ aliquod totum dividunt; sive hoc sit corpus, sive sit genus. Sic vitæ partes sunt infantia, pueritia, adolescentia, juvenus, senectus. Affectiones animorum sunt sive species, sive formæ, sive ideæ, lætitia, cupiditas, metus, angor, molestia.

Frequentissimus est in amplificationibus enumerationis usus, quæ plurimum valet ad res ipsas aperiendas, quæ in toto, sive in genere involutæ vix ullam adhibere animis vim possunt. Certe si Orat. iv. in Cat. dixisset Cicero: Patria communis se vobis commendat P. C.; in animos minus penetrasset: sed vide quantum hæc ipsa sententia roboris acquirat, ab eodem illustrata, ac præsertim a partium enumeratione. *Obsessa facibus, & telis impiæ conjurationis,*

nis, vobis supplex manus tendit Patria committit: vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis arcem, & capitolium, vobis aras, penates; vobis illum ignem Vestæ perpetuum, ac sempiternum, vobis omnia templa Deorum, atque delubra, vobis muros, atque orbis tecta commendat. præterea de vestra vita, de conjugum vestrarum, ac liberorum anima, de fortunis omnium, de sedibus, de fœcis vestris hodierno die vobis judicandum est.

De Genere, & Specie.

CAP. VII.

GENUS est notio ad plures differentias perti-
nens: sive illud est, quod plures partes amplectitur. Species, seu pars, est, qua subest generi. Sunt igitur formæ, seu species, ac differentiæ, in quas genus dividitur. Sic animal est genus; equus, leo, canis, & animantia cetera sunt species, seu formæ, seu partes. Sed latius hic sumitur a nobis genus, quam a Dialecticis. quidquid enim de pluribus dici potest, sive specie, sive numero differentibus, genus appellamus. Ex genere sic possumus argumentari. Si magistratus in populi Romani potestate esse debent, quid accusas eum, cujus tribunatus voluntati paruit civitatis? vel: Quoniam argentum omne mulieri legatum est, non potest ea pecunia, quæ numerata domi relicta est, non esse legata. Forma enim a genere quoad suum nomen retinet, numquam sejungitur. Numerata autem
pe-

pecunia nomen argenti retinet; legata igitur videtur. Ex parte autem, quæ subjecta generi est, sic duci potest argumentum. Si omnes qui reip. consulunt cari nobis esse debent, certe in primis imperatores, quorum consiliis, virtute, periculis retinemus & propriam salutem, & imperii dignitatem.

Sunt maxime affines hi duo loci inter se. Tum vero dicimus ex genere duci argumentum, five amplificationem, quum de specie five de parte disputantes ad genus confugimus: Ex forma, five specie ducitur, aut parte, quum sermo est de genere, & nos in partes dilabimur.

Is autem locus tam est oratorius; ut censeat Cicero id excellentis esse oratoris, quod venit in controversiam de parte, seu quod de specie differendum est, scire ad suum genus referre. Latius enim de genere, quam de parte disputare licet; ut quod in universo sit probatum, id in parte sit probari necesse. Sed hac de re in Rhetoricis institutionibus redibit sermo. Nunc satis erit hanc artem in aliquibus exemplis animadvertere. Ex Orat. cap. xiv.

Defendit Milonem Cicero Clodianæ necis reum, quod Clodium interfecerit Milo insidiantem vitæ suæ. Ad id probandum genus inducit hac ratione. *Insidiatori vero, ac latroni, quæ potest afferri injusta nex? Quid comitatus nostri, quid gladii volunt? quos habere certe non liceret, si uti illis nullo pacto liceret. Est enim hæc, judices, non scripta, sed nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus; verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus; ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed*

sed imbuti sumus; ut, si vita nostra in aliquas insidias, si in vim, si in tela aut latronum, aut inimicorum incidisset, omnis honesta ratio esset expedienda salutis. Silent enim leges inter arma, nec se expectari jubent, quum ei, qui expectare velit, ante injusta poena luenda sit, quam justa repetenda. Et si persapienter, et quodam modo tacite dat ipsa lex potestatem defendendi, quæ non modo hominem occidi, sed esse cum telo hominis occidendi causa vetat; ut quum causa non telum quaereretur; qui sui defendendi causa telo esset usus, non hominis occidendi causa, habuisse telum judicaretur. Quapropter hoc maneat in causa, judices. non enim dubito, quin probaturus sim vobis defensionem meam: si memineritis, quod oblivisci non potestis, insidiatorem jure interfici posse.

Pro Archia Poeta sic agit, ut ejusdem artem laudaturus præmittat commendationem a genere omnium humaniorum litterarum. Nam ceteræ (remissiones animi) neque temporum sunt, neque ætatum omnium, neque locorum: hæc studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant; secundas res ornant; adversis perfugium, ac solatium præbent: delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur. Quod si ipsi hæc neque attingere, neque sensu nostro gustare possemus; tamen ea mirari deberemus etiam, quum in aliis videremus. Deinde ad Archiam iis studiis præstantem ita descendit per comparisonem. Quis nostrum tam animo agresti, ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui, quum esset senex mortuus, tamen propter excellentem artem,

rem, ac venustatem videbatur omnino mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliarat a nobis omnibus; nos animorum incredibiles motus, celeritatemque ingeniorum negligemus? Quoties ego hunc Archiam vidi, iudices (utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter attenditis) quoties ego hunc vidi, quin litteram scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de iis ipsis rebus, quæ tum agerentur, dicere ex tempore? quoties revocatum eandem rem dicere commutatis verbis, atque sententiis? quæ vero accurate, cogitateque scripsisset, ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem, pervenirent, hunc ego non diligam? non admirer? non omni ratione defendendum putem?

Sed hanc amplificandi rationem fere perpetuam in Cicerone observabis; ejusque disces uberrimis exemplis, quantum hinc copiæ, & ornatus accedat orationi.

Sæpe ut genus probetur, illud in suas partes distribui oportet; & de singulis demonstrari, quod de genere contendimus. Omnes cupidos esse servos docet Cicero Parad. v. Vide quam pulchre in singulares cupiditates sibi aditum aperiat, ac de singulis propositum suum confirmet. An eorum servitus dubia est, qui cupiditate peculii nullam conditionem recusant durissimæ servitutis? Hæreditatis spes quid iniquitatis in serviendo non suscipit? quem nutum locupletis orbi senis non observat? loquitur ad voluntatem: quidquid denuntiatur sit, facit; assentatur, assidet, miratur. quid horum est liberi?

quid

quid denique non servi inertis? Quid jam illa cupiditas, quæ videtur esse liberior, honoris, imperii, provinciarum, quam dura est domina? quam imperiosa? quam vehemens? Cethego homini non probatissimo servire coegit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur; mittere munera; noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare. Quæ servitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? quum cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus, ex conscientia peccatorum timor: quam est illa misera, quam dura servitus? adolescentibus paullo loquacioribus est serviendum. omnes, qui aliquid scire videntur, tamquam Domini timentur. Judex vero quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? An non est omnis metus servitus?

De loco a simili.

CAP. VIII.

Similitudo est diversarum rerum collatio in eo, quod habent simile inter se. ut si dicas. Si feræ partus suos diligunt, qua nos in liberos nostros indulgentia esse debemus? vel Epist. xvi. lib. IX. ad Famil. Non facile dijudicatur amor verus, & fictus, nisi aliquod incidat ejusmodi tempus, ut, quasi aurum igne, sic benevolentia fidelis periculo aliqua perspicui possit.

Duplex est similitudinis ratio, altera dicitur perfecta, altera imperfecta. Prima duas habet partes, quarum prima est propositio, & præfert eas particulas, sicut, quemadmodum, quasi, ut, tam-

tanquam, & similes. altera vocatur reductio, & distingui solet illis notis rem assumptam rei explicandæ, sive probandæ aptantibus, ita, sic, non aliter, non secus, & hujusmodi. Imperfecta dicitur, quæ his caret particulis, vel penitus expressam non habet utramque partem. Utriusque similitudinis exemplum habes jam traditum; sed lubet exemplorum copiam afferre.

Perfecta est illa Phil. II. Sed nimirum, ut quidam morbo aliquo, & sensus stupore suavitatem cibi non sentiunt; sic libidinosi, avari, facinorosi veræ laudis gustum non habent. Imperfecta est quæ legitur Phil. VIII. In corpore si quid ejusmodi est, quod reliquo corpori noceat, id uri, secarique patimur, ut aliquid membrorum potius, quam totum corpus intereat. Sic in reip. corpore, ut totum saluum sit, quidquid est pestiferum amputetur.

Maxime valent similitudines ad res illustrandas, ac prope subjiciendas oculis; neque solum ad ornatum, & lumen, verum etiam aliquando ad vim, & fidem faciendam. Sed cavendum ab illorum levitate, qui præcipuum studium ornandæ orationis in hoc impendunt, ut elegantes inveniant, & elaborent similitudines; ac plerumque ex iisdem rebus jam protritis desumptas, quibus totum repleant, & inferciant sermonem. Non tam crebro inducit Cicero in orationem similitudines; sed numquam non aptissimas; ac tum præsertim, quum vix aliter res potest explicari. Jam vero in exemplis, quæ sum allaturus licebit animadvertere, uti nunc breviter efferantur, nunc uberius explicatæ, nunc etiam cultu ornatæ exquisitissimo.

Quid

XII DE AMPLIFIC. PER LOC. RHET.

Quid brevius illa de Sex. Clodio? Quo ex iudicio, velut incendio, nudus aufugit. Pro Sex. Roscio. Ut non omnem frugem, neque arborem in omni agro reperire possis; sic non omne facinus in omni vita nascitur.

Ad illustrandum est illa ornatior, quæ legitur Phil. iv. Faciam igitur, ut imperatores instructi acie solent, quamquam paratissimos milites ad præliandum videant, ut eos tamen adhortentur: sic ego vos ardentes, & erectos ad libertatem recuperandam cohortabor.

Ad ornatum est pulcherrima, ad rem vero declarandam, quæ incredibilis videri poterat, aptissima, quæ legitur pro Sextio. Sed ita est, iudices, ut si gladium parvo puero, aut si imbecillo seni, aut debili dederis, ipse impetu suo nemini noceat; sin ad nudum vel fortissimi viri corpus accesserit, possit acie ipsa, & ferri viribus vulnerare: ita quum hominibus enervatis, atque exanguibus consulatus tamquam gladius esset datus, qui per se pungere neminem umquam potuissent; hi summi imperii nomine armati remp. contrucidaverunt.

Aliud genus similitudinis est, quæ Latine Inductio nominatur. Est autem, quæ ex pluribus collationibus pervenit, quo vult, hac ratione. Si tutor fidem præstare debet, si socius, si cui mandaris, si qui fiduciam acceperit; debet etiam procurator. Hac ratione argumentandi usus est plurimum Socrates in sermonibus; sed nunc quærimus amplificandi rationem. Plurimæ leguntur ornatissimæ huiusmodi inductiones apud Tullium.

In Catone Majore. Itaque adolescentes, mori sic

sic mihi videntur, ut quum aquæ multitudinē vis flammæ opprimitur; senes autem sic, ut sua sponte nulla adhibita vi consumptus ignis extinguitur; & quasi poma ex arboribus si cruda sunt, vi avelluntur; si matura, & cocta decidunt; sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas.

Tusc. qq. lib. II. Turpissimum esse philosophum, eam vitæ disciplinam moribus non tenere, quam oratione profitetur, sic ostendit. *Ut enim, si Grammaticum se professus quispiam barbare loquatur, aut si absurda canat is, qui se haberi velit musicum, hoc turpior sit, quod in eo ipso peccet, cujus proficitur scientiam; sic philosophus in ratione vitæ peccans, hoc turpior est, quod in officio, cujus magister esse vult, labitur; artemque vitæ professus delinquit in vita.*

Certe quum ad rem illustrandam, vel confirmandam inducantur similitudines, nemo non videt, ex rebus cognitis, & eis, qui audiunt exploratis, eas sumi oportere.

De Exemplo, & Fictione.

CAP. IX.

EX eodem similitudinis loco etiam exempla sumuntur; unde lubet hæc modo subijcere.

Exemplum est, quod rem auctoritate, aut casu alicujus hominis, aut negotii confirmat, aut infirmat: Seu ut habet Auctor ad Herenn. Exem-

H

plum

114 DE AMPLIFIC. PER LOC. RHET.

plum est alicujus facti, aut dicti præteriti cum certi auctoris nomine propositio.

In Cat. I. confirmat Cicero ad mortem duci jussu Consulis oportuisse Catilinam sic: *An vero vir amplissimus P. Scipio, Pontifex maximus, Ti. Gracchum, mediocriter labefactantem statum reip. privatus interfecit: Catilinam orbem terræ cæde, atque incendiis vastare cupientem nos consules perferemus?*

Argumentum infirmat adversariorum pro Milone: *Negant intueri lucem fas esse ei, qui a se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? Nempe in ea, quæ primum judicium de capite vidit M. Horatii: qui nondum libera civitate, tamen Populi Romani comitiis liberatus est, quum sua manu sororem interfectam esse fateretur.*

Ne hic plura subijciam præcepta de ratione facti, quum est opus, amplificandi, exempla suppeditabo, ex quibus facile discetis, ea pulchre ornari, quæ magis apta sunt; & ea fufius describi in exemplis, in quibus inest vis major. Quod quum possim in eodem exemplo semel atque iterum a Cicerone inducto prætare; nihil quero amplius.

Legitur id primum post Red. ad Quirites. *Vidi ego fortissimum virum municipem meum, C. Marium, quoniam nobis, quasi aliqua fatali necessitate, non solum cum iis, qui hæc delere voluissent, sed etiam cum fortuna belligerandum fuit; cum tamen vidi, quum esset summa senectute, non modo non infracto animo propter magnitudinem calamitatis, sed confirmato, atque renovato. quem egomet dicere audivi, tum se fuis-*

fuisse miserum, quum careret patria, quam obsidione liberavisset, quum sua bona possideri ab inimicis, ac diripi audiret; quum adolescentem filium videret ejusdem socium calamitatis; quum in paludibus demersus, concussus, ac misericordia Minturniensium corpus, ac vitam suam conservasset; quum parva navicula trajectus in Africam, quibus regna ipse dederat, ad eos inops, supplexque venisset: recuperata vero sua dignitate, se non commissurum, ut, quum ea, quæ amiserat, sibi restituta essent, virtutem animi non haberet, quam nunquam perdidisset. Sed hoc inter me, atque illum interest; quod ille, qua re plurimum potuit, ea ipsa re inimicos suos ultus est, armis: ego, qua consuevi, utar pietate: quoniam illi arti in bello, ac seditione locus est; huic in pace, atque otio; quodque ille animo irato nihil, nisi de inimicis ulciscendis agebat; ego de ipsis inimicis tantum, quantum mihi resp. permittet, cogitabo.

Videte nunc idem sibi propositum exemplum pro Sextio, brevius quidem descriptum, sed nihilo minus eleganter expressum, & apte elaboratum. Memineram, judices, divinum illum virum, atque iisdem, quibus nos, radicibus natum ad salutem imperii hujus, C. Marium, summa senectute, quum prope vim justorum armorum profugisset, primo senile corpus paludibus occultasse demersum, deinde ad infirmorum, ac tenuissimorum hominum Minturnis misericordiam confugisse, inde navigio per parvo, quum omnes portus, terrasque fugeret, in oras Africæ desertissimas pervenisse; atque ille vitam suam, ne inultus esset, ad incertissimam spem, & ad reip.

116 DE AMPLIFIC. PER LOC. RHET.

statum reservavit: - ego, qui (quemadmodum multi in Senatu me absente dixerunt) periculo reip. vivebam; quique ob eam causam consularibus litteris de senatus sententia exteris nationibus commendabar, nonne, si meam vitam deservissem, remp. prodidissem?

Pro L. Murena probat in summis viris etiam Stoicæ disciplinæ addictis fuisse comitatem quamdam, non solum exemplo, sed exemplorum inductione. Nam ut in similibus, ita etiam in exemplis plurimum valet inductio. Catonem sic alloquitur. *Hujusmodi Scipio ille fuit, quem non poenitebat facere idem, quod tu, habere eruditissimum hominem, & pene divinum (Stoicum Panætium) domi; cujus oratione, & præceptis, quamquam erant eadem ista, quæ te delebant, tamen asperior non est factus; sed, ut accepi a senibus, lenissimus. quis vero C. Lælio comior? quis jucundior eodem ex studio isto? quis illo gravior? sapientior? Possum de L. Philippo, de C. Gallo dicere hæc eadem: sed te domum jam deducam tuam. quemquam ne existimas Catone prouvo tuo commodiorem, comiorem, moderatiorem fuisse ad omnem rationem humanitatis? de cujus præstanti virtute quam vere, graviterque diceret, domesticum te habere dixisti exemplum ad imitandum. Est illud quidem exemplum tibi propositum domi: sed tamen naturæ similitudo illius ad te magis, qui ab illo ortus es, quam ad unumquemque nostrum pervenire potuit: ad imitandum vero tam mihi propositum exemplar illud est, quam tibi. Sed si illius comitatem, & facilitatem tuæ gravitati, severitatique adsperseris; non ista quidem erunt meliora, quæ*
nunc

nunc sunt optima, sed certe condita jucundius.

Sed exemplorum mentio facienda rursus erit, ubi de Argumentationibus. Illud modo animadvertendum censeo, nihil in exemplis usurpandum, de cujus fide jure possit dubitari. Unde ex iis præsertim sumenda sunt scriptoribus, quorum est apud omnes auctoritas gravissima. Habet autem, ut in ætatibus auctoritatem senectus, sic in exemplis antiquitas. Quæ autem ex patria, & eorum majoribus, sive gente promuntur, qui audiunt, solent esse magis grata, & jucunda. Sed diligentissime cavendum semper est, ne ficta pro veris, & fabulas pro exemplis venditemus. Quamquam & fictio in usum sæpe venit oratorium, sed ea ratione, quam modo tradituri sumus.

Fictio, quam Græci *Hypothesim* appellant, est fictum exemplum cum expressa conditione, qua posita quæritur, quid auditores in re ficta censerent vel futurum, vel deliberandum; ut ex similitudine idem constituent in re vera, de qua est controversia. Hæc etiam ficta exempla similitudinis vim habent; atque huc videntur pertinere. Valent autem plurimum ad res tum explicandas, tum suadendas.

Cicero in Cat. 1. *Si te parentes timerent, atque odissent tui, neque eos ulla ratione placare posses, ut opinor ab eorum oculis aliquo concederes: nunc te patria, quæ communis est omnium nostrum parens, odit, ac metuit, & jamdiu te nihil judicat, nisi de parricidio suo cogitare: hujus tu neque auctoritatem verebere, neque judicium sequere, neque vim pertimesces?*

In hoc genere oratoribus concessum est, ut

muta etiam loquantur, ut mortui ab inferis excitentur, aut aliquid, quod fieri nullo modo possit, augendæ rei gratia dicatur, aut minuendæ, quæ hyperbole dicitur, & multa mirabilia alia. Recognosce, quæ sub Prosopopæja induximus, exempla. Si cupis alia; hæc habeto.

Est illud insigne pro Milone. *Fingite animis: liberæ enim sunt cogitationes nostræ, & quæ volunt, sic intuentur, ut ea cernimus, quæ videmus: fingite igitur cogitatione imaginem hujus conditionis meæ: si possim efficere, ut Milonem absolvatis, sed ita, si P. Clodius revixerit. Quid vultu extimulistis? quonam modo ille vos vivas afficeret, qui mortuus inani cogitatione percussit? Nec multo post: Quid? si ipse Cn. Pompejus, qui ea virtute, & fortuna est, ut ea potuerit semper, quæ nemo præter illum, si is, inquam, potuisset, ut quæstionem de morte P. Clodii ferre, sic ipsum ab inferis excitare: num putatis facturum fuisse? etc.*

De Dissimilitudine, seu Differentia.

CAP. X.

Dissimilitudo, seu differentia est rerum diversarum dissimilis affectio; sive collatio est illarum proprietatum, quibus duo, vel plura differunt inter se; hoc modo: Si barbarorum est in diem vivere, nostra consilia sempiternum tempus spectare debent. Is quidem locus est maxime contrarius superiori; sed est ejusdem dissimile, & simile invenire; atque utroque in
ge-

genere, & similitudinis, & dissimilitudinis exempla sunt ex aliorum factis, aut eventis, & fictæ narrationes sæpe ponendæ. Hinc ducitur argumentum hac ratione. *Non, si uxori vir legavit omne argentum, quod suum esset, idcirco, quæ in nominibus fuerunt, legata sunt. multum enim differt, in arcane positum sit argentum, an in tabulis debeatur.* Sed extra vim strictæ argumentationis.

Pulcherrima est Ciceronis pro L. Murena per dissimilia comparatio: *Sed ut, hoc omisso, ad studiorum, atque artium contentionem revertamur, qui potest dubitari, quin ad consulatum adipiscendum multo plus afferat dignitatis rei militaris, quam juris civilis gloria? Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas; ille, ut, quo intendit, mature cum exercitu perveniat. Te Gallorum, illum bucinarum cantus excuscat. Tu actionem instituis; ille aciem instruit. Tu caves, ne tui consultores, ille ne urbes, aut castra capiantur. Ille tenet, & scit, ut hostium copiarum; tu ut aquæ pluviarum arceantur. Ille exercitatus est in propagandis finibus; tu in regendis.*

Sed quantæ sit ubertatis is locus plane constabit eloquentiæ studiosis legentibus orationem post Red. ad Quirites, ubi hunc suum redditum comparat Cicero cum redditu ejusdem Q. Metelli, tum P. Popilii, & C. Marii. *Non enim pro meo redditu, ut pro P. Popilii. etc.* Quem redditum rursus describit per dissimilia, sed brevius in fine orationis in Senatu.

Ad hunc locum pertinent frequentes, & elegantes illi modi, qui leguntur apud Cicero-

nem: ut in *Divin. Ac vide quantum interfuturum sit inter meam, atque tuam accusationem. Ego etiam, quæ tu sine Verre commisisti, Verri crimini daturus sum, quod te non prohibuerit; quum summam ipse haberet potestatem: tu contra ne quæ ille quidem fecit, obiicies; ne quæ ex parte conjunctus cum eo reperire.*

De Contrariis.

CAP. XI.

Contrariorum genera sunt plura, sed quatuor præcipua numerantur. *Adversa* quæ in eodem genere plurimum differunt; ut sapientia, & stultitia. Eodem autem genere dicuntur, quibus propositis occurrunt tamquam e regione quædam contraria, ut celeritati tarditas, non debilitas: ex quibus contrariis argumenta talia existunt. *Si stultitiam fugimus, sapientiam sequamur; & bonitatem, si malitiam.*

Sunt etiam *Privantia*; quorum unum significat alicujus rei habitum, alterum ejus privationem. Id fere de iis intelligitur, quorum alteri in præpositio adjicitur: privat enim hæc præpositio verbum ea vi, quam haberet, si in præpositum non fuisset: ut *dignitas indignitas; humanitas inhumanitas; valetudo invaletudo*. Sed minime dubitandum, quin ejusdem generis contraria sint habenda, quæ pari ratione etiam sine in opponuntur, ut *lux, & tenebræ*. Ad hoc autem genus referri possunt, quæ habentur de Senect. *Moderati enim, nec difficiles senes, nec*
in.

inhumani tolerabilem agunt senectutem: importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est.

Aliud est contrariorum genus, eorum, quæ cum aliquo conferuntur, ut *duplum simplex; multa pauca; longum breve: majus minus.* Pro Murena. *Odit populus Romanus privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit.*

Quartum genus efficiunt contrariorum negantia, seu contradicentia: quum ex re affirmata colligitur, quod ei opponitur, esse non posse. *Si hoc est, illud non est.* Sic. i. Tusc. qq. ex opinione auditoris, qui contendebat mortuos non esse, probat nec esse miseros, contra quam auditor sentiebat, qui putabat mortuos, quia non sunt, quum fuerint, miseros esse. Ita respondet Tullius. *Pugnantia te loqui non vides? quid enim tam pugnat, quam non modo miserum, sed omnino quicquam esse, qui non sit?*

Verum nihil opus est singulis generibus exempla subicere. Satis enim est intelligere contrariis omnibus contraria non posse converire. Quocunque enim ex capite contrariorum ducatur sive argumentum, sive amplificatio, dicitur a contrariis. Sed de argumentis ex hoc loco desumptis agemus in alia parte: nunc de amplificatione tractabimus, quæ, uti supra declaratum est, solet esse maxime concinna, & numerosa.

Ex hoc loco præclarissima est Catilinæ descriptio pro M. Cœlio. *Habuit enim ille, sicuti meminisse vos arbitror, permulta maximorum non expressa signa, sed adumbrata virtutum, utebatur hominibus improbis multis, & quidem opti-*

optimis se viris deditum esse simulabat. erant apud illum illecebræ libidinum multæ: erant etiam industriæ quidam stimuli, ac laboris. flagrabant vitia libidinis apud illum: vigeabant etiam studia rei militaris. neque ego umquam fuisse tale monstrum in terris ullum puto, tam ex contrariis, diversisque, inter se pugnantibus naturæ studiis, cupiditatibusque conflatum. quis clarioribus viris quodam tempore jucundior? quis turpioribus conjunctior? quis civis meliorum partium aliquando? quis tetrrior hostis huic civitati? quis in voluptatibus inquinatior? quis in laboribus patientior? quis in rapacitate avarior? quis in largitione effusior?

A contrariis ducta est pariter Verris cum M. Marcello ornatissima comparatio Aët. iv. Particulam ejus jam supra retulimus, ubi de numero oratorio. Plura sequuntur ex eodem loco, quæ eandem legenti orationem plane constabunt.

De Adjunctis.

CAP. XII.

A *Djuncta, quæ etiam conjuncta dicuntur, sunt quæ ita rebus adhaerent, ut etiam sine illis res ipsæ constare potuissent; ut pallor vultus, corporis imbecillitas, & hujusmodi.*

Valet hic locus præsertim ad conjecturales causas, quum quæritur, quid aut sit, aut evenit, aut futurum sit, aut quid omnino fieri possit. Ad tria genera referuntur a Cicerone adjuncta; ac per ea quærendum ipse censet;
quid

quid ante rem, quid cum re, quid post rem
e venerit.

Ante rem enim quærentur, quæ talia sunt,
apparatus, colloquia, locus, constitutum con-
vivium. Cic. pro Mil. *Res loquitur, iudices,*
ipsa, quæ semper valet plurimum. Si hæc non
gesta audiretis, sed picta videretis; tamen ap-
pareret, uter esset insidiator; uter nihil cogi-
taret mali; quum alter veheretur in rheda penu-
latus; una federet uxor; quid horum non impe-
ditissimum? vestitus? an vehiculum? an comes?
quid minus promptum ad pugnam; quum penula
irretitus, rheda impeditus, uxore pene constri-
ctus esset. Videte nunc illum primum egredien-
tem e villa subito. cur vesperi? quid necesse est
tarde? quid convenit, præsertim id temporis?

Cum re autem, pedum crepitus, strepitus
hominum, corporum umbræ, & si quid ejus-
modi. In Cat. III. *Interim tertia fere vigilia*
exacta, quum jam pontem cum magno comitatu
legati Allobrogum ingredi inciperent; unaque
Vulturcius; fit in eos impetus, educuntur & ab
illis gladii, & a nostris. Res erat prætoribus
nota solis, ignorabatur a ceteris: tum interventu
Pontinii, atque Flacci, pugna, quæ erat com-
missa, sedatur. litteræ quæcumque erant in eo
comitatu integris signis prætoribus traduntur;
ipsi comprehensi ad me, quum jam dilucesceret,
deducuntur etc.

Post rem ea considerantur, pallor, rubor, ti-
tubatio, & si qua alia signa conturbationis, &
conscientiæ ad reum indicandum; vel contra
vultus, vocisque constantia, aliave animi tran-
quillitatis vestigia ad crimen refellendum. huc
etiam

etiam veniunt relictus ignis, gladius cruentus, cetera, quæ suspicionem facti possunt movere. Pro Milone. *Quod si nondum satis cernitis, quum res ipsa tot, tam clavis argumentis, signisque luceat, pura mente, atque integra Milonem, nullo scelere imbutum, nullo metu perterritum, nulla conscientia exanimatum Romam revertisse: recordamini per Deos immortales, quæ fuerit celeritas reditus ejus; qui ingressus in forum ardente curia, quæ magnitudo animi, qui vultus, quæ oratio. Magna vis est conscientie, judices, & magna in utramque partem; ut neque timeant, qui nihil commiserint, & poenam semper ante oculos versari putent, qui peccarint.* Pro Sex. Roscio. *Occiso Sex. Roscio, primus Ameriam nunciat Mallius Glaucia, quidam homo tenuis, libertinus, cliens, & familiaris istius T. Roscii; & nunciat domum non filii, Jed T. Capitonis inimici; & quum post horam primam noctis occisus esset, primo diluculo nuncius hic Ameriam venit. Decem horis nocturnis sex & quinquaginta millia passuum cistis pervolavit; non modo ut exoptatum inimico nuncium primus afferret; sed etiam cruorem inimici quam recentissimum, telumque paullo ante e corpore extractum ostenderet. Sic sæpe in eadem oratione, quæ cædem Roscii subsecuta sunt ad examen revocantur.*

Ex his plane constat, ad hanc divisionem adjunctorum redigi posse septem illa capita, quæ protritro versiculo continentur:

Quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando. Verum quum hic amplificandi potius, quam argumentandi rationem quæramus;

mus; erit percommodum eloquentiæ studiosis, hæc ipsa capita revolvere, ut singulis exemplum aliquod accomodemus.

Quis personam designat, ad quam pertinent sexus, ætas, tum adjuncta corporis, animi, fortunæ. Corporis, ut si quis valens sit, an imbecillus; formosus, an deformis; velox, an tardus; quæque ad ejusdem corporis cultum revocari possunt. Animi vero: acutus, an hebetior; memor; an obliviosus; comis, officiosus, pudens, patiens, an contra: tum quæ studio, & industriâ sunt parta, ut artes, scientiæ, virtutesque cujusvis generis; vel contra, quæ ex pravitate sunt contracta, vitia, & probra. Ad fortunam refer nationem, patriam, cognationem, quibus majoribus, quibus consanguineis sit natus, qua in familia, locupleti, an egenti; splendida, an obscura. Quo præsertim spectant bona omnia, quæ fortunæ vocamus.

A corporis animique adjunctis sic Cicero describit partem exercitus Catilinarii in *II*. *Postremum autem genus est, non solum numero, verum etiam genere ipso, atque vita, quod proprium est Catilinæ, de ejus delectu, imo vero de complexu ejus, ac sinu, quos pexo capillo nitidos, aut imberbes, aut pene barbatos videtis, manicatis, & talaribus tunicis, velis amictos, non togis; quorum omnis industria vitæ, & vigilandi labor in antelucanis canis expromitur. in his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri, impudicique versantur. hi pueri tam lepidi, ac delicati non solum amare, & amari, neque cantare, & saltare, sed etiam scissas vibrare, & spargere venena didicerunt.*
Quid

Quid negotium ipsum, quod geritur, indicat: atque huc pertinent adjuncta fere omnia aliis capitibus indicata. in gestione enim negotii quæritur locus, tempus, modus, occasio, facultas, de quibus infra. Rei tamen, quum opus est, adjuncta requiruntur. Ne tamen ullo in genere desiderentur exempla, huic etiam capituli unum adscribam, ubi licet in facti descriptione videre, quantum valeant adjuncta ad rem amplificandam. Permixta hic tamen videbis. Pro Sextio. Rex Ptolemæus, qui si nondum erat ipse a senatu socius appellatus, erat tamen frater ejus regis, qui, quum esset in eadem causa, jam erat a senatu honorem istum consecutus, erat eodem genere, iisdemque majoribus, eadem vetustate societatis, denique erat rex, si nondum socius, at non hostis, pacatus, quietus, fretus imperio populi Romani, regno paterno, atque avito, regali otio perfruebatur. De hoc nihil cogitante, nihil suspicante, eisdem operis suffragium ferentibus, est rogatum, ut sedens cum purpura, & sceptro, & illis insignibus regis praconi publico subjiceretur; & imperante populo Romano, qui etiam bello victis regibus regna reddere consuevit, rex amicus nulla injuria commemorata, nullis repetitis rebus, cum bonis omnibus publicaretur. Exaggerat deinde scelus Clodii, maxime contraria populi R. consuetudine exposita; tum addit de Ptolemæo. Ille Cyprius miser, qui semper socius, semper amicus fuit, de quo nulla umquam suspicio durior aut ad senatum, aut ad imperatores nostros allata est, vivus (ut ajunt) est, & videns cum victu, & vestitu suo publicatus.

Ubi

Ubi locum designat. loci vero quærentur opportunitates ex intervallo, longinquitate, propinquitate, solitudine, celebritate, natura ipsius loci, & vicinitate totius regionis. Tum etiam consideratur, facer, an profanus; publicus, an privatus; alienus, an ipsius, de quo agitur, locus sit, an fuerit.

Plura sunt ex loci adjunctis exempla Ciceronis. Illud est insigne de domo sua in Orat. de Haruspicum responsis. *Nego esse ullam domum aliam æque privato jure, atque optima lege, publico vero omni præcipuo, & humano, & Divino jure munitam.* Post pauca. *Nego ullo de opere publico, de monumento, de templo tot senatus existare consulta, quot de mea domo; quam senatus unam post hanc urbem constitutam ex ærario edificandam, a pontificibus liberandam, a magistratibus defendendam, a judicibus puniendam putaret.* P. Valerio pro maximis in remp. beneficiis data domus est in villa publica: at mihi in Palatio restituta. illi locus, at mihi etiam parietes, atque tectum. illi, quam ipse privato jure tueretur; mihi, quam publice magistratus omnes defenderent.

Auxiliis indicantur arma, opes, focii, ministri, omnia demum instrumenta, & adjumenta, quibus utimur ad rem gerendam. Quæ si quispiam caussis malit adscribere, non ego plurimum repugnabo. Interim liceat his etiam exemplum subjicere ex Accusat. II. in Verrem, cujus rapacitatem ut festivius exagitet, ostendit, quot ipse ministros habebat, totidem illum manibus uti consuevisse ad eripiendam, congerendamque pecuniam.

Nego tibi ipsi ullum nummum esse numeratum;

tum; sed, quum ob tua decreta, ob imperata, ob judicata pecuniæ dabantur, non erat quærendum, cujus in manu numerarentur, sed cujus injuria cogerentur. comites illi tui delecti, manus erant tuæ; præfecti, scribæ, medici, accensi, haruspices, præcones, manus erant tuæ: ut quisque te maxime cognatione, affinitate, necessitudine aliqua attingebat, ita maxime manus tua putabatur: cohors tota illa tua, quæ plus mali Sicilia dedit, quam si centum cohortes fugitivorum fuissent, tua manus sine controversia fuit. quidquid ab horum quopiam captum est, id non modo tibi datum, sed in tua manu numeratum judicari necesse est.

Cur fines explorat propter quos aliquid gestum est, vel quidquam suadetur, probatur, aut contra. Verum id etiam ad genus causarum rejiciendum. Quæri autem solet, & expendi, ad privatumne potius, an ad publicum bonum; ad lucrum, & quæstum, an ad laudem & honestatem factum sit revocandum. Occurrunt ista sæpissime tum in defensionibus, tum in accusationibus. Exempli tamen causa hæc sunt.

Lib. I. de fin. bon., & mal. Quid est enim in vita tantopere quærendum, quam quum omnia in philosophia, tum id, quod iis libris quæritur, quid sit finis, quid extremum, quid ultimum, quo sint omnia bene vivendi, recteque faciendi consilia referenda quid sequatur natura, ut summum ex rebus expetendis, quid fugiat, ut extremum malorum? & lib. II. Hi non videntur, ut ad cursum equum, ad arandum bovem, ad indagandum canem, sic hominem ad duas res, ut
ait

ait *Aristoteles*, intelligendum, & agendum esse natum.

De nat. Deor. II. Ad hanc providentiam naturæ tam diligentem, tamque solertem adjungi multa possunt, e quibus intelligatur, quantæ res hominibus a Deo, quamque eximia tributæ sint: qui primum eos humo excitatos, celsos, & erectos constituit, ut Deorum cognitionem, cælum intuentes, capere possent. Sunt enim e terra homines non ut incolæ, atque habitatores, sed quasi spectatores superarum rerum, atque celestium, quarum spectaculum ad nullum aliud genus animantium pertinet. Sensus autem, interpretes, ac nuntii rerum in capite tamquam in arce mirifice ad usus necessarios, & facti, & collocati sunt. Fusissimæ sequuntur, & admirabiles cujusque sensus, ejusque officiorum descriptiones.

Huc spectant illa pro Sex. Roscio. Quod consuetudine patres faciunt, id quasi novum reprehendis; quod benevolentia fit, id odio facitum criminariis; quod honoris causa pater filio suo concessit, id eum supplicii causa fecisse dicis. Et infra. Etenim hæc conficta arbitror a poetis esse, ut effectos nostros mores in alienis personis, expressamque imaginem vitæ nostræ quotidianæ videremus.

Quomodo pervestigat modum; in quo perquiri solet, quo animo, qua celeritate, qua ratione id factum sit, de quo agitur; sed præsertim prudentia, vel contra imprudentia. Hæc autem constant ex iis, quæ sive palam, sive clam, sive vi, sive persuasionem quis fecerit, sive ex inscientia, casu, necessitate: sive cum ani-

mi molestia, five in iracundia, five per amorem, aliave, quæ in simili genere versantur.

Pro Cœlio sic ipsum defendit Cicero a crimine veneni. *Sed quid ego de dignitate istorum testium loquar? virtutem eorum, diligentiamque cognoscite. in balneis delituerunt. testes egregios! Deinde temere prosiluerunt. homines gravitati deditos! Sic enim fingunt: quum Licinius venisset, pyxidem teneret in manu, conaretur transdere, nondum transdidisset, tum repente evolasse istos præclaros testes sine nomine; Licinium autem, quum jam manum ad transdendam pyxidem porrexisset, retraxisse, atque illo repentino hominum impetu se in fugam conjecisse . . . . Verum hæc tota fabella veteris, & plurimarum fabularum poetriæ quam est sine argumento? quam nullum invenire exitum potest? quid enim isti tot viri (nam necesse est fuisse non paucos, ut & comprehendi Licinius facile posset, & res multorum oculis esset testator) cur Licinium de manibus amiserunt? qui minus enim Licinius comprehendi potuit, quum se retraxit, ne pyxidem transderet, quam si non retraxisset? Erant enim illi positi, ut comprehenderent Licinium, ut manifesto Licinius teneretur, aut quum retineret venenum, aut quum transdidisset. Pergit omnia incredibilia probare. Addit.*

Quæro enim, cur Licinium titubantem, hæsitantem, cedentem, fugere conantem mulieraria manus ista de manibus emiserit? cur non comprehenderint? cur non ipsius confessionem multorum oculis, facinoris denique voce, tanti sceleris crimen expresserint? An timebant, ne tot
unum,

unum valentes imbecillum, alacres perterritum superare non possent? nullum argumentum in re, nulla suspicio in causa, nullus exitus criminis reperietur.

Quando tempus exprimit. in hoc & quæ præterierunt considerantur, & eorum ipsorum, quæ propter vetustatem obsolescerunt, ut incredibilia videantur, & jam in fabularum numerum reponantur: & quæ jam diu gesta, & a memoria nostra remota, tamen ut faciant fidem, vere tradita esse; quod eorum monumenta certa in litteris existent. Sæpe oportet commetiri cum tempore negotium, & videre, potueritne magnitudo negotii, aut multitudo rerum in eo transigi tempore. Consideratur autem tempus, & anni, & mensis, & diei, & noctis, & vigiliæ, & horæ; tum etiam quæritur occasio, sive opportunitas aliquid faciendi, aut non faciendi, sive publica, ut ludi, dies festus, bellum, pax, messis, vindemia, calor, frigus; sive privata, ut nuptiæ, sacrificium, funus, convivium, somnus.

Pro Murena de Catone. *Horribilis oratio! sed eam usus, vita, mores, civitas ipsa respuit. . . . Quare noli, Cato majorum instituta, quæ res ipsa publica, quæ diuturnitas imperii comprobant, nimium severa oratione reprehendere.* Pro Lege Man. de Pompejo contra Q. Catulum legi adversantem. *At enim nihil novi fiat contra exempla, atque instituta majorum. Non dico hoc loco Majores nostros semper in pace consuetudini, in bello utilitati paruisse: semper ad novos casus temporum novorum consiliorum rationes accommodasse.*

Sed nihil invenies neque frequentius, neque uberius a Tullio, non in omni tantum oratione, sed in singulis fere cujuslibet partibus usurpatum, hoc loco; ut propterea nullus vere censendus sit magis oratorius.

Præter libros Cic. jam supra cit. de Locis Rhet. plura hujus capituli invenies lib. I. de Invent. cap. xxvi., & seq.

---

*De Antecedentibus, Consequentibus,
& Repugnantibus.*

CAP. XIII.

Antecedentia sunt, quæ necessario antecedunt, seu quibus positis consequentia necessario sequuntur. Sic Ver ætatem antecedit; sceleris conscientia perturbationem animi. Atque hæc in morum disciplina Ciceroni frequentissima. Sunt hujusmodi in lib. Tusc. qq. v. Potes igitur, aut qui male vivat, non eum miserum dicere, aut quem bene fateare, eum negare beate vivere? Et: Quis enim potest mortem, aut dolorem metuens, quorum alterum semper adest, semper impendet, esse non miser? Et contra: Quid potest ad beate vivendum deesse ei, quem fortitudo ab aegritudine, & a metu vindicet? temperantia tum a libidine avocet, tum insolenti alacritate gestire non sinat?

Sic sæpe Oratores ex eorum defectu, quæ crimen antecedere deberent, crimen ipsum re-fellunt. Sic Cicero pro Murena, hunc purgat
a con-

a convicio saltatoris, quod ei Cato objecerat, nihil afferens eorum, quæ saltationem solent antecedere. Quare quum ista sis auctoritate, non debes, M. Cato, arripere maledictum ex trivio, aut ex scurrarum aliquo convicio, neque temere consulem populi Romani saltatorem vocare; sed conspiciere, quibus præterea vitiis affectum esse necesse sit cum, cui vere istud obiici possit. nemo enim fere saltat sobrius, nisi forte insanit; neque in solitudine, neque in convivio moderato, atque modesto. Tempestivi convivii, amœni loci, multarum deliciarum comes est extrema saltatio. Tu mihi erripis id, quod necesse est omnium vitiorum esse postremum; relinquis illa, quibus remotis, hoc vitium omnino esse non potest. Nullum turpe convivium, non amor, non comessatio, non libido, non sumptus ostenditur; & quum ea non reperiuntur, quæ voluptatis nomen habent, quæque vitiosa sunt, in quo ipsam luxuriam reperire non potes, in eo te umbram luxuriæ reperturum putas?

Ostendit pariter ex antecedentibus non debere Senatui cum Antonio pacem inire, quem paullo ante hostem judicasset; sic Phil. XIII. Non recordamini per Deos immortales, quas in eos sententias dixeritis? Acta M. Antonii rescidistis: leges refixistis: per vim, & contra auspicia latas decrevistis: totius Italiæ delectus excitavistis: collegam, & socium scelerum omnium hostem judicavistis. Cum hoc quæ pax esse potest?

Consequentia sunt illa, quæ ex Antecedentibus necessario consequuntur: ut mors vitam; vita respirationem. Ex consequentibus illud est.

Si & ferro interfectus ille; & tu inimicus ejus cum gladio cruento comprehensus es in illo ipso loco; & nemo præter te ibi visus est; & causa nemini; & tu semper audax; quid est, quod de facinore dubitare possimus?

Pro Sex. Roscio de filiis, quorum nomina fuerant de parricidio delata, quod in eodem loco, ubi pater occisus fuit, reperti sunt propter cubantes: *Erat porro nemo, in quem ea suspicio conveniret. tamen quum planum judici- bus esset factum, aperto ostio, dormientes eos repertos esse, absoluti sunt. nemo enim puta- bat, quemquam esse, qui, quum omnia divina, atque humana jura scelere nefario polluisset, semnum statim capere potuisset; propterea quod, qui tantum facinus admiserunt, non modo sine cura quiescere, sed ne spirare quidem sine me- tu possunt.* -- Pergit longius Cicero; tum ea pervestigans, quæ mortem Sex. Roscii subse- cuta sunt; omnem necis suspicionem, & cri- men ipsum rejicit in D. Roscium, qui sedebat cum accusatore.

Sæpe etiam ex antecedentibus sumunt conje- cturam eorum, quæ putant, ac denunciant even- tura. Unde huc possunt referri ominationes, de quibus jam egimus in figuris.

Ominatio certe illa est in Cat. iv. *Videor enim mihi hanc urbem videre, lucem orbis ter- rarum, atque arcem omnium gentium, subito uno incendio concidentem: cerno animo sepul- tam patriam, miseros, atque insepultos acervos civium: versatur mihi ante oculos aspectus Ce- thegi, & furor in vestra cæde bacchantis: quum vero mihi proposui regnantem Lentulum, sicut ipse*

ipse se ex fatis sperasse confessus est, purpuratum esse hunc Gabinium, cum exercitu venisse Catilinam, tum lamentationem matrumfamilias, tum fugam virginum, atque puerorum, ac vexationem virginum Vestalium perhorresco.

Repugnantia sunt, quæ nulla certa lege opponuntur, sed nunquam possunt coherere inter se. Contrariorum consequentia dicuntur: sic amor & odium sunt contraria inter se. Jam vero, si cum amore, non odium conferas, sed quod odium consequitur, injuriam nimirum, fient repugnantia; qualia sunt, amare aliquem, & eundem injuria afficere. Sed etiam sine præceptis quivis plane intelligit, quæ convenire inter se ob repugnantiam non possunt. Illud Crassi adolescentis in Carbonem huc potest referri. Non si Opimium defendisti, Carbo, idcirco te isti bonum civem putabunt. simulasse te, & aliud quid quæsisse perspicuum est: quod Ti. Gracchi mortem sæpe in concionibus deplorasti, quod P. Africani necis socius fuisti; quod eam legem in tribunatu tulisti; quod semper a bonis dissensisti. Sed hic permiscetur antecedentia, & consequentia. Illa sunt repugnantia in Phil. vii. Magna pax Antonio cum his; his item cum illo. Quæ potest major esse discordia? In discordia autem pax civilis esse nullo pacto potest.

Pro Sex. Roscio ex hoc loco ita reum defendit. Quo modo occidit? Ipse percussit, an aliis occidendum dedit? Si ipsum arguis; Romæ non fuit: si per alios fecisse dicis; quæro, servos ne, an liberos? quos homines? indidem ne Ameria, an hosce ex urbe sicarios? Si Ameria;

qui sunt hi? cur non nominantur? Si Roma; unde eos noverat Roscius? qui Romam multis annis non venit, neque umquam plus triduo fuit. Ubi eos convenit? quicum locutus est? quo modo persuasit? pretium dedit? cui dedit? per quem dedit? unde, aut quantum dedit? Nonne his vestigiis ad caput maleficii perveniri solet? Ac rursum post pauca. Verum hæc missa facio: illud quæro; is homo, qui, ut tute dicis, numquam inter homines fuerit, per quos homines hoc tantum facinus, tam occultum, absens præsertim conficere potuerit?

Deinde. Romæ Sex. Roscius occiditur, quum in agro Amerino esset filius. litteras, credo, misit alicui sicario, qui Romæ noverat neminem. accersivit aliquem. at quando? Nuncium misit. quem? aut ad quem? pretio, gratia, spe, promissis induxit aliquem. nihil horum ne confingi quidem potest; Et tamen causa de parricidio dicitur.

Nec dubium, quin a repugnantibus dici possint conclusiones illæ deductæ, quæ etiam a contrariis sententiæ vocantur, quæque magnam vim habent in oratione. Sic pro Sulla Torquatum alloquens accusatorem ex genere illius T. Manlii Torquati, qui Latino bello filium necari iussit, quod contra edictum, licet prospere, cum hoste dimicasset. An vero clarissimum virum, generis vestri, ac nominis nemo reprehendit, qui filium suum vita privavit, ut in ceteris firmaret imperium: tu remp. reprehendus, quæ domesticos hostes, ne ab iis ipsa necaretur, necavit? Verum de his suo loco, ubi de argumentationibus.

De

De Cauffis.

CAP. XIV.

REs efficientes cauffæ appellantur. Porro cauffarum duo sunt genera: unum, quod vi sua id, quod sub ea subiectum est, certe efficit; ut ignis accendit: alterum, quod naturam efficiendi non habet; ut si quis æs cauffam statutz velit dicere, quod sine illo non possit effici.

Est etiam cauffarum dissimilitudo, quod aliz sunt, ut sine ulla appetitione animi, sine voluntate, sine opinione suum quasi opus efficiant, quæ naturales dici possunt, quod rerum naturam consequantur: sic est necesse, ut omne intereat, quod ortum est. Aliz vero aut voluntate, aut perturbatione animi, aut habitu, aut naturali quadam vi, aut arte, aut casu, quidquam efficiunt. Voluntate, ut tu, quum hunc libellum legis: Perturbatione, ut si quis eventum horum temporum timeat: Habitu, ut facile, & cito quis irascatur: Naturali quadam vi fit, ut vitium in dies crescat: Arte, ut quis bene pingat: Casu, ut prospere naviget. Nihil horum fit sine caussa, nec quidquam omnino: sed hujus generis cauffæ non sunt necessariae.

Plures aliz subtiliores cauffarum divisiones traduntur; sed nostra minime refert, eas investigare. Ut locum tamen faciamus exemplis, vulgarem illam distributionem afferemus, qua cauffæ solent in quatuor genera dividi, in caussam
fam

nam efficientem, in materiam, in formam, in finem.

*Causa efficiens est, quæ id efficit, cujus est causa: sic pictor est efficiens causa picturæ. Huic subduntur causæ adjuvantes, instrumenta nimirum, & auxilia, quibus utitur efficiens ad opus vel omnino conficiendum, vel ad facilius, & absolutius agendum. Ad hoc genus etiam pertinent causæ, quæ dicuntur interimentes, quæ scilicet quidpiam eripiunt, ut mors vitam, morbus sanitatem. Sed hic præsertim consideranda sunt, quæ penitus sunt voluntaria, quæque non ita: quæ omnino gignuntur consilio, & quæ ex impetu perturbationis aguntur. Hinc enim oritur locus defensionis, quum ea, quæ agimus cadunt in ignoracionem quamdam, aut imprudentiam: quum perturbationes ipsæ, & maxime repentinæ, tantos aliquando adhibeant motus, ut prope consilium impediunt, & rationis iudicium antevertant. Qua de re Tullius præclare lib. I. Offic. *Sed in omni injustitia permultum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerumque brevis est, & ad tempus; an consulto, & cogitata fiat injuria. leviora enim sunt, quæ repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quæ meditata, & præparata inferuntur.**

Ex his causis ita conficimus argumentum. *Avaritiam si tollere vultis, mater ejus est tollenda luxuries. Pro lege Man. Nam ceteris in rebus, quum venit calamitas, tum detrimentum accipitur: at in vestigalibus, non solum adventus mali, sed etiam metus ipse affert calamitatem, nam quum hostium copiarum non longe absunt,*
eti-

etiamsi irruptio facta nulla sit, tamen pecora relinquantur, agricultura, describitur, mercatorum navigatio conquiescit.

Pro M. Marcello, qua de causa Pompejum fuerit secutus contra Cæsarem, ita exponit. *Hominem sum secutus privato officio, non publico; tantumque apud me grati animi fidelis memoria valuit, ut nulla non modo cupiditate, sed ne spe quidem, prudens, & sciens, tamquam ad interitum ruerem voluntarium.*

Ut autem constet, quod supra commemoravimus, valere plurimum ad criminis, sive reprehensionem, sive defensionem illud probari, vel ex proposito voluntatis susceptum, vel ex ignorance, impetu, imprudentia contractum; in utramque partem exemplum proferemus. ac primo in Antonium Phil. II. *Sedebat in rostris collega tuus (C. Cæsar) amictus toga purpurea, in sella aurea coronatus: ascendis; accedis ad sellam; ita eras Lupercus, ut te esse consulem, meminisse deberes; diadema ostendis: gemitus toto foro. Unde diadema? non enim abjectum sustuleras, sed attuleras domo meditatam, & cogitatum scelus. Tu diadema imponebas cum plangore populi, ille cum plausu rejiciebat. Contra vero excusat eorum deliberationem, qui Pompejo adhæserant pro Ligario, sic: Scelus tu illud vocas, Tubero? Cur? isto enim nomine illa adhuc causa caruit. alii errorem appellant; alii timorem; qui durius, spem, cupiditatem, odium, pertinaciam; qui gravissime, temeritatem; scelus præter te adhuc nemo. Ac mihi quidem, si proprium, & verum nomen nostri mali quaeratur, fatalis quædam calamitas*
in-

incidisse videtur, & improvidas hominum mentes occupavisse: ut nemo mirari debeat, humana consilia divina necessitate esse superata.

Materia est, ex qua res fiunt; ut ex ligno navis, ex ferro gladius. Hoc pariter nomine appellatur, quidquid illud est, circa quod artes versantur; sic omnis quæstio dicitur Rhetoricæ materia. In hac postrema notione potest non modo ornatæ, verum etiam eruditæ disputationi, & amplificationi copiam materia suppeditare; sed ei, qui jam rerum cognitionem aliunde compararit. At si primo, & proprio modo materiam sumas, ut æs, argentum, ferramenta, cetera hujus generis; digladiandi quidem inter se Physicis quærentibus in profundo rerum omnium primordia, campum aperies; sed vix locum amplificandi dabis oratoribus; qui materiam quidem, ex qua res constat esse factas, debent sæpe commemorare, sed in ea describenda vix umquam immorari.

Si tamen exempli causa debemus aliquid proferre, sit illud in primis Act. iv. in Verrem. Eryphilam accepimus in fabulis ea cupiditate, ut quum vidisset monile, ut opinor, ex auro, & gemmis, pulchritudine ejus incensa salutem viri proderet. similis istius cupiditas: hoc etiam acrior, atque infamior, quod illa cupiebat id, quod viderat; istius libidines non solum oculis, sed etiam auribus excitabantur.

Plura occurrunt Cæsaris commentarios legenti, in quibus materiæ diversæ, ex qua munitiones fiebant, diligens, & elegantissima subjicitur descriptio. Sed nemo non videt, cujus sit ingenii, & artis hæc describere. Sufficiat

una

una ex lib. II. Belli Civilis particula. Ubi loquitur de turri ad Massiliensium expugnationem ædificata, hæc habet. *Eamque contabulationem summam lateribus, lutoque constraverunt; ne quid ignis hostium nocere posset: centonesque insuper injecerant, ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. Storeas autem ex funibus anchorariis tres in longitudinem parietum turris, latas IV. pedes fecerunt; easque ex tribus partibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrim præpendentes religaverunt: quod unum genus tegumenti aliis locis erant experti nullo telo, neque tormento trajici posse.*

Alterius generis materiem copiose descriptam habes lib. I. Accad. qq. *Socrates mihi videtur, id quod constat inter omnes, primus a rebus occultis, & ab ipsa natura involutis, in quibus omnes ante eum philosophi occupati fuerunt, advocasse philosophiam, & ad vitam communem adduxisse, & ut de virtutibus, & vitiis, omninoque de bonis rebus, & malis quæreretur: cælestia autem vel procul esse a nostra cognitione censeret, vel si maxime cognita essent, nihil tamen ad bene vivendum conferre.*

Eandem sententiam adducit lib. V. Tusc. qq. *Sed quum ad dicendi copiam vel in primis arbitrer pertinere, quo pacto excellentes dicendi magistri idem varia exornent, tractentque ratione, cognoscere; hunc etiam locum afferam, qui sic se habet. Sed ab antiqua philosophia usque ad Socratem, qui Archelaum Anaxagoræ discipulum audierat, numeri, motusque tractabantur,*

tur, & unde omnia orirentur, quoque recederent; iudicioseque ab iis siderum magnitudines, intervalla, cursus inquirebantur, & cuncta cælestia. Socrates autem primus philosophiam devocavit e cælo, & in urbibus collocavit, & in domos etiam introduxit, & coegit de vita, & moribus, rebusque bonis, & malis quærere.

Forma, quam etiam speciem, sive differentiam dicimus, est, qua res quælibet est id, quod est, & differt a cæteris. Distinguitur in intimam, in qua proprie insidet ejus natura, cujus dicitur forma, ut animus in homine; & externam, quæ vel est naturæ, vel artis: Naturæ, ut exterior hominis species; artis ut simulacri -- Redeunt hæc omnia, tum ad definitionem, tum ad differentiam: minime tamen deesse possunt exempla singulis formæ rationibus subiicienda.

Si hominis quæritis veram, & intimam formam, præter jam datam, ubi ejus attulimus definitionem, hanc modo breviorē ex fomno Scipionis accipite, qua licebit etiam videre, quantum inter utramque formam intersit. Sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc; nec enim is es, quem forma ista declarat; sed mens cujusque, is est quisque; non ea figura, quæ digito monstrari potest.

Aliam habet pulcherrimam hominis imaginem lib. I. de Legibus, in qua prius animi bonis commemoratis, ab exteriori specie illum describit. Ipsum autem hominem eadem naturæ non solum celeritate mentis ornavit, sed etiam sensus, tamquam satellites attribuit, ac nuncios, & rerum plurimarum obscuras, & necessarias intelligentias enodavit, quasi fundamenta quædam

dam scientiæ, figuramque corporis habilem, & aptam ingenio humano dedit. Nam quum ceteras animantes abjecisset ad pastum, solum hominem erexit, ad cælique quasi cognitionis, domicilii-que pristini conspectum excitavit; tum speciem ita formavit oris, ut in ea penitus reconditos mores effingeret. Nam & oculi nimis arguti, quemadmodum animo affecti simus, loquuntur; & is, qui appellatur vultus, qui nullo in animante esse præter hominem potest, indicat mores, cujus vim Græci norunt, nomen omnino non habent.

Atque ut etiam ad simulacrorum speciem, five formam veniamus; brevis illa quidem, sed elegantissima est, quæ legitur in iv. Accusat. Erant ænea præterea duo signa non maxima, verum eximia venustate, virginali habitu, atque vestitu, quæ manibus sublati sacra quædam more Atheniensium virginum reposita in capitibus sustinebant. Canephora ipse vocabantur.

Finis id est, cujus gratia fit aliquid. Nec dubium, quin id in agendo præcipuum habeatur. Quamquam enim finis ipse, qui movet ad agendum, extremus obtineatur, ut scientia, & eruditio, ad quam comparandam studia conferimus, & vires omnes ingenii, atque industriæ; tamen is est, quem respicit efficiens, & quo maxime ducitur, qui rationis est particeps. Neque vero in universa natura, cujus est auctor sapientissimus Deus, quidquam deprehendes, quod præclarum, & aptum ob finem non fuerit procreatum, & vigeat, & moveatur.

Hinc Cicero ii. de Nat. Deorum: *Scite Chrysippus, ut clypei cause involucrum, vaginam autem*

autem gladii, sic præter mundum, cetera omnia aliorum caussa esse generata; ut eas fruges, atque fructus, quos terra gignit, animantium caussa, animantes autem hominum; ut equum vendendi caussa, arandi bovem, venandi, & custodiendi canem; ipse autem homo ortus est ad mundum contemplandum.

Ex hoc loco illud est I. Offic. Sed quoniam (ut preclare scriptum est a Platone) non nobis solum nati sumus. sed ortus nostri partem patria, partem parentes vendicant, partem amici. Atque (ut placet Stoicis) quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum caussa esse generatos, ut ipsi inter se alii aliis prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi; & communes utilitates in medium afferre, mutatione officiorum dando, accipiendo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem.

De Effectis.

C A P. X V.

Effecta dicuntur, quæ sunt orta de caussis. Hinc autem sic ducitur argumentum. Si ærarii copiis & ad belli adjumenta, & ad ornamenta pacis utimur, vectigalibus serviamus. Hæc lib. I. de Oratore: in oratione autem pro Lege Manilia ita hoc ipsum inducit argumentum, . . . Aguntur certissima populi R. vectigalia,

lia, & maxima, quibus amissis & pacis ornamenta, & subsidia belli requireris.

Est is locus cum causarum loco maxime conjunctus. Ut enim causa effectum indicat; sic, quod effectum est, quæ fuerit causa, significat. Unde, quum de causa sermo est, effecta solent inquiri; & quum de his agendum est, causa peruestigari solet. Magnam hic locus dicendi copiam suggerit oratoribus, poetis, imo & philosophis, qui ornate, & copiose loqui possunt; quum denunciant, quid ex quaque re sit futurum: causarum enim cognitio parit cognitionem eventorum. Verum hæc ipsa utilius erit exemplis illustrare, quam præceptis fufius tractare.

Sunt illa ex hoc loco de facultate dicendi ornatissima, quæ leguntur I. de Orat. cap. viii. *Neque vero mihi quidquam, inquit, præstabilius videtur, quam posse dicendo tenere hominum cœtus, mentes allicere, voluntates impellere, quo velit; unde autem velit, deducere. Hæc una res in omni libero populo, maximeque in pacatis, tranquillisque civitatibus præcipue semper floruit, semperque dominata est? Quid enim est, aut tam admirabile, quam ex infinita multitudine hominum existere unum, qui id, quod omnibus natura sit datum, vel solus, vel cum paucis facere possit? aut tam jucundum cognitu, atque auditu, quam sapientibus sententiis, gravibusque verbis ornata oratio, & polita? aut tam potens, tamque magnificum, quam populi motus, judicum religiones, senatus gravitatem, unius oratione converti. Quid tam porro regium, tam liberale, tam munificum, quam opem ferre supplici-*

plicibus, excitare afflictos, dare salutem, liberare periculis, retinere homines in civitate?

Pro Murena idem Cicero. *Ac nimirum (dicendum est enim, quod sentio) rei militaris virtus præstat ceteris omnibus: hæc nomen populo Romano; hæc huic urbi æternam gloriam peperit; hæc orbem terrarum parere huic imperio coegit, omnes urbanae res, omnia hæc nostra præclara studia, & hæc forensis laus, & industria latent in tutela, ac præsidio bellicæ virtutis. simulatque increpuit suspicio tumultus, artes illico nostræ conticescunt.*

Quæ tamen maxime oratoria censerī debent, ea puto, quæ supra tradidimus verbis ejusdem Tullii, quum scilicet ex quaque re, quid sit futurum denunciamus. In una Oratione ut perstem, quot occurrunt hujusmodi in Phil. v. ? Primum. *Est enim opinio, decreturum aliquem Antonio illam ultimam Galliam, quam Plancus obtinet. quid est aliud omnia ad bellum civile hosti arma largiri? primum nervos belli, pecuniam infinitam, qua nunc eget, deinde equitatum, quantum velit. equitatum dico? dubitabit, credo, gentes barbaras secum adducere. hoc qui non videt, excors; qui, quum videt, decernit, impius. Tu civem sceleratum, & perditum Gallorum, & Germanorum exercitu, pecunia, pediatu, equitatu, copiis instrues?*

Et paucis interpositis. *Agitur, utrum M. Antonio facultas detur, opprimendæ reip., cædis faciendæ bonorum, diripiendæ urbis, agros suis latronibus condonandi, populum R. servitute opprimendi; an horum nihil facere ei liceat. Dubitate, quid agatis. Aliquanto post demonstrat*

strat legatos non esse ad Antonium mittendos; inquit: Denique, quamvis severa legatis mandata dederimus, nomen ipsum legatorum hunc, quem videmus, populi R. restinguet ardorem, municipiorum, atque Italiae franget animos; ut omittam hæc, quæ magna sunt, certe ista legatio moram, & tarditatem afferret bello. Quamvis dicant, quod quosdam audio dicturos, legati proficiscantur, bellum nihilominus paretur; tamen legatorum nomen ipsum & animos molliet, & belli celeritatem morabitur. Minimis momentis, P. C., maximæ inclinationes temporum fiunt, quum in omni casu reip., tum in bello, & maxime civili, quod opinione plerunque, & fama gubernatur. nemo quæret, quibus cum mandatis legatos miserimus; nomen ipsum legationis ultro missæ timoris esse signum videbitur.

De Comparatione.

CAP. XVI.

Reliquus est comparationis locus. Comparatio est, qua vel majora, vel minora, vel paria comparantur. In hoc distinguitur a similitudine comparatio; quod illa in rebus diversis respicit similem affectionem, sive qualitatem; hæc vero rerum ipsarum momentum, pretium, æstimationem, sive quantitatem; nempe si comparata sint majora, sive minora, sive paria. Majora dicuntur, quæ sunt in comparatione majoris momenti, ac ponderis; minora, quæ minoris; paria, quæ nec elationem habent,

nec submissionem. Tribus igitur modis fit comparatio.

Ex majori colligitur minus, hoc pacto.

„ Nam qui mentiri, aut fallere infuerit patrem, aut

„ Audebit, tanto magis audebit ceteros.

Terrent. Adelph. A. I. f. I.

Ex minori majus deducitur, ut apud eundem in Andria a. I. f. I.

„ Sic cogitabam: hic parvæ consuetudinis

„ Causa, mortem hujus tam fert familiariter:

„ Quid si ipse amasset? quid mihi hic faciet patri?

Ex pari sic: *Est ejusdem & eripere contra rempublicam, & largiri pecunias. seu clarius I. Tusc. qq. Licuit esse otioso Themistocli, licuit Epaminondæ, licuit (ne & vetera, & externa quæram) mihi.*

Docet Cicero spectari in comparatis numerum, speciem, vim, quamdam etiam ad res aliquas affectionem, plura etiam recenset cujusque generis, quæ sunt in comparatione aliis anteferenda. Sed hæc, quæ videntur nimium accurata, prætereamus; ne videamur superstitiosi. Dum tamen præceptis parcimus, abundemus exemplis, in loco præsertim ad vim, ad ornatum, ad copiam, ad omnem eloquentiæ laudem aptissimo, ac semper patienti. Omnia siquidem clarius elucescunt cum aliis comparata, quam in se tantum perspecta.

Ex majori sunt illa Divinat. in Verrem. *Fortasse dices: quid? ergo hæc in te sunt omnia? utinam quidem essent: verumtamen ut esse possent,*

sent, magno studio mihi a pueritia est elaboratum. Quod si ego hæc propter magnitudinem rerum, ac difficultatem assequi non potui, qui in omni vita nihil aliud egi: quam longe tute ab his rebus abesse arbitrare, quas, non modo antea numquam cogitasti, sed ne nunc quidem, quum in eas ingrederis, quæ, & quanta sint, suspicari potes? Idem fufius producit argumentum.

Pro Murena. Sed si nosmetipsi, qui & ab oblectatione omni negotiis impedimur, & in ipsa occupatione delectationes alias multas habere possumus, ludis tamen oblectamur, & ducimur: quid tu admirare de multitudine indocta?

Ex Minoribus sæpissime Tullius argumentatur; quæque sunt majora validius insinuat. Pro Archia. Homerum Colophonii civem esse dicunt suum; Chii suum vindicant; Salaminii repetunt: Smyrnæi vero suum esse confirmant. Itaque etiam delubrum ejus in opido dedicaverunt. permulti alii præterea pugnant inter se, atque contendunt. Ergo illi alienum, quia Poeta fuit, post mortem etiam expetunt; nos hunc vivum, qui & voluntate, & legibus noster est, repudiabimus?

Pro Quintio. Miserum est exturbari fortunis omnibus; miserior est injuria. acerbum est ab aliquo circumveniri; acerbius a propinquo. calamitosum est bonis everti; calamitosius cum dedecore. funestum est a forti, atque honesto viro jugulari; funestius ab eo, cujus vox præconio quæstu prostitit. indignum est a pari vinci, aut superiore; indignius ab inferiore, atque humiliore. lucuosum est tradi alteri cum bonis; lu-

Etius inimico. horribile est causam capitis dicere; horribilius priore loco dicere.

Ex paribus est pulcherrima exornatio, quæ legitur in Catone Majore. *Sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? sunt & incunilis adolescentiæ: num ea jam constans requirit ætas, quæ dicitur media? sunt etiam hujus ætatis; ne ea quidem in senectute quærantur. sunt autem extrema quedam studia senectutis. ergo ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis.*

Ita ducitur aliquando comparatio, ut vix quidquam distare a similitudine videatur. Est illud insigne pro Sex. Roscio Amerino. *Hominem longe audacissimum nuper habuimus in civitate C. Fimbriam; & quod inter omnes constat, nisi inter eos, qui ipsi quoque insaniunt, insanissimum. Is quum curasset in funere C. Marii, ut Q. Scævola vulneraretur, vir sanctissimus, atque ornatissimus nostræ civitatis, de cujus laude, neque hic locus est, ut multa dicantur, neque plura tamen dici possunt, quam populus R. memoria retinet; diem Scævola dixit, postea quam comperit eum posse vivere. quum ab eo quæreretur, quid tandem accusaturus esset eum, quem pro dignitate ne laudare quidem quisquam satis commode posset, ajunt hominem, ut erat furiosus, respondisse, quod non totum telum corpore recepisset .... Est ne hoc illi dicto, atque facto Fimbriæ non simillimum? Accusatis Sex. Roscium. quid ita? quia de manibus vestris effregit; quia se occidi passus non est. illud, quia in Scævola factum est, magis indignum videtur: hoc, quia fit a Chrysogono, num est ferendum?*

Non.

Nonnumquam etiam Cicero videtur comparationem timide inire ad evitandam audaciæ suspicionem, quam postea ita perducit ad exitum, ut aliquid etiam indicet præstantiæ in re comparatione illustrata. Ita de se ipso in Catil.

III. *Et si non minus nobis jucundi, atque illustres sunt dies, quibus conservamur, quam illi, quibus nascimur; quod salutis certa latitiae est, nascendi incerta conditio; Et quod sine sensu nascimur, cum voluptate conservamur: profecto, quoniam illum, qui hanc urbem condidit, ad Deos immortales benevolentia, fama que sustulimus; esse apud vos, posterosque vestros in honore debet is, qui eandem hanc urbem conditam, amplificatamque servavit.*

De Locis assumptis, seu remotis.

CAP. XVII.

Postquam de Locis, qui hærent in ipsa re fatis pro instituto nostro diximus; de iis modo qui extrinsecus assumuntur pauca dicemus. Quemadmodum vero primi vocantur artificiosi, ita isti artis expertes: quorum si genus requirimus, possumus omnes ad testimonium referre.

Est autem testimonium quidquid ab aliqua re externa sumitur ad faciendam fidem. Sed duo sunt testimonii genera. Divinum, cujus auctor Deus est: Humanum, quod ex hominibus sumit auctoritatem.

Divina hæc fere habebantur testimonia. Pri.

num orationis; quum Deus ipse loquebatur, hinc Oracula, quæ ex hoc ipso erant appellata, quod in his putabant Deorum orationem inesse: deinde rerum, in quibus insunt quasi opera quædam divina. Quo in genere primum hic Mundus a Tullio commemoratur, ejusque omnis ordo, ac ornatus. Ac vere quidem, & sapienter. quum totum hoc opus admirabile, & quæ in eo summa providentia condita, & gubernata sunt, ad supremum Opificem, & Conditorem omnipotentem Deum pervestigandum, & cognoscendum nos provocent, atque perducant. Jam cetera quæ huc pertinere arbitrabantur homines falsa religione imbuti, sunt meræ nugæ, quas levissime attingere satis erit, ut ea intelligamus, quæ scripta invenimus. Itaque divini aliquid ad futuros eventus præfagiendos inesse avibus putabant, ex quarum inspectione auspicia, garritu vero auguria sumebant. His accedebant, quæ servata de cælo obnunciabantur, ut aeris sonitus, & ardores, multarumque rerum in terra portenta, atque etiam per exta victimarum in aris inspecta, unde (1) Aruspices sunt nominati, captæ rerum, & eventuum præfensiones. Dormientibus quoque multa significata per visa, & infomnia, & per conjectores explicata locum habebant divini testimonii. Nec alio spectabant vaticinationes, & responsa sacerdotum. Superstitiosis hisce nugis a sacratissima re-

---

(1) *Ni mavis Haruspicem scribere cum Donato, quem sequitur Manutius, & ab Haruga illum nominari. Nam Haruga dicitur hostia, sive victima, ab hara, in qua pecora includebantur.*

religione ablegatis vel fidem habere, vel ullam auctoritatem tribuere, non modo impium, verum etiam insanissimum esset. *Vetus enim illud Catonis admodum scitum est, qui mirari se agebat, quod non rideret Aruspex, Aruspicem quum vidisset. Quota enim quæque res evenit prædicta ab his? aut, si evenit quidpiam, quid afferri potest, cur non casu id evenerit?* II. de Divinat.

Nobis igitur divinum est testimonium quidquid ipse Deus locutus est: quo in loco vel in primis habendæ sunt sacræ litteræ, quæ jure optimo & verbum Dei scriptum appellantur, & vera sunt Oracula. Quare licet is locus assumptus dicatur, seu remotus, ac vere sit hujusmodi; nihil tamen dubitandum, quin ceteros omnes fide, & auctoritate antecellat. Unde, quum est opus in causis nostræ Religionis, sacrisque institutis suadendis hoc loco; ejus vim potissimum, & supremæ auctoritatis momentum proponere, & insinuare debemus. Ubi liceat eos præmonere, qui ex nostris discipulis sacræ eloquentiæ sunt operam daturi, ne umquam divinis hujusmodi testimoniis ad ingenii ostentationem, seu verius ad ineptiarum levitatem abutantur. Illud est fide divina certissimum, quod verbis ipsis sacrarum litterarum declaratum est, quodque satis constat per se ex videntia. Quare qui ex proprio ingenio sensus magis reconditos perscrutari student, & distorquere conantur, ut eos accommodent suis opinionibus; & per varias speculationum ambages ad ea traducunt, quæ minime significantur per verba, hi quidem in re sacra, & maxime seria lu-

Iudere inēptissime mihi videntur, ac divinam auctoritatem non nihil violare.

Ad Humanum testimonium referuntur, quæ alii distinctis numero locis attribuunt: quos tamen si lubeat distinguere, non erit necesse a nostro discedere auctore, qui nihil iis desiderandum reliquit, quos recta, & perpolita studia delectant. Humanum itaque est testimonium, quod spectatur ex auctoritate, & ex voluntate, & ex oratione aut libera, aut expressa, in quo sunt scripta, passa, promissa, jurata, quæsitæ.

Ac primum auctoritas est, quæ in testimoniis semper valet plurimum. Auctoritatem afferunt tum virtus, ætas, rerum usus, doctrina; tum etiam opinio, quæ in animis hominum inveterata erit de cujusquam fide. Detrahunt contra homini auctoritatem contraria. Ut plura, quæ fidem faciunt complectamur, lubet afferre, quod legitur de Lucullo pro Archia Poeta. *Adest vir summa auctoritate, & religione, & fide L. Lucullus, qui se non opinari, sed scire; non audivisse, sed vidisse; non interfuisse, sed egisse dicit.* -- Ad testium vero fidem infirmam plura inducit pro Flacco. *At a testibus læditur. Antequam dico a quibus, qua spe, qua re concitatis, qua levitate, qua egestate, qua perfidia, qua audacia præditis; dicam de genere universo.* Et infra: *At quos testes? Græcos* -- ubi plura ad istorum fidem extenuandum. Tum quæ sint probanda in testibus, indicat, & delude contraria opponit Græcis. *Qui autem dicit testimonium ex nostris hominibus, ut se ipse sustentat? ut omnia verba moderatur? ut timet, ne quid cupide, ne quid iracunde, ne*
quid

quid plus, minusve, quam sit necesse dicat? Num illos idem putatis? quibus jus jurandum, jocus est, testimonium ludus, existimatio vestra tenebra; laus, merces, gratia, gratulatio proposita est omnis in impudenti mendacio. Plurima ibidem hac ipsa de re invenietis.

Jam ut expediam, quæ ad genus judiciale vel tantum, vel certe potissimum pertinent; sequitur voluntas, ad quam præsertim referuntur testamenta, pacta, promissa, & hujusmodi, quibus vel extremam, vel constantem voluntatem homines testantur suam; atque id, quod decernunt, ratum volunt. Hominis etiam oratio locum obtinet humani testimonii; eaque vel est libera, quum sponte a nemine inductus, a nemine impulsus quidpiam aliquis fatetur, aut testatur, aut confirmat; vel est coacta, quum aut timore, aut minis, aut tormentis vox elicitur. Jam ea, quæ hinc sequuntur, percurramus.

Præjudicia sunt judicia jam habita, seu decreta, lataque sententiæ in eadem, seu simili causa. Hæc quidem valent plurimum in omni judicio; ac tantum, ut nihil ferme requiratur præterea ad quidpiam in quovis magistratu decernendum, Alias tamen id ipsum ex iusta causa improbatum. Unde Cicero pro A. Cluentio Habito. Antequam de ipsa causa dicere incipio, hoc postulo; primum id, quod æquissimum est, ut ne quid huc præjudicati afferatis. etenim non modo auctoritatem, sed etiam nomen judicium amittimus, nisi hic ex ipsis causis judicabimus; ac si ad causas judicia jam facta domo deferemus. Qua iterum, ac sæpe in eadem causa utitur deprecatione.

Scri-

Scripta, seu tabulae sunt, quae proferuntur, scripto exarata ad faciendam fidem monumenta, sive publica sint, sive privata. His saepe res agitur tota, quum sive ad reum convincendum, sive ad cujusquam facinus promendum, vel animi significandum, alicujus personae, vel civitatis scripta proferuntur, quibus fides negari non potest. Ita in Cat. 111. Ac ne longum sit, Quirites, tabellas proferri jussimus, quae a quoque dicebantur datae. Primum ostendimus Cethego: Signum cognovit, nos linum incidimus; legimus: erat scriptum ipsius manu. . . Introductus est Statilius: cognovit & signum, & manum suam: recitatae sunt tabellae in eandem fere sententiam: confessus est. Tum ostendi tabellas Lentulo, & quaesivi, cognosceret ne signum? annuit. Sic pergit; tum subdit. Ac mihi quidem, Quirites, quum mihi certissima visa sunt argumenta, atque indicia sceleris tabellae, signa, manus, denique uniuscujusque confessio; tum multo illa certiora color, oculi, vultus, taciturnitas.

Fama etiam vulgi, seu rumor est quoddam multitudinis testimonium: Quamvis vero haec saepe ex levi, aut etiam falsa opinione, seu oratione imperitorum concitetur: quum tamen multitudinem occupavit, vix illam veritas refutare potest. Solet etiam is rumor adduci aliquando ad rem ipsam amplificandam. Pro Lege Man. Quae (calamitas) tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli, non ex praelio nuncius, sed ex sermone rumor afferret.

Tormenta, seu quaestiones, aut quaesita, sunt cruciatus, quibus veritas extorquetur a reo.

Nam

Nam & verberibus, tormentis, igni fatigati quæ dicunt; ea videtur veritas ipsa dicere. Hinc illa: *Sed quæstiones urgent Milonem. & Pro A. Cluentio Habito de Saffia. Quæstionem haberi de viri morte constituit . . . tormentis omnibus vehementissimis quæritur. Quum essent animi servorum, & spe, & metu tentati, ut aliquid in quæstione dicerent; tamen ut arbitror, auctoritate advocatorum, & vi tormentorum adducti, in veritate manserunt, neque se quidquam scire dixerunt. Quæstio illa die de amicorum sententia dimissa est. Satis longo intervallo post iterum advocantur. habetur de integro quæstio; nulla vis tormentorum acerrimorum prætermittitur: aversari advocati, & jam vix ferre posse: furere crudelis, atque importuna mulier, sibi nequaquam, ut sperasset, ea, quæ cogitasset, procedere. Quum jam tortor, atque essent ipsa tormenta defessa, neque tamen illa finem facere vellet; quidam ex advocatis homo & honoribus populi ornatus, & summa virtute præditus intelligere se dixit, non id agi, ut verum inveniretur, sed ut aliquid falsi dicere cogerentur.*

Jusjurandum est affirmatio religiosa, qua Deo teste quidquam ita se habere, aut nos esse facturos, aut non facturos affirmamus. Nullum vinculum ad astringendam fidem jurejurando artius umquam fuit, aut esse potest. Id indicant leges in XIX. tabulis, indicant sacratæ, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste devincitur fides. Unde illud in Sex. Roscii inimicos, & accusatores: Nonne quum multa indigna, tum vel hoc indignissimum est, vos idoneos

neos habitos, per quorum sententias, iusque iurandum id assequantur, quod antea ipsi scelere, & ferro assequi consueverunt? Jurabant siquidem iudices omnes in ferenda sententia, nihil se commissuros esse contra leges.

Hæc de judiciis habete, quæ minime sunt iis negligenda, qui propositum habent ad imitandum Ciceronem. Pauca modo ad nos revocabimus, quæ sunt ex eodem loco profecta.

Primas itaque in humanis testimoniis apud nos obtinent Sancti Patres, & Christianæ Disciplinae magistri, quorum semper existit in Christiana republica fides præclara, & doctrinæ, atque auctoritatis magna, & constans, & illustri opinio.

Neque tamen repudiare debemus in morali philosophia veteres illos sapientes, qui licet vera essent religione destituti, optima tamen vitæ præcepta, natura duce, & indito rectæ rationis lumine tradiderunt, præclareque de vitiis, & virtutibus disputarunt, quorum sententiæ definitiones, divisionesque a sacris etiam auctoribus, qui postea floruerunt, summa consensione sunt receptæ.

Magnæ, & certæ videntur auctoritatis etiam proverbia, quorum sententiis, quum omnis hominum multitudo omni tempore assenserit, repugnare vel dementissime videretur audaciæ, vel impudentissimæ stultitiæ. Ut autem ex Cicerone simul constet illorum fides, & ratio eadem indicandi; sic ille lib. Officiorum I. *Ex quo illud, summum jus summa injuria, factum est iam tritum sermone proverbium: & II. Omnino meminisse debemus id, quod a nostris hominibus sapissime usurpatum, jamque in proverbii con-*

consuetudinem venit: Largitionem fundum non habere. In Catone Majore: Pares cum paribus, veteri proverbio, facillime congregantur.

Quæ legibus etiam constituta sunt, & recti, & æqui speciem, veramque rationem præ se ferunt, nemo potest repudiare. Sed majores aliud jus gentium, aliud jus civile esse voluerunt: quod enim civile, non idem continuo gentium; quod autem gentium, idem civile esse debet.

Non raro etiam & oratores, & philosophi, & poetæ, & historici alicujus nominis in medium proferuntur, ex quorum & dictis, & scriptis sæpe auctoritas petitur ad faciendam, vel roborandam fidem, sæpe lumina sumuntur ad orationem illustrandam.

Nec dubitandum, quin ex sapientum institutis, & consensione liceat etiam argumenta concludere. Sic pro Sex. Roscio: L. Cassius ille, quem populus Romanus verissimum, & sapientissimum judicem putabat, identidem in causis quærere solebat: Cui bono fuisset. Sic vita hominum est, ut ad malificium nemo conetur sine spe, atque emolumento accedere. Ex eodem Cassiano principio ita pro Milone: Itaque illud Cassianum: Cui bono fuerit, in his personis valeat.

Ad mores etiam hominum exprimendos utitur aliquando Tullius Comicis poetis; ut pro Cœlio prope ludens. Redeo nunc ad te, Cœli, vicissim, ac mihi auctoritatem patriam, severitatemq. suscipio. Sed dubito, quem patrem potissimum sumam. Cæcilianam ne aliquem vehementem, atque durum?

„ Nunc

„ Nunc enim demum mihi animus ardet ,
nunc meum cor cumulatur ira . „ *aut*
illum ,

„ O infelix , o scelestus . *Ferrei sunt isti*
patres :

„ Ego ne quid dicam ? ego quid velim ?
quæ tu omnia

„ Tuis fœdis factis facis , ut ne quidquam
velim .

Post aliqua . *Leni vero , & clementi patri , cu-*
jusmodi ille est ,

„ Fores effregit ? restituentur . discidit

„ Vestem ? refarcietur , *Cælii causa esset*
expeditissima .

Reliquum esset , ut aliquot ex nostro auctore colligerem dicendi modos , quibus utitur ad aliorum sententias , quum opus est , inducendas . Verum hac de re vel ipsa sententia , vel ejus auctor , quid sit magis accommodatum , sive ad laudem scriptoris , sive ad lumen sententiæ , poterit suppeditare : Quum alioquin nihil sit molestius , nihi infulsius quibusdam dicendi formulis longius petitis , atque ad rem omnem , & omnem auctorem comparatis . Debent itaque cujusque rei , & auctoris esse propria hæc , quibus solent testimonia communiri , vel commendari . ne tamen exemplis parcam , deligam aliqua ex Tullio , quæ aliis etiam in rebus , & aliis auctoribus jure , & apposite poterunt accommodari .

Quem quidem locum cum multa venustate , & omni sale idem Lucillus , apud quem præclare Scævola . -- Hoc dixerit potius Ennius : „ Nimium boni est , cui nihil est mali . -- Nosti credo illud : ..

Nemo

Nemo pius est, qui pietatem cavet. -- *Nec male Euripides. concludam si potero Latine. Græcum enim hunc versum nostis omnes.*

„ Suavis est laborum præteritorum memoria. Itaque beator Africanus cum patria illo modo loquens... Ut apud Accium est. -- Sed quæ tandem est ista sententia? -- Unde ergo illud? -- Quid ille dux Leonidas dicit? -- Qua est usus sententia in Cresphonte Euripides -- Nec absurdo Crantor ille -- Ex hoc & illa jure laudantur -- Ergo hoc Terentius a philosophia sumptum quum tam commode dixerit, nos, e quorum fontibus id haustum est, non & dicemus hoc melius, & constantius sentiemus? --

Itaque probe definitur a Stoicis fortitudo -- De quo præclare apud Platonem est -- Scite enim Euripides. -- De quibus in illa aureola orationcula dicit Lælius -- Est non magnus, verum aureolus, & ad verbum ediscendus Crantoris libellus. -- Apud Xenophontem quærit Socrates -- Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt, quos legite quaso studiose. Quam copiose ab eo laudatur....

Sed ut finem faciam, neque plura perscribam, quæ quisque poterit invenire; unum addere satis erit, & supra: Vel ipsum nempe Ciceronem, quum res postulat, aliquid adjungere solere; quod est vel scriptoris, vel testimonii omnino proprium, & peculiare; sed negligere sapissime (nec dubito, quin de industria) in iis indicandis studium nimis exquisitum, & varietatem elaboratam; unde sæpissime occurrunt, ut ait Plato; ut præclare Ennius -- ut est apud Aristotelem, & similia.

DE AMPLIFICATIONE

LIBER IV.

De Amplificationis usu per Locos.

CAP. I.

DE Amplificatione, quæ verborum genere conficitur, egimus ante, quam de locis loqueremur: de illa, quæ rerum copia comparatur, dicta sunt omnia, quæ de locis disputavimus. Illud superest, ut de hujus amplificationis usu per locos aliqua tradamus. Postquam igitur rerum omnium, quæ latent absconditæ locos habemus satis perspectos, non erit difficile, quum erit aliquid amplificandum, & pervestigare, & invenire locum, ex quo petenda sit omnis copia. Ex quo enim loco duci amplificatio debeat in re proposita, non est artis exquisitæ præscribere, sed est mediocris ingenii judicare. His itaque locis in mente, & cogitatione defixis, & in omni re ad dicendum posita excitatis, nihil erit, quod oratorem affugere possit, non modo in forensibus disceptationibus, sed omnino in ullo genere dicendi.

Verum etsi omnes loci sunt omnium disputationum, ad copiam suppeditandam, & rationes; tamen aliis disputationibus abundantius occurrunt, aliis angustius. Quare non ita singuli percontandi sunt, ut ex singulis in qualibet re amplifi-

plificationem eruas; verum ut quæras ex omnibus aptiora; & iudicium adhibeas, ut levia semper rejicias, nonnunquam etiam communia prætermittas, & non necessaria. Ex locis denique copiam haurias oportet, quæ sponte fluat, ac prope naturalibus opibus, non longius petitis, nec peregrinis, rem ipsam ornet, ac locupletet. Videndum etiam diligenter, quænam res, & quatenus amplificari debeat. nam quemadmodum jejunitas, & siccitas, & inopia exilis, inculta, & horrida est maxime in oratione fugienda; ita nimis affluens redundantia, ac tumor, & fucus, & tumultus verborum, & sententiarum, quæ rem non tam ornent, quam obruant, quæque vel extra propositum, vel minus ad rem sint inductæ, amplificandi gratia, nemini diserto probabitur.

Non equidem negaverim in adolescentibus hæc paullo nimium redundantia esse non modo ferenda, verum etiam laudanda. Vult enim ipse Cicero, se efferat in adolescentia fecunditas. nam facilius, sicut in vitibus, refecantur ea, quæ se se nimium profuderunt, quam, si nihil valet materies, cultura excitentur. Ita vult esse in adolescente, unde aliquid amputet. Non enim potest esse in eo succus diuturnus, quod nimis celeriter est maturitatem consecutum.

Primum itaq. perlustranda res est, quam volumus amplificare; si, quid ea sit, explicari sit opus, definitionibus utendum erit; si res tota, si genus occurrat, tum mira nascetur copia ex ipsa totius, seu generis tractatione, & in partes, seu species divisione, aut partitione. Si de parte sit disputandum, ad genus erit tradu-

L 2

cenda.

cenda. Si par, si majus, si minus, si simile in contentionem venit, tum locus erit comparationi, aut similitudini. Si vocabulum quod habeat, aut quidpiam, quod rem illam attingat; ad notationem, adjuncta, antecedentia, consequentia, & hujusmodi erit confugiendum. Ubi-
cunque locum habent, maxime valent ad amplificandum, definitiones conglobatæ, & consequentium frequentatio, & contrariarum, & dissimilium, & inter se pugnantium rerum conflictio, & causæ, & ea, quæ sunt de causis orta, maximeque similitudines, & exempla: fi-
stæ etiam personæ; muta denique loquantur.

Verum, ut, qui sunt magis obvii, ad usum indigentur loci, definitione nihil frequentius occurrit in amplificationibus. Hoc enim loco, quod latet uno verbo inclusum, educitur, & expromitur, ad vim, ad ornatum, ad amplificationem. Id licet infinitis prope locis deprehendere.

Clodium quam sæpe hac ratione describit? Pro Sextio. *At ille nefarius ex omnium scelerum colluvione natus -- & statim. Hanc tetram immanemque belluam, vincitam auspiciis, alligatam more majorum, constrictam legum sacratarum catenis solvit subito legum vinculis consul.* In Pisonem sic idem Clodius definitur. *Animal ex nefariis stupris, ex civili cruore, ex omnium scelerum importunitate, & flagitiorum impunitate concretum.* Antonium Phil. 1.1. ita describit. *Quid est in Antonio præter libidinem, crudelitatem, petulantiam: ex his totus conglutina-
tus est.* Sæpe etiam definitiones conglobantur. Per has definitiones ostendit Cicero, se auxi-
lium

lium Pisonis minime quaesivisse: sic in ipsum loquitur. *Ego istius pecudis, ac putidae carnis consilio scilicet, aut praesidio niti volebam: ab hoc ejecto callavere, quidquam mihi aut opis, aut ornamenti exspectabam: consulem ego tum requirebam, consulem, inquam, non illum quidem, quem in hoc animali invenire non possem, qui tantam reip. causam gravitate, & consilio suo tueretur; sed qui tamquam truncus, atque stipex, si stetisset modo, posset sustinere tamen titulum consulatus.*

Verum quin plura de hoc loco ejusque in amplificatione usu & frequenti, & praelaro hic repetam, in mentem revoca, quæ de variis definitionum generibus suo loco tractavimus.

Licet etiam in Cicerone animadvertere, quam sæpe utatur enumeratione partium. Quotiescunque enim in alicujus rei commemorationem defertur, qua possit oratio vim acquirere, mirum est, quam varie, & quanta ubertate in ea insistat, & huc illam verset, atque illuc; quam diligenter illam evolvat, & partes exploret omnes, atque hac ratione rem ipsam augeat, & in oculis magis, atque animis defigat. In Cat. iv. quoties commemorat conjuratorum consilium contra rempublicam, toties rem. subjicit acerbiorum enumeratione partium. *Alter.* (D. Silanus) *eos, qui nos omnes, qui populum Romanum vita privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi R. nomen, extinguere, punctum temporis frui vita, & hoc communi spiritu non putat oportere. In eadem: Sic nos in iis hominibus, qui nos, qui conjuges, qui liberos nostros trucidare voluerunt; qui singulas unius-*

L 3

cujus-

eiusque nostrum domos, & hoc universum reip. domicilium delere conati sunt; qui id egerunt, ut gentem Allobrogum in vestigiis hujus urbis, atque in cinere deflagrati imperii collocarent, si vehementissimi fuerimus, misericordes habebimur. Tum de Lentulo. Hic ad evertenda fundamenta reip. Gallos accersivit, servitia concitavit, Catilinam evocavit, attribuit nos trucidandos Cethego, ceteros cives interficiendos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam, diripiendamque Catilinæ. Ac ilatim. Omnes adsunt, omnium ordinum homines, omnium denique ætatum: plenum est forum, pleni omnes aditus hujus loci, ac templi. Causa enim est post urbem conditam hæc inventa sola, in qua omnes sentirent unum atque idem, præter eos, qui quum sibi viderent esse percundum, cum omnibus potius, quam soli perire voluerunt. Hosce ego homines excipio, & secerno libenter.... Ceteri vero, Dii immortales, qua frequentia, quo studio, qua virtute, ad communem dignitatem salutemque consentiunt? Quid ego hic equites R. commemorem, qui vobis ita summa ordinis consiliique concedunt, ut vobiscum de amore reip. certent.... Pari studio defendendæ reip. convenisse video tribunos ærarios, fortissimos viros, scribas item universos.... Omnis ingenuorum adest multitudo, etiam tenuissimorum. Quis est enim, cui non hæc templa, aspectus urbis, possessio liberatis, lux denique hæc ipsa, & hoc commune patriæ solum, quum sit carum, tum vero dulce, atque jucundum? Operæ pretium est, P. C., libertinorum hominum studia cognoscere, qui sua
vir-

virtute fortunam civitatis secuti, hanc vere suam patriam esse judicant . . . . Sed quid ego hujusce ordinis homines commemorem? quos privatae fortunae, quos communis resp., quos denique libertas ea, quae dulcissima est, ad salutem patriae defendendam excitavit. Servus est nemo, qui modo tolerabili conditione sit servitutis, qui non audaciam civium perditorum perhorrescat, qui non obstare cupiat, qui non tantum, quantum audet, & quantum potest, conferat ad communis salutis voluntatem.

Unde illa in eadem? nonne ex enumeratione? Quapropter de summa salute vestra, populi que Romani, P. C., de vestris conjugibus, ac liberis; de aris, ac focis; de fanis, ac templis; de totius urbis aedibus, ac sedibus; de imperio, de libertate, de salute Italia, deque universa rep. decernite diligenter, ut insitulistis, ac fortiter. Vide quam uberem copiam afferat, & quam variam is locus in una oratione; atque hinc discite, quum occurrit aliquid hujusmodi, illud in suas partes distribuere, & amplificatione ornare.

Verum quam haec ipsa exemplis declarata sunt, ubi de Partium enumeratione egimus? Itaque quidem & ceterorum locorum huc possemus copiam adducere. Sed satis sit de iis suis in sedibus egisse.

Sive huc tamen, sive ad amplificationem per verba sit referendum, praeterire non possum, quod ad dicendi copiam, & laudem eloquentiae maxime pertinet. Est autem amplificatio, sive expositio, quae constat ex ejusdem sententiae repetitione variis dicendi modis pro rei opportunitate ad ornatum, & venustatem explicatae.

Plura potes hujusmodi in Ciceronis exemplis recognoscere. Unum & brevius hic subjicere fit satis. Id fumo ex lib. II. de Natura D. *Sed siomachabatur senex, si quid asperius dixeram: quum Epicurus contumeliosissime Aristotelem vexaret; Phædoni Socratico turpissime maledixerit; Metrodori Sodalitis sui fratrem Timocratem, quia nescio quid in philosophia dissentiret, totis voluminibus conciderit; in Democritum ipsum, quem secutus est, fuerit ingratus; Nausiphanem, magistrum suum, a quo nihil non didicerat, tam male acceperit.*

Id etiam lubet adjungere, quod licet ad copiam videatur exiguum, est tamen ad vim amplificationis aptissimum, atque ideo a Cicerone sæpius usurpatum. Id est ratio quædam peculiaris rei per incrementum, sive perquamdam progressionem, augenda. Sunt hujusmodi illa in Verrem lib. II. Act. II. De Sthenio a Verre sine crimine, & sine accusatore damnato. *Quem hominem, Dii immortales! non dicam amicum tuum, quod apud homines carissimum est; non hospitem, quod sanctissimum est. et c. Infra de Verris statuis infamie causa dejectis. Quanta illuc multitudo, quanta vis hominum convenisse dicebatur tum, quum statuae sunt illius dejectæ, atque eversæ? at quo loco? celeberrimo, ac religiosissimo. Sic sæpe invenies apud Ciceronem.*

De Diminutione.

CAP. II.

Amplificatio non solum valet ad augendum aliquid, & tollendum altius dicendo; sed etiam ad extenuandum, atque abjiciendum. Quare disertis, & eloquentis est, tum amplificare rem ornando, tum ipsam minuere oratione, prout res ipsa postulabit. Postquam igitur de amplificatione diximus plura; nunc aliquid de extenuatione, sive diminutione dicendum esse videtur. Quid ea sit, jam satis constet, si tamen lubeat eam definire:

Diminutio, sive extenuatio est ars, qua ex magnis parva fiunt; sive est oratio, qua rebus vel vera magnitudo, vel affecta detrahatur. Hac utimur tum in refellendis adversariorum argumentis, quum ea negare non possumus; tum in explanandis difficultatibus, quæ possunt animos deterrere auditorum ab ea deliberatione capienda, quam Orator nititur persuadere: tum in rebus deprimendis, abjiciendisque, quæ plus, quam par est, aut nobis expediat, efferuntur, & vulgo solent jactari.

Ex eisdem tamen locis quibus utimur ad amplificandum, ducitur extenuatio, sive diminutio. Itaque Cícero (ut a morum disciplina incipiamus) ad leniendum dolorem, atque ad ejus vim extenuandam utitur legum auctoritate, & exemplis lib. I. Tusc. qq. *Cretum quidem leges, quas sive Jupiter, sive Minos sanxit, de Jovis quidem sententia, ut poætæ ferunt;*

runt, itemque Lyncurgi, laboribus erudiunt iuventutem, venando, curiendo, esuriendo, sitiendo, algerendo, aestuando: Sparta vero pueri ad aram sic verberibus accipiuntur, ut multus & visceribus sanguis exeat, nonnunquam etiam, ut, quum ibi essem, audiebam, ad necem: quorum non modo nemo exclamavit umquam, sed ne ingemuit quidem. Quid ergo? hoc pueri possunt, viri non poterunt? & quod mos valet, ratio non valebit? Plura ibi disputat hac ipsa de re. Addit. Consuetudinis magna vis est: pernoctant venatores in nive; in montibus uri se patiuntur. inde pugiles caestibus contusi, ne ingemiscunt quidem. sed quid hos, quibus Olympiorum victoria consulatus ille antiquus videtur? gladiatores, aut perditii homines, aut barbari, quas plagas perferunt? quo modo illi, qui bene instituti sunt, accipere plagam maiunt, quam turpiter vitare? Progreditur longius: concludit deinde: Tunc, quum pueros Lacedaemone, adolescentes Olympia, barbaros in arena videris excipientes gravissimas plagas, & ferentes silentio, si te forte dolor aliquis pervellet, exclamabis, ut mulier? non constanter, & sedate feres? Ferri non potest: natura non patitur. Audio. pueri ferunt gloria ducti, ferunt pudore alii, multi metu: & tamen veremur, ut hoc, quod a tam multis, & quod tot locis perferatur, natura non patiatur? Illa vero non modo patitur, verum etiam postulat: nihil enim habet praestantius, nihil quod magis expetat, quam honestatem, quam laudem, quam dignitatem, quam decus. hisce ego pluribus nominibus unam rem declarari volo, sed
utor,

utor, ut quammaxime significem, pluribus. Idem lib. III. ab effectis, sive a consequentibus præmeditationem ostendit plurimum valere ad leviores efficiendos casus adversos, nosque contra ipsos forti robore muniendos. Principio male reprehendunt (Epicurei) præmeditationem rerum futurarum. nihil est enim, quod tam obtundat, elevetque ægritudinem, quam perpetua in omni vita cogitatio, nihil esse, quod accidere non possit; quam meditatio conditionis humanæ, quam vitæ lex, commentatioque parendi: quæ non hoc affert, ut semper mereamur, sed ut nunquam. neque enim, qui rerum naturam, qui vitæ varietatem, qui imbecillitatem generis humani cogitat, mœret, quum hæc cogitat; sed tum vel maximæ sapientiæ fungitur munere: utrumque enim consequitur, ut & considerandis rebus humanis proprio philosophiæ fruatur officio, & adversis casibus triplici consolatione sanetur; primum, quod posse accidere, diu cogitaverit; quæ cogitatio una maxime molestias omnes extenuat, & diluit; deinde quod humana ferenda intelligit; postremo quod videt nullum malum esse nisi culpam; culpam autem nullam esse, quum id quod ab homine non potuerit præstari, evenerit.

Mirum est, quam artificiose Cicero in Oratione pro L. Murena conetur extenuare nomen, & facultatem Jurisconsultorum, qua Servius Sulpicius Murenæ accusator præstabat, & multum fidere videbatur, tum auctoritatem M. Cætonis Sulpicii subscriptoris imminuere, ejusque Stoicam disciplinam deludere studeat. In Sulpicium ea disputat. Et quoniam mihi videris istam

istam scientiam juris tamquam filiulam osculari tuam, non patiar te in tanto errore versari, ut istud nescio quid, quod tantopere didicisti, præclarum esse aliquid arbitrere. aliis ego te virtutibus continentiae, gravitatis, iustitiae, fidei, ceteris omnibus consulatu, & omni honore semper dignissimum judicavi: quod quidem jus civile didicisti, non dicam operam perdidisti, sed illud dicam, nullam esse in illa disciplina munitam ad consulatum viam... Primum dignitas in tam tenui scientia, quæ potest esse? res enim sunt parvæ, prope in singulis litteris, atque interpunctionibus verborum occupatæ. deinde etiamsi quid apud majores nostros fuit in isto studio admirationis, id, enunciatis vestris mysteriis, totum est contemptum, & abiectum. Pergit versans in omnem partem hanc juris peritiam: Adjungit. Itaq. si mihi homini vehementer occupato stomachum moveritis; triduo me jurisconsultum profitebor. etenim quæ de scripto aguntur, scripta sunt omnia: neque tamen quidquam tam anguste scriptum est, quo ego non possim, qua de re agitur, non addere. quæ consuluntur autem, minimo periculo respondentur. si id, quod oportet, responderis, idem videre respondisse, quod Servius: sin aliter, etiam controversum jus nosse, & tractare videre. Eo rem deducit hac arte, ac tam festive jurisconsultorum deprimit facultatem, ut Catq. ipse, qui aderat, dixerit id, quod in Plutarco legimus: Dii boni, quam ridiculum consulem habemus!

Catonis etiam auctoritatem in hac ipsa causa imminuere conatur, ne Murenæ noceat; sed
vide

vide quanto artificio. Nam si quis hoc forte dicet, Catonem discessurum ad accusandum non fuisse, nisi prius de causa judicasset; iniquam legem, iudices, & miseram conditionem instituit periculis hominum, si existimabit, iudicium accusatoris in reum pro aliquo præjudicio valere oportere. Ego tuum consilium, Cato, propter singulare animi mei de tua virtute iudicium, vituperare non audeo: nonnulla in te forsitan conformare, & leviter emendare possim. non multa peccas, inquit ille fortissimo viro senior magister: sed, si peccas, te regere possum. at ego te verissime dixerim peccare nihil, neque ulla in re, te esse huiusmodi, ut corrigendus potius, quam leviter inflectendus esse videre. Finxit enim te ipsa natura ad honestatem, gravitatem, temperantiam, magnitudinem animi, iustitiam, ad omnes denique virtutes magnum hominem, & excelsum: accessit his tot doctrina non moderata, nec mitis, sed ut mihi videtur, paullo asperior, & durior, quam aut veritas, aut natura patiatur.

Aliter etiam sumitur diminutio ab auctore ad Herennium, atque ita definitur simul, & explicatur.

Diminutio est, quum aliquid esse in nobis, atque in iis quos defendimus, aut natura, aut fortuna, aut industria dicemus egregium: quod, ne qua significetur arrogans ostentatio, diminuitur, & astenuatur oratione, hoc modo. Nam hoc pro meo jure, iudices, dico, me labore, & industria curasse, ut disciplinam militarem, non in postremis tenerem. Hic si quis dixisset, ut optime tenerem, tamen si vere dixisset, arrogans visus esset.

Ini-

Initium exordii Ciceronis pro Archia poeta hac diminutione elaboratum est. *Si quid est in me ingenii, iudices, quod sentio, quam sit exiguum; aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non inficior mediocriter esse versatum...* etc. Pro L. Murena de Oratoris facultate: *In qua re si satis profecissem, parcius de ejus laude dicerem: nunc nihil de me dico; sed de iis, qui in dicendo magni sunt, aut fuerunt.*

*Ex lib. III. de Orat. cap. xxvi. -- ex Orat. c. xxxvi.,
C Lx. Ad Herenn. lib. iv. c. xxxviii.*

De Descriptione.

*Quid ea sit. quot ejus species in usum veniant
oratorium.*

C A P. I I I.

DEscriptio est illustris rei cujuslibet imago, sive rerum sub aspectum pene subiectio. Valet hæc plurimum in re exponenda, & ad illustrandum id, quod exponitur; & ad amplificandum; ut iis, qui audiunt, illud, quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum esse videatur. Nec dubitandum, quin summa descriptionis laus in eo sit posita, ut, quod describit, ad vivum exprimat, atque ita propriis coloribus pingat, aptisque lineamentis conformet, ut in oculis auditorum, & in animis rei imaginem defigat.

In quatuor species illam dividemus; non quod necesse sit, quum satis omnes intelligantur sub
ge-

generali descriptionis notione; sed ut liceat sub distinctis capitibus plura exempla recensere. In corporum itaque animantium, in morum, seu hominum vitæ, in locurum, & rerum descriptiones tota erit distributio.

Ex lib. III. de Orat. c. LIII. Ex Orat. c. LX.

De Corporum descriptione.

C A P. I V.

Corporis humani, siue exterioris hominis, & cultus descriptio est ejusdem verbis expressa, seu picta oratione imago. Hæc sæpe inducitur; sed quum semper inducatur ob aliquem finem; ad hunc etiam omnia illius lineamenta solent efformari: hinc fere ad laudem, vel ad probum; sæpe ad odium, sæpe ad commiserationem comparantur.

Plures hujusmodi imagines subjicit Cicero; sed nihil tetrius solet repræsentare aspectu Clodii, Gabinii, Pisonis. Pisonem hoc vultu depingit in Orat. pro Sextio. *Alier, o Dii boni. quam teter incedebat, quam terribili aspectu! unum aliquem te ex barbatis illis, exemplum imperiæ veteris, imaginem antiquitatis, columen reip. diceret intueri. vestitus aspere, nostra hac purpura plebeja, ac pene fusca, capillo ita horrido, ut Capua, in quo ipse tum imaginis formandæ causa duumviratum gerebat, Sepiasiam sublaturus videretur, nam quid ego de supercilio dicam, quod tum hominibus non supercilium,*
sed

sed pignus reip. videbatur? tanta erat gravitas in oculo, tanta frontis contractio, ut illo supercilio respublica, tamquam Atlante cælum, niti videretur. Erat denique hic omnium sermo. Est tamen reip. magnum, firmumque subsidium. etc.

Alterum Consulem ita describit in Pisonem: *Gabinium denique si vidissent, duuvirum vestri illi unguentarii citius agnovissent: erant illi compti capilli, & madentes cincinnorum fimbriae, & fluentes, cerussatæque buccæ. In Orat. II. de Lege Agraria P. Rullum sic pingit. Jam designatus alio vultu, alio vocis sono, alio incessu esse meditabatur, vestitu obsoletiore, corpore inculto, & horrido, capillatior, quam ante, barbaque majore; ut oculis, & aspectu denunciare omnibus vim tribuniciam, & minitari reip. videretur.*

Verum quum apud Oratores fere ad animum, moresque indicandos hujusmodi assumantur descriptiones, de his erit sermo in cap. sequenti.

Corporis nomen, quod latissimè patet, quin ex animantium genere discedamus, poterimus etiam in brutis considerare, & eorum aliquid ex nostro auctore lib. II. de Nat. proferre. Itaque hæc prius generatim. *Animantium vero quanta varietas est? quanta ad eam rem vis, ut in suo quaque genere permaneant? quarum aliæ coriis tectæ sunt, aliæ villis vestitæ, aliæ spinis hirsutæ: pluma alias, alias squama videmus obductas; alias esse cornibus armatas, alias habere effugia penrarum. Pastum autem animantibus large, & copiose natura cum, qui cuique aptus erat, comparavit.*

Emu-

Enumerare possum ad eum pastum capeffendum, conficiendumque, quæ sit in figuris animantium, & quam solers, subtilisque descriptio partium, quamque admirabilis fabrica membrorum. omnia enim, quæ quidem intus inclusa sunt, ita nata, atque ita locata sunt, ut nihil eorum supervacaneum sit, nihil ad vitam retinendam non necessarium.

Plura subdit in animantibus providentissimæ naturæ opera: unum deligam, quod ita exponit. Illud vero ab Aristotele animadversum, a quo pleraque quis potest non mirari? Grues quum loca calidiora petentes maria transmittant, trianguli efficere formam: ejus autem summo angulo aer ab iis adversus pellitur: deinde sensim ab utroq. latere, tamquam remis, ita pennis cursus avium levatur. Basis autem triangulo, quam grues efficiunt, ea tamquam a puppi, ventis adjuvatur: hæque in tergo prævolantium colla, & capita reponunt. Quod quia ipse dux facere non potest, quia non habet, ubi nitatur, revolat, ut ipse quoque quiescat. In ejus locum succedit ex iis, quæ acquirunt: eaque vicissitudo in omni cursu servatur.

---

*De Morum, sive de hominis vitæ
Descriptione.*

CAP. V.

SÆpe orator hac uti debet descriptione, quæ mores, vitamque hominum oculis auditorum subjiciat. De hac modo sumus locutu-

M

ri,

ri, quam *Etopœjam* Græco nomine appellant.

Est autem hæc morum descriptio diligens, & apta vitæ cujusquam, & naturæ imitatio. Tum vero hæc præstat, quum ita rem exprimit, ut ea prope oculis cerni videatur. De hac siue demonstratione, siue evidentia, quam Græci *Hypotyposin* vocant in Figuris aliqua diximus. nunc paullo fusiora proferemus ex Cicerone exempla.

Nihil potest afferri hoc in genere absolutius illa Catilinæ imagine, quam habet Cicero in Orat. pro M. Cœlio; *Illa vero, judices, in illo homine mirabilia fuerunt, comprehendere multos amicitia, tueri obsequio, cum omnibus communicare, quod habebat, servire temporibus suorum omnium pecunia, gratia, labore corporis, scelere etiam, si opus esset, & audacia; versare suam naturam, & regere ad tempus, atque huc, & illuc torquerè, & flectere; cum tristibus severe, cum remissis jucunde, cum senibus graviter, cum juventute comiter, cum facinorosis audacter, cum libidinosi luxuriose vivere.* Hac ille tam varia, multipliciq. natura quum omnes omnibus ex terris homines improbos, audacesque collegerat, tum etiam multos fortes viros, & bonos specie quadam virtutis assimulatæ tenebat. Neque umquam ex illo defendi hujus imperii tam sceleratus impetus extitisset, nisi tot vitiorum tanta immanitas quibusdam facilitatis, & patientiæ radicibus niteretur.

Non est illa prætermittenda Pisonis imago, quam pro Sextio effingit, ut ostendat, quo ille improbus esset animo. *Alter multos plane in omnes partes fefellit . . . quia tristem semper,*
quia

quia taciturnum, quia subhorridum, atque incultum videbant; & quod erat eo nomine, ut ingenerata familiæ frugalitas videretur, favebant, gaudebant, & ad integritatem majorum spe sua hominem vocabant materni generis obliiti. Ego autem (vere hoc dicam, judices) tantum esse in homine sceleris, audaciæ, crudelitatis, quantum ipse cum rep. sensi, numquam putavi; nequam esse hominem, & levem, & falsa opinione errore hominum ab adolescentia commendatum sciebam. Etenim animus ejus vultu, flagitia parietibus tegebantur; sed hæc obstru-ctio nec diuturna est, nec obducta ita, ut curiosis oculis perspicere non possit. Videbamus genus vitæ, desidi-um, inertiam; inclusas ejus libidines, qui paulo propius accesserant, intuebantur. Denique etiam sermonis ansas dabat, quibus reconditos ejus sensus tenere possemus. Laudabat homo doctus philosophos nescio quos, neque eorum ta-men nomina poterat dicere; sed eos tamen lau-dabat maxime, qui dicuntur præter ceteros esse auctores, & laudatores voluptatis: cujus, & quo tempore, & quo modo, non quærebat: verbum ipsum omnibus modis animi, & corporis devorabat. Similem invenies in Orat. post Red. in Senatu, sed Ciceronis more, eleganti varietate pictam imaginem.

Morum imitationem, & vitæ vel in personis exprimentam esse docet Cicero, vel sine illis. in personis jam vidimus; sine illis intueamur in ambitionis sollicitudine, & metu, quem Tullius subjicit pro Milone, ubi agit de consulatus contentione. Præsertim, judices, quum honoris amplissimi contentio, & dies comitorum

subesset. quo quidem tempore (scio enim quam timida sit ambitio, quantaque, & quam sollicita cupiditas consulatus) omnia non modo, quæ reprobendi palam, sed etiam, quæ obscure cogitari possunt, timemus: rumorem, fabulam fictam, falsam perhorrescimus; ora omnium, atque oculos intuemur. nihil enim est tam molle, tam tenerum, tam aut fragile, aut flexibile, quam voluntas erga nos, sensusque civium: qui non modo improbitati irascuntur candidatorum, sed etiam in recte factis sæpe fastidiunt.

Quod si hæc etiam, quamvis generatim, videntur tamen personis accommodata; quid illa pro L. Murena in eodem fere argumento? Quod enim fretum, quem Euripum tot motus, tantas, tam varias habere putatis agitationes fluctuum, quantas perturbationes, & quantos æstus habet ratio comitiorum? Dies intermissus unus, aut nox interposita sæpe perturbat omnia, & totam opinionem parva nonnumquam commutat aura rumoris. Sæpe etiam sine ulla aperta causa fit aliud, atque existimamus; ut nonnumquam ita factum esse etiam populus admiretur; quasi vero non ipse fecerit. nihil est incertius vulgo, nihil obscurius voluntate hominum, nihil fallacius ratione tota comitiorum.... Nam ut tempestates sæpe certo aliquo cæli signo commoventur, sæpe improvise, nulla ex certa ratione, obscura aliqua ex causa excitantur; sic in hac comitiorum tempestate populari sæpe intelligas, quo signo commota sit; sæpe ita obscura est, ut casu excitata esse videatur.

De Loci descriptione.

CAP. VI.

Historicis hæc descriptio solet esse usitatioꝝ, quam oratoribus. Sive tamen aliquid huiusmodi historice tractandum sit, sive in oratione describendum; id præsertim conari, & eniti debemus, ut clara ante oculos pingatur loci figura. Non desunt in Cicerone pulcherrimæ, & accuratissimæ descriptiones, maxime in Verinis, quas & ipse in hoc dicendi genere exempli causa commemorat.

Celebris est illa lib. V. Lautumiarum. *Lautumias Syracusanas omnes audistis, plerique no-
jstis. Opus est ingens, magnificum, regum, ac
tyrannorum. totum est ex saxo in mirandam al-
titudinem depresso, & multorum operis pœnitus
exciso. nihil tam clausum ad exitus, nihil tam
septum undique, nihil tam tutum ad custodias
nec fieri, nec cogitari potest.*

Quid venustius, & elegantius Ennæ descri-
ptione? Sic se habet lib. IV. in eundem Ver-
rem. *Enna autem, ubi ea, quæ dico, gesta esse
memorantur, est loco præcelso, atque edito, quo
in summo est æquata agri planities, & aquæ
perennes; tota vero omni aditu circumcisa, at-
que dirempta est. quam circa lacus; lucique
sunt plurimi, & lectissimi flores omni tempo-
re anni.*

Quoniam ab initio capituli historicos nominavi;
lubet ex Cæsare Alexiæ descriptionem proferre,
quam habet lib. VII. de B. G. *Ipsam erat opi-*

dum in colle summo, admodum edito loco, ut nisi obsidione expugnari non posse videretur: ejus collis radices duo duabus ex partibus flumina subleebant. ante id opidum planities circiter millia passuum tria in longitudinem patebat, reliquis ex omnibus partibus colles mediocri interjecto spatio, pari altitudinis fastigio opidum cingebant: Sub muro, quæ pars collis ad orientem spectabat, hunc omnem locum copiæ Galiorum compleverant, fessumque, & maceriam sex in altitudinem pedum perduxerant. ejus munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus undecim mille passuum tenebat.

De rerum Descriptione.

CAP. VII.

ET si rerum descriptiones vere sunt hætenus explicatæ; has tamen modo ab aliis secerimus, de iis præsertim acturi in hoc capite, quæ minime animantium genere continentur. Huc autem revocamus eas rerum accuratiores descriptiones, quæ sunt ex inititudo live ad delectationem, live ad movendam in auditoribus admirationem elaboratæ.

Nihil autem est in rerum natura tam exiguum, tam expositum, quod ars dicendi non ita possit evolvere, aperire, explicare, ac demum in omnem partem versare, ut quid præclarum, & mirificum appareat. Prope infinita possum adducere a Cicerone ita descripta. De frugibus, quas omnes nasci videmus, quor; & quanta sub-

jicit,

jicit, & exponit venustissime, quæ pauci animadvertunt? Hæc habet in Catone majore.

Quamquam me quidem non fructus modo, sed etiam ipsius terræ vis, ac natura delectat. quæ, quum gremio mollito, ac subactō semen sparsum excepit, primum id occæcatum cohibet; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata est; deinde sepefactum vapore, & complexu suo diffundit, & elicit ex eo viriditatem; quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoque erecta geniculato vaginis jam quasi pubescens includitur; e quibus quum emerferit, fundit frugem spicæ ordine structam, & contra avium minorum morsum munitur vallo aristarum. Hinc de vitibus.

Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? satiari delectatione non possum, ut mea senectutis requietem, oblectamentumque noscatis. Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur e terra, quæ ex fici tantula grano, aut ex acino vinaceo, aut ex ceterarum frugum, aut stirpium minutissimis seminibus tantos truncos, ramosque procreet.... Vitis quidem, quæ natura caduca est, & nisi fulta sit, ad terram fertur, eadem, ut se erigat, claviculis suis, quasi manibus, quidquid est nata, complectitur. quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum; ne silvescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque incunte vere in iis, quæ relicta sunt, existit tamquam ad articulos sarmentorum ea, quæ gemma dicitur, a qua oriens uva se se ostendit: quæ & succo terræ, & calore solis augescens, primo est peracerba gustui, deinde maturata dulcescit, vestitaque pampinis

nec modico tepore caret, & nimios solis defugit ardores: qua quid potest esse tum fructu lætius, tum aspectu pulchrius?

De Narratione.

C A P. V I I I.

Narratio huc venit suo prope jure post descriptiones. ad has enim pertinet. Nam quid hæc tandem?

Narratio est rerum gestarum, vel ut gestarum, expositio. Sed Narrationum tria sunt genera. Unum genus est, in quo ipsa causa, & omnis ratio controversiæ continetur. Alterum, in quo digressio aliqua extra causam, aut criminationis, aut similitudinis, aut delectationis, non alienæ ab eo negotio, de quo agitur, aut amplificationis causa interponitur. Tertium genus est remotum a civilibus causis, quod delectationis causa non inutili cum exercitatione dicitur, & scribitur. De prima Narratione, quæ civilis dicitur, hic non agimus. Ex altero, & tertio genere lubet unum illud conficere, quod in hunc locum adducimus. Quare huc volumus spectare omnem facti narrationem, quæ sive delectationis, sive amplificationis, sive demum exercitationis dicendi causa inducitur.

Narrationis hujus nostræ partes sunt duæ, quarum altera in negotiis, seu factis, altera in personis maxime versatur. Ea quæ in negotiorum, sive factorum expositione posita est, dividitur in fabulam, historiam, argumentum.

Fa-

Fabula est, in qua nec veræ, nec verisimiles res continentur; cujusmodi sunt pleraque a poetis conficta; quamquam & hæc suo in genere verisimilia esse oporteat. verum de his plura in Poeticis institutionibus. Quum tamen & hæc ficta a poetis, maxime similitudinis causa, possint aliquando in usum orationis venire; tum licebit quidem aliquid hujusmodi in oratione usurpare, sed ita, ut omnes intelligant, quem ad finem referatur.

Qua de re, ut exemplum aliquod ex Cicero-
ne proferamus; veram sane hominis immanita-
tem, & immensam avaritiam non poterat evi-
dentius demonstrare, neque efficacius exprime-
re, quam hisce figmentis poetarum assumptis,
lib. accusat. v. in Verrem.

*At quæ erat ista libido crudelitatis exercendæ?
quæ tot scelerum suscipiendorum causa? nulla,
judices, præter prædandi novam, singularemque
rationem. Nam ut illi, quos a poetis accepimus,
sinus quosdam obsedisse maritimos, aut aliqua
promontoria, aut prærupta saxa tenuisse dicun-
tur, ut eos, qui essent appulsi navigiis, inter-
ficere possent; sic iste in omnia maria infestus
ex omnibus Siciliæ partibus imminebat. Quæ-
cunque navis ex Asia, ex Syria, quæ Tyro,
quæ Alexandria venerat, statim certis indici-
bus, & custodibus tenebatur. Vectores omnes in
Lautumias conjiciebantur. onera, atque merces
in prætoriam domum deferebantur. Versabatur
in Sicilia longo intervallo alter, non Dionysius
ille, nec Phalaris (tulit enim illa quondam in-
sula multos, & crudeles Tyrannos) sed quod-
dam novum monstrum ex vetere illa immanita-*

te, quæ in iisdem locis versata esse dicitur.
 Similitudinis etiam causa illud est pro Lege
 Manilia sumptum ex Medæ fuga. Primum ex
 suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eo-
 dem Ponto Medea illa quondam profugisse dici-
 tur: quam prædicant in fuga fratris sui mem-
 bra in iis locis, qua se patens persequeretur,
 dissipavisse; ut eorum collectio dispersa, mœror-
 que patris celeritatem persequendi retardaret.
 sic Mithridates fugiens maximam vim auri, at-
 que argenti, pulcherrimarumque rerum omnium,
 quas & a majoribus acceperat, & ipse bello su-
 periore ex tota Asia direptas in suum regnum
 congesserat, in Ponto omnem reliquit. Hæc dum
 nostri colligunt diligentius, rex ipse e manibus
 effugit, ita illum in persequendi studio mœror,
 hos lætitia retardavit.

Videtis quemadmodum etiam fabulæ poeta-
 rum opportune inductæ narrationibus explican-
 dis, illuminandisque inserviant. Ad hoc genus
 adscribunt etiam narrationes apologorum; qui-
 bus ad colloquendum vel bruta, vel res inani-
 mes, vel promiscue ex utroque genere indu-
 cuntur, ad aliquid moralis doctrinæ ex ficta nar-
 ratione vel deducendum, vel comprobandum.
 Potest aliquid huiusmodi etiam in oratione usur-
 pari. Sed postquam in hoc genere scribendi
 plures excelluerunt; quum opus erit, præstabit
 ex antiquis aliquid in rem nostram assumere,
 quam pro libito confingere. Æsopus plurima
 invenit huiusmodi, & plurima his apologis com-
 plexus est optima vitæ præcepta. Hæc ab illo
 Græce conscripta aureo libello vere aureus Phæ-
 drus Latine reddidit, & polivit versibus senariis.

In

In plebis secessione a patribus narrat T. Livius lib. II. missum ad plebem fuisse Oratorem Menenium Agrippam, atque uno apologo ad concordiam induxisse. Sed audite Livium ipsum.
„ Is intromissus in castra, prisco illo dicendi,
„ & horrido modo, nihil aliud, quam hoc,
„ narrasse fertur: Tempore, quo in homine
„ non, ut nunc, omnia in unum consentirent,
„ sed singulis membris suum cuique consilium,
„ suus sermo fuerit, indignatas reliquas partes,
„ sua cura, suo labore, ac ministerio,
„ ventri omnia quæri; ventrem in medio quietum
„ nihil aliud quam datis voluptatibus frui;
„ conspirasse deinde, ne manus ad os cibum
„ ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes
„ conficerent: hac ira dum ventrem fame
„ domare vellent, ipsa una membra, totumque
„ corpus ad extremam tabem venisse: inde apparuisse,
„ ventris quoque haud segne ministerium esse,
„ nec magis ali, quam alere eum,
„ reddentem in omnes corporis partes hunc,
„ quo vivimus, vigemusque, divisum pariter
„ in venas, maturum confecto cibo sanguinem:
„ Comparando hinc quam intestina corporis seditio
„ similis esset iræ plebis in patres, flexisse animos.,,

Argumentum est ficta res, quæ tamen fieri potuit. Hujus generis sunt, quæ in Comædiis, sive Tragædiis narrantur, atque aguntur, de quibus hic minime loquimur.

Historia est gesta res, ab ætatis nostræ memoria remota. Ad hanc refer cujuslibet veri facti expositionem, & omnia complecteris, quæ Narrationis nomine hic intelligimus.

Jam

Jam vero singula ut percurramus; quum in facti descriptione versamur, eam esse præcipuam narrationis virtutem existimemus, ut illa, quæ exponimus, sint vivis coloribus expressa, ut iis, qui audiunt, tum geri illa, fierique videantur; ut mores ejus, de quo narramus, ut sermo, ut vultus omnes exprimantur.

Nam illa, quæ versatur in personis, narratio ejusmodi est, ut in ea simul cum rebus ipsis personarum sermones, & animi perspicui possint, hoc modo:

- „ Venit ad me sæpe clamitans. Quid agis, Mitio?
- „ Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?
- „ Cur potat? cur tu his rebus sumptum suggeris?
- „ Vestitu nimio indulges, nimium ineptus es.
- „ Nimium ipse durus est præter æquumque, & bonum.

Hoc in genere narrationis paullo liberioris, multa inesse debet festivitas, confecta ex rerum varietate, animorum dissimilitudine, gravitate, lenitate, spe, metu, suspitione, desiderio, dissimulatione, errore, misericordia, fortunæ commutatione, iusperato incommodo, subita lætitia, jucundo exitu rerum. Tum hanc efficere suavem solent, & jucundam admirationes, exspectationes, & interpositi, rebusque accommodati motus animorum. *De Invent. lib. I. c. XIX. -- II. de Orat. c. LIX.*

Ut ab iis incipiamus exemplis, quæ simplicem continent alicujus facti narrationem; est illa de Senectute elegans, & perpolita. In eo libro, qui

qui *Œconomicus* inscribitur. *nurra Socrates: Cyrum minorem regem Persarum, præstantem ingenio, atque imperii gloria, quum Lysander Lacedæmonius vir summæ virtutis venisset ad eum Sardis, e.que dona a sociis attulisset; & ceteris in rebus comem erga Lysandrum, atque humanum fuisse, & ei quemdam conscriptum agrum diligenter consitum ostendisse: Quum autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum subactam, atque puram, & suavitatem odorum, qui efflarentur e floribus; tum eum dixisse, mirari se non modo diligentiam, sed etiam solertiam ejus, a quo essent illa dimensa, atque descripta: & ei Cyrum respondisse. Atqui ego ista sum omnia dimensus: mei sunt ordines, mea descriptio: multæ etiam istarum arborum mea manu sunt satæ. Tum Lysandrum intuentem ejus purpuram, & nitorem corporis, ornatumque Persicum multo auro, multisque gemmis, dixisse: Recte vero te Cyrum beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta est.*

Hæc fere historico dicendi genere solent describi. Quare huc pertinent, quæ diligentius, & enucleatius in hisce libris enarrantur.

Jam plura in hac etiam descriptione internoscere lumina potestis, quibus commendari narrationes, & venustas, & festivas, & suaves fieri audistis, uti sunt colloquia, & motus animorum. Ut autem aliquam adducam maxime oratoriam, in qua & variæ descriptiones elegantissimæ, & omnis ornatus perspicui potest, a Verrinis minime puto discedendum, quæ incredibili quadam varietate dicendi sunt admirabiles.

biles. In 14. Accusat. libro, quem ipse Cicero commemorat hisce narrationibus distinctum, inter cetera, postquam alia narravit de Verris rapacitate, & dolis, quibus ab Antiochio sibi tradi pulcherrima, & pretiosissima vasa curaverat, ita pergit in facti peculiaris narrationem, cujus etiam in ipso aditu non levem expectationem studet movere.

Nunc reliquum, judices, attendite, de quo & vos audistis, & populus R. non nunc primum audiet: & in exteris nationibus usque ad ultimas terras pervagatum est. Candelabrum e gemmis clarissimis, opere mirabili perfectum Reges hi (Antiochi Regis Syriae filii) quos dico, Romam quum attulissent, ut in Capitolio ponerent: quod nondum etiam perfectum templum offenderant, neque ponere potuerunt, neque vulgo ostendere, ac proferre voluerunt: ut & magnificentius videretur, quum suo tempore in cellam Jovis Optimi Maximi poneretur; & clarius, quum pulchritudo ejus recens ad oculos hominum, atque integra perveniret. statuerunt id secum in Syriam reportare: ut, quum audissent simulacrum Jovis Optimi Maximi dedicatum, legatos mitterent, qui cum ceteris rebus illud quoque eximium, atque pulcherrimum donum in Capitolium afferrent. Perpenit res ad istius aures, nescio quomodo. nam rex celatum voluerat: non quo quidquam metueret, aut suspicaretur; sed ut ne multi illud ante perciperent oculis, quam populus Romanus. Iste petit a rege, & cum plurimis verbis rogat, ut id ad se mittat: cupere se dicit inspicere, neque se aliis videndi potestatem esse facturum.

An-

Antiochus, qui & animo puerili esset, & regio, nihil de istius improbitate suspicatus est: imperat suis, ut id in prætorium involutum quam occultissime deferrent: quo posteaquam attulerunt, involucrisque reiectis constituerunt: iste clamare cœpit dignam rem esse regno Syriæ, dignam regio munere, dignam Capitolio. Etenim erat eo splendore, qui ex clarissimis, & plurimis gemmis esse debebat; ea varietate operum, ut ars certare videretur cum copia; ea magnitudine, ut intelligi posset, non ad hominum apparatus, sed ad amplissimi templi ornamentum esse factum. quod quum satis jam perspexisse videretur, tollere incipiunt, ut referrent. Iste ait, se velle illud etiam atque etiam considerare: nequaquam se esse satiatum. jubet illos discedere, & candelabrum relinquere. Sic illi tum inanes ad Antiochum revertuntur.

Rex primo nihil metuere, nihil suspicari. dies unus, alter, plures: non referri. Tum mittit rex ad istum, si sibi videatur, ut reddat. Jubet iste posterius ad se reverti: mirum illi videri. mittit iterum, non redditur. Ipse hominem appellat, rogat, ut reddat. Os hominis, insignemque impudentiam cognoscite. Quod sciret, quod ex ipso rege audisset in Capitolio esse ponendum; quod Jovi Optimo Maximo, quod populo Romano servari videret, id sibi ut donaret, rogare, & vehementer petere cœpit. Quum illo se & religione Jovis Capitolini, & hominum estimatione impediri diceret; quod multæ nationes testes essent illius operis, ac muneris: iste homini minari acerrime cœpit. Ubi videt cum nihilo

magis minis, quam precibus permoveri: repente hominem de provincia jubet ante noctem decedere. ait se comperisse, ex ejus regno piratas in Siciliam esse venturos.

Rex maximo in conventu Syracusis, in foro, ne quis forte me in crimine obscuro versari, atque affingere aliquid suspitione hominum arbitretur, in foro, inquam, Syracusis flens, ac Deos, hominesque contestans clamare cœpit, candelabrum factum e gemmis, quod in Capitolium missurus esset, quod in templo clarissimo populo Romano monumentum suæ societatis, amicitiaeque esse voluisset, id sibi C. Verrem abstulisse: de ceteris operibus ex auro, & gemmis, quæ sua penes illum essent, se non laborare; hoc sibi eripi, miserum esse, & indignum: id etsi antea jam mente, & cogitatione sua, fratrisque sui consecratum esset, tamen tum se in illo conventu civium Romanorum dare, donare, dicare, consecrare Jovi Optimo Maximo, testemque ipsum Jovem suæ voluntatis, ac religionis adhibere.

Est illud genus narrationum non minus excellens, quam artificiosum, quod potissimum institutum est ad misericordiam commovendam, atque si fieri possit ad lacrimas ex oculis auditorum eliciendas. In hoc autem mirabile est artificium, ut res ipsæ ita narrentur, atque exprimantur, ut videantur non arte conquilita verba, sed a natura ipsa, & rerum acerbitate profecta. Quam excellat hac in re Cicero, non est hujus loci commemorare: unam tamen ejusdem narrationem de supplicio navarchorum, quæ legitur lib. Accusat. V. adducam, quæ ita se habet.

In-

Includuntur in carcerem condemnati: supplicium constituitur in illos, sumitur de miseris parentibus navarchorum. prohibentur adire ad filios suos; prohibentur liberis suis cibum, vestitumque ferre. Patres hi, quos videtis jacebant in limine: matresque miserae pernoctabant ad ostium carceris, ab extremo complexu liberum exclusae, quæ nihil aliud orabant, nisi ut filiorum extremum spiritum ore excipere sibi liceret. Aderat janitor carceris, carnifex prætoris, mors, terrorque sociorum, & civium licitor Sestius, cui ex omni gemitu, doloreque certa merces comparabatur. ut adeas, tantum dabis. ut cibum tibi intro ferre liceat, tantum. nemo recusabat. Quid? ut uno ictu securis asferam mortem filio tuo, quid dabis? ne diu crucietur, ne sæpius feriat, ne cum sensu doloris aliquo, aut cruciatu spiritus auferatur. etiam ob hanc causam pecunia licitori dabatur. O magnum, atque intolerandum dolorem! o gravem, acerbamque fortunam! non vitam liberum, sed mortis celeritatem pretio redimere cogebantur parentes. atque ipsi etiam adolescentes cum Sestio de eadem plaga, & de uno illo ictu loquebantur: idque postremum parentes suos liberi orabant, ut ledendi cruciatus sui gratia licitori pecunia daretur.

Hæc qui legerit, plura de narrationibus præcepta non equidem puto desideraturum. Qui plura optaret exempla, Verrinas Accusationes voluet, & præsertim IV., & V. lib. De figuris grammaticis, quæ nonnumquam narrationibus inserviunt, & videntur percommodæ, quibus sive modus temporis pro alio ponitur, in-

finitivus pro præterito imperfecto; vel orationis aliqua particula, & verbum præfertim, reticetur; non est necesse plura dicere. Satis enim uno in loco narrationis allatæ de rege Antiocho utraque figura deprehenditur. Rex primo nihil metuere, nihil suspicari -- pro metuebat, suspicabatur. Deinde: dies unus, alter, plures, ubi subauditur, transeunt, sive fluunt -- & statim: non referri -- pro non referebatur.

DE RATIONE
 SCRIBENDARUM
 EPISTOLARUM
 APPENDIX.

Nihil est quod crebrius usuveniat in humana vita homini præsertim liberaliter educato, & officioso, quam litteras conscribere; sed haud scio, num id, quod faciunt omnes, multi faciant satis commodè, & eleganter. Ne itaque hanc rationem scribendi præteream, quæ solet esse magis protrita; hanc Appendicem hac de re institutam censui jam traditis præceptionibus adiiciendam. In qua quidem tradenda, & explicanda, sequar, quoad fieri poterit, jam vobis propositum Magistrum, M. Tullium Ciceronem; ab ipso certe numquam discedam. Exemplis enim, quæ in omni arte præceptis ducimus potiora, ita abundat Auctor noster, ut nihil præterea desiderandum sit. Præcepta vix ea possumus ex Cicerone hac de re sumere, quæ notionem Epistolarum satis claram subjiciant, & perspicua quædam lumina suppeditent; sed nihil præterea. Si enim divinando aliquid liceat proferre, ego quidem existimo censuisse Ciceronem, hanc rationem scribendi totius artis dicendi quandam esse veluti appendiculam, quæ cujusvis in eloquentia pro-

gressiones sponte consequeretur. Quare iis traditis, quæ ad totam dicendi artem pertinent, nihil de hac peculiari ratione tradendum censuit; cui nemo litteris excultus humanioribus admovere manum posset, qui minus id apte faceret. Neque igitur attingenda censuimus Scriptorum alioquin præstantium volumina, quæ hoc de genere scripta fuerunt. Nam & minus necessaria duximus, & huic loco minime convenire. Qui enim huc revocant tria causarum genera, & de singulis præcipiunt, quæ cuiusque sunt propria, ii mihi videntur oratorem ad Epistolas conscribendas instituere, non de Epistolis faciliora quædam tradere velle. Nos certe, qui hæc præmittimus integræ, absolutæque orationis præceptis, nihil horum huc possumus traducere. Jam vero ex instituto, quæ sunt præceptis declaranda, paucis expediamus; alia ratione, quæ credimus utiliora, exemplis ad certa capita revocabimus.

I. *Quid sit Epistola, & ad quos fines Instituta.*

PLacet in primis, quoniam omnis tractatio de Epistolis futura est, ante definire, quid sit Epistola. Omnis enim, quæ ratione suscipitur, de aliqua re institutio, debet a definitione proficisci, ut intelligatur, quid sit id, de quo disseritur. Igitur *Epistola est scriptum amicorum absentium colloquium*. Si causas requiris, propter quas inventa fuit, ac ejus postea est usus frequentatus; huc facile referre omnes poteris, ad amicos nimirum absentes certiores faciendos, si quid est, quod eos scire, aut nostra,
aut

aut ipsorum interfit. Id sane proprium est epistolæ, ut is, ad quem scribitur, de iis rebus, quas ignorat, certior fiat. Sæpe etiam amicos sola inducit benevolentia ad scribendum, ut, qui intervallo locorum disjuncti sunt, inter se mutuo per litteras colloquantur. *Ex lib. I. Off. Phil. II. Epist. IV. lib. II. ad Famil. I. lib. I. ad Q. Frat. & VII. lib. I. ad Fam.*

II. De Epistolarum partitione.

Explicato genere Epistolarum, videndum est, quæ sint huius generis formæ, five partes, five species; ut in eas tribuatur omnis tractatio. Plura recensentur Epistolarum genera; sed tria commemorantur a Cicerone, ad quæ nihil dubitandum, quin omnia percommode referri possint. Primum illud est, quod jam memoravimus, & cuius causa inventa res ipsa est, ut certiores faceremus absentes, si quid esset, quod eos scire, aut nostra, aut ipsorum interesset. Reliqua sunt epistolarum genera duo, unum familiare, & jocosum; alterum severum, & grave. Hanc divisionem in plura alii capita partiuntur: contrahit ad duo tantum genera Aldus Manutius, quorum alterum morale sit, alterum negotiale: ad hæc ostendit posse omnia facile revocari. Sed quis non videt eadem ratione quamlibet Epistolam five moralem, five negotialem, vel esse jocosam, & familiarem oportere, vel gravem, & severam? Huc nos igitur cum nostro auctore recipiamus. Nihil enim modo interest hæc subtilius examinare. Quum res agenda erit per exempla, tum ita pro diversa

Epistolarum materia rem dividemus, ut cuiusque generis, saltem usitatoris, & præcipua argumenta, & gratias quasdam venustiores, & elegantiores dicendi modos liceat cuique deprehendere. *Ex Epist. iv. lib. II. ad Fam.*

III. Quo dicendi genere conscribendæ sint Epistolæ.

E Pistola nihil habet simile aut concioni, aut iudicio: atque hanc docet Cicero quotidianis verbis texti oportere. Ita ipse de Latinis litteris, quas ea lingua tum Romani scribebant, quam loquebantur. Nos vero qui poterimus magis apud illos usitata, & quotidiana ab aliis discernere, quibus æque sunt omnia peregrina? Verum ita præceptionem intelligamus, ut omnia in facili quodam, ac tenui genere dicendi versentur; ut nihil exquisiti, nihil accersiti, inesse videatur. Sed quis hæc facile non intelligit? Non ita credo tam vulgarem esse hanc laudem; ut plana, & expedita quadam ratione animi quisque sui sciat, ac valeat explicare sententias. *Epist. xx. lib. IX. ad Fam.*

Neque tamen dicendi rationi, quæ convenit epistolis, is sufficit planæ cuiusdam facilitatis character. nisi elegantes simul sint, & urbanæ; rusticæ sint, & rudes oportet, atque indignæ, quæ inter homines exultos humanitate scribantur.

Elegantia est, quæ facit, ut res quælibet pure, & aperte dici videatur. hæc distribuitur in Latinitatem, & explanationem. Latinitas est, quæ sermonem purum conservat ab omni vitio
re-

remotum. Vitia in sermone, quo minus in Latinis sit, duo possunt esse: Solæcismus, & Barbarismus. Solæcismus est, quum verbis pluribus consequens verbum superiori non accommodatur. Barbarismus est, quum verbum aliquod vitiose effertur. Hæc qua ratione vitare possimus, in arte Grammatica dilucide discemus. — Explanatio est, quæ reddit apertam, & dilucidam orationem. Ea comparatur duabus rebus, usitatis verbis, & propriis. Usitata sunt ea, quæ versantur in sermone, & consuetudine quotidiana: propria, quæ ejus rei verba sunt, aut esse possunt, qua de loquemur. Ab Heren. l. IV. c. XII.

Urbanitas est lepos quidam festivus ex genuina linguæ venustate proficiscens; sive est perhumani, & faceti sermonis nativa quædam festivitas. Quamquam quid est, quod diligentius hanc urbanitatem definire studeamus? quum vel ipse Tullius Bruto quærenti, qui tandem esset urbanitatis color, nescire se respondeat: ac tantum esse quemdam scire.

Erat is vernaculus quidam sapor, erat imago nativæ festivitatis, quæ Romæ nata vix aliquod extra urbis pomœria vestigium sui reperiebat. Quin etiam jam Tullii tempore tam erat Romæ e suo nitore, ac præsertim ex nativa urbanitate sermo communis dilapsus, ut ad Curium (lib. VII. ep. XXI.) scribat. *Vides enim exaruisse jam veterem urbanitatem: ut Pomponius noster suo jure possit dicere, nisi nos pauci retineamus gloriam antiquam Atticam. Ergo is tibi, nos ei succedimus.* De hoc ipso Artico scribit Cornelius Nepos in ejus vita cap. IV. *Tan-*

ta autem suauitas erat sermonis Latini, ut appareret, in eo nativum quendam leporem esse, non adscitum. Neminem tamen æque celebrat Tullius hac urbanitate perpolitum, ac suum Papirium Pætum, ad quem lib. IX. ep. xv. ea leguntur. Itaque te quum video, omnes mihi Granios, omnes Lucilios (vere ut dicam) Crassos quoque, & Lætios videre videor. Moriar, si præter te quemquam reliquum habeo, in quo possim imaginem antiquæ, & vernaculæ festivitatis agnoscere. In hac autem eadem Epistola scripserat. Accedunt non Attici, sed falsiores, quam illi, Atticorum, Romani veteres, atq. urbani sales. Ego autem (existimes licet, quod lubet) mirificè capior facetiis, maxime nostratibus: præsertim quum eas videam primum oblitæ Latio tum, quum in urbem nostram est infusa peregrinitas.

Neque sane mirum videri debet, ex diuturna advenarum, & peregrinorum consuetudine aboleri paullatim gratias sermonis venustiores, & induci aliquam peregrinitatem. Non enim alia de causâ leporis, & sapor linguæ vernaculæ tenacius, & diutius retinetur a mulieribus, nisi quod ipsæ domesticum prope, & familiarem cum omni venustate retineant sermonem. Id etiam nostris temporibus in florentissima Tuscorum lingua licet cognoscere. Nemo enim retinet linguam venustioribus facetiis, & gratiis ornatam, ac meliori sapore, & sale conditam, quam Mulieres, & pueri in civitatibus: omnes verò in villis, & pagis coloni; ubi tutius abdita suum retinet nitorem, leporemque vernaculum sermo ille venustissimus.

De

De Latino quidem id ipsum prope confirmat Cicero lib. III. de Orat. cap. XII. *Facilius enim mulieres incorruptam antiquitatem conservant, quod multorum sermonis expertes ea tenent semper, quæ prima didicerunt.*

Hæc ego vellem eo referrent omnes, qui legerint, ut intelligant, quid hoc ipso in genere requiratur, ut quispiam excellat; neque putent, quod Cicero præcipiat quotidianis verbis, texendam esse epistolam, ideo perfacile hoc modo se posse dicere: quum hac facilitas, quæ in Epistolis commendatur, ea debeat elegantia, & urbanitate esse condita, quam florente etiam Romæ Latina eloquentia ad tam paucos redactam fuisse dolebat Cicero. Hinc quum hanc venustatem, & hunc leporem non nisi ex ejusdem Ciceronis epistolis delibare possimus, in iis volutandis diligentissime versentur necesse est, qui aliquid in hoc genere perpoliti, & elegantis moliuntur. Neque tamen arbitrentur id imitari tam esse difficile in lingua tantummodo Latina; quum idem experiamur in omni florentiori, & uberiori; atque ita in Etrusca, quæ vulgaris dicitur, ut quum plures in conscribendis epistolis hoc sermone floruerint scriptores, unum tamen hac vernacula urbanitate omnes mea quidem sententia longe præstiterit, Hannibal Carus.

IV. De cultu Epistolarum.

NON est dubium, quin elegantia, & urbanitas supra explicata sit præcipuus epistolarum cultus, & ornatus. Verum hoc præcipue,

re, ut tota epistola sit elegans, & urbana, perinde se habet, ac picturæ studioso imaginem proponere omni ex parte pulcherrimam, quibus eam coloribus exprimat, & singulas partes imitetur, antea doceatur. Et si vero, uti demonstratum est, vix arte quidquam hujusmodi in epistolis declarari possit: ne tamen omnia prætereamus, pauca hoc loco indicabimus.

Igitur epistola nullum sui proprium respuit cultum, & ornatum. Quod ita verum est, ut nullum sit orationis lumen (Nam de locis non loquor, quum videant omnes, hinc omnem etiam epistolarum copiam manare oportere) quod, si opportune adhibeatur, & rebus accommodetur, in epistolam cadere concinne non possit. Itaque qui hæc majora lumina figurarum ab epistolis pœnitus expungunt, videntur mihi simul omnem excludere paullo graviores materiam; vel ignorare, qua ratione illa ipsa, quæ ad insignem ornatum in oratione adhibentur, possint ad tenuem epistolarum cultum comparari.

Ne omnia hic repetam, quæ de ornatu sive verborum, sive sententiarum jam dicta fuerunt; juvat sæpe exempla sumpsisse ex Ciceronis epistolis. Nunc vero satis erit paucis id ipsum confirmare. Nihil sane videtur magis oratorium, imò & Poeticum, quam sensum rebus tribuere anima motuque carentibus. Attamen quam venuste hæc ita sæpe inducta a Cicerone leguntur, ut nata ad festivam urbanitatem videantur? Sic ad Torquatum Ep. III. lib. VI. post arrepta ex doctrina philosophorum ad consolandum hominem gravissima præcepta subjungit de Athenarum

rum civitate, in qua tum amicus degebat *Sed in ea es urbe, in qua hæc, vel plura, & ornatiora parietes ipsi loqui posse videantur.* Quid autem lenius, quid humanius illo ad Dolabel-
lam initio ep. x. l. lib. IX? *Gratulor Bajis nostris, siquidem, ut scribis, salubres repente facta sunt: nisi forte te amant, & tibi assentantur, & tamdiu, dum tu ades, sint oblita sui.* Quod quidem si ita est, minime mirum, cælum etiam, & terras vim suam, si tibi ita conveniat, dimittere. Ad Atticum ep. xiv. lib. I. scribens, postquam indicavit quæ capita fuerint concionis cujusdam ab se habitæ ad populum, addit: *Nosti jam in hac materia sonitus nostros. Tanti fuerunt, ut ego brevior sim, quod eussusque isthinc exauditos putem.* Quid autem nisi venustatem, & gratias minime adscitas illa spirant lib. VII. ad Trebatium ep. xix. de illa Lucaniæ urbe? *Itaque ut primum Velia navigare capi, institui Topica Aristotelea conscribere ab ipsa urbe commonitus amantissima tui.* Et xx. *Amabilior mihi Velia fuit, quod te ab ea sensi amari.*

Translata adhibentur sæpissime, sed ea præfertim, quæ ex quotidiana consuetudine, ac prope Domi cujusque, & inter familiares debebant esse & protrita, & vernacula. Ita Curius summopere urbanus ad Ciceronem lib. VII. ep. xx. v. *Sulpitii successorî nos de meliori nota commenda.* Ubi ex doliis, quæ ad internoscenda vina variis notis signabantur, sumpto verbo, significat quam sibi optaret Ciceronis commendationem. Scribentem autem M. Fabium Gallum de Catone, ejusque summis laudibus librum, qui maxime Cæsari invisus esse debebat,
vide

vide quam lepidè, & inopinato ab ipso opere deterreat, sumpta sententia ex iis, qui artem pingendi discantes furtim absente magistro aliquid pingere conantur, quique mox illo superveniente manum amoveant e tabula, & penicillum abjiciunt. Ita ille ep. xxv. lib. XII. *Sed heus tu, manum de tabula magister adest citius, quam putaveramus. Vereor ne in Catonium, Catoniosve. Neque tamen obstat quidquam, quominus, re postulante, & maxime accedente festivitate quadam, etiam paullo graviora congerantur translata. Sic ep. xv. lib. IX. ad Pætum. Catulum mihi narras, & illa tempora. Quid simile? ne mihi quidem ipsi tunc placebat, diutius abesse ab reip. custodia. sedebamus enim in puppi, clavumque tenebamus. nunc autem vix est in sentina locus.*

Atque ut ad splendidiora orationis lumina redeamus, pauca sufficiat ex ix. & x. ep. lib. XIV. ad Att. decerpere: quæ, quum pene tragica sint, & figuris vehementioribus expressa, sunt tamen iis simul vel picta, vel variata coloribus, qui epistolas maxime decent. Ac primum videte, uti vel jocos, & facetias, sine levitate scurrili admisceat. *Quæris quid arcefferim Chrysippum (architectum:) tabernamibi duæ corruerunt: reliquæ rimas agunt; itaque non solum inquilini (novi habitatores, uti erat Cicero) sed mures etiam (qui ruinis imminantibus præmigrare solent) migraverunt. Hanc ceteri calamitatem vocant, ego ne incommodum quidem. O Socrates, o Socratici viri, numquam vobis gratiam referam. Vii immortales, quam mihi ista pro nihilo! sed tamen ea ratio edificandi initur,*

con-

consiliario quidem, & auctore Vestorio, ut hoc damnum questuosum sit. Hic turba magna est, eritque, ut audio (Cæsare interfecto) major. duo quidem quasi designati consules. O Di! boni, vivit tyrannus, tyrannus occidit? ejus interfecti morte lætamur, cujus facta defendimus? itaque quam severe nos M. Curtius accusat; ut pudeat vivere; neque injuria; nam mori millicies præstitit, quam hæc pati, quæ mihi videntur habitura etiam vetustatem. Sed initium attendite subsequæntis. Iane vero? hoc meus, & tuus Brutus egit, ut Lanuvii esset? ut Trebonius itineribus deviis proficisceretur in provinciam? ut omnia facta, scripta, dicta, promissa, cogitata Cæsaris plus valerent, quam si ipse viveret? Meministine clamare illo ipso primo Capitolino die, senatum in Capitolium a prætoribus vocari? Di immortales, quæ tum opera effici potuerunt, lætantibus omnibus bonis, etiam sat bonis factis latronibus? Liberalia tu accusas. quid fieri tum potuit? jampridem perieramus. meministine te clamare, causam perisse, si funere elatus esset? at ille etiam in foro combustus, laudatusque miserabiliter: servique, & egentes in tecta nostra cum facibus immissi: quæ deinde? ut audeant dicere, Tunc contra Cæsaris nutum? hæc & alia ferre non possum. Quæ hic desunt ad motus animorum, & ad amplificationem, & vim figuræ?

Sed hæc admiremur in Cicerone; nos facilliora persequamur. atque illum præsertim emicantem nitorem imitemur, qui summopere in epistolis delectat; & vivam animi nostri imaginem, sensusq. mentis urbane, festive, ac quum res

fe-

ferunt, etiam facere aperiamus. Nihil sane vel desiderabit, vel aliunde sibi comparandum censebit, qui uni Ciceroni operam dabit. Nunquam enim melius, apertiusq. licet totum ejus animum intueri, quam in ejus epistolis. Quum vero est opus, ita etiam aliorum subjicit imagines, ut nihil efficere pictura tam perspicuum, & perfectum valeat. Initur omnium sit, quam habet lib. I. ad Att. ep. XIII. de M. Pisone. *Consul autem ipse parvo animo, & pravo, tantum cavillator genere illo moroso, quod etiam sine dicacitate videtur, facie magis, quam facietis ridiculus, nihil agens cum republica, sejunctus ab optimatibus; a quo nihil speres boni reip., quia non vult; nihil metuas mali, quia non audet.* Vide uti in hoc ipso tetro hominis vultu exprimendo jocatur Tullius; ita vero ut per jocum nihil ignominiae detrahatur Pisoni. Hisce facietis, & lusibus false argutus Cicero plurimum in epistolis indulget, iisq. summo pere delectari se pluries commemorat: atque hac sæpe ratione relevat, quæ sibi, & amicis ingrata debent esse. Sunt ea celeberrima, quæ de Caninio paucarum horarum consule scribit ep. xxx. lib. VII. Fam. Curio. *Consulem hora VII. (Cæsar) renunciavit, qui usque ad Kal. Jan. esset, quæ erant futurae mane postridie. Ita Caninio Consule scito neminem prandisse. Nihil tamen eo consule mali factum est. fuit enim mirifica vigilantia, qui suo toto consulatu somnum non viderit. Hæc tibi ridicula videntur. non enim ades: quæ si videres, lacrymas non teneres. Quid si cetera scribam? Sunt enim innumprobilia generis ejusdem; quæ quidem ego*

non ferrem, nisi me in philosophiæ portum contulissem, & nisi haberem socium studiorum meorum Atticum nostrum, cujus quum proprium te esse scribis mancipio, & nexu, meum autem usu, & fructu, contentus isto sum. Id enim cujusque est proprium, quo quisque fruitur, atque utitur.

V. *De usu Proverbiorum, & transitionum in Epistolis.*

DOcet Phalereus frequentia in epistolis proverbia maxime probari: hæc ipsa laudat in hoc genere Gregorius Nazianzenus. Sed quoniam doctissimi, atque sanctissimi hujus viri mentionem fecimus, operæ pretium nos facturos simul existimamus, si integram ejus sententiam, uti e Græco vertit Manutius, proferamus. Gratiam statuit epistolarum propriam esse oportere. Hanc porro, inquit, servabimus, si neque sicca prorsus, & invenusta scribemus, & allepida, & inornata, & inculta... & sine sententiis, & proverbiis, & dictis, & salibus, & reconditis jocis, quibus sermo conditur; neque valde his abusi esse videamur. alterum enim agreste, alterum cum satietate. De ceteris jam dicta sunt satis: nunc de proverbiis pauca.

Sunt hæc in omni lingua non minus ad venustatem, & leporem elegantia, quam ad auctoritatem, & fidem accommodata. Omnibus enim satisfaciunt, quæ sunt omnium consensione confirmata, quæq. in proverbii consuetudinem venerunt. Nusquam autem sæpius usurpata proverbia deprehendimus apud Ciceronem, quam
in

in epistolis: credo, quod ad vernaculam urbanitatem pertinere vel in primis exultimentur, quod licet perspicere in iis, qui nati, & educati ubi vivit, & floret Etrusca lingua, ita loquuntur, ut familiarem etiam sermonem his adspargant vernaculis, & elegantissimis proverbiiis.

Verum ut ad Latinos redeamus; infinitum esset omnia percernere, quæ in Epistolis Ciceronis leguntur huiusmodi proverbialia. Aliqua tamen lubet subicere ad acuendam potius, quam ad satiandam elegantiae studiosorum cupiditatem. Proverbio nato ad eos vellicandos, qui post incommodum prudentes sunt, incipit urbanissime epistolam ad Trebatium, quæ est xvi. lib. VII. Fam. *In equo Trojano scis esse in extremo*, SERO SAPIUNT. subaudi Phryges. Curius, quem Cicero inter facetos, & urbanos sui temporis commendat, ita scribit ep. xxiv. lib. VII. *Sed, amice magne, noli hanc epistolam Attico ostendere: sine eum errare, & putare me virum bonum esse, nec solere duos parietes de eadem fidelia dealbare*: id est una eademque opera duplicem inire gratiam, quum vellet eodem tempore videri Curius & Attico, & Ciceroni totus devinctissimus. Ad Curium Cicero ep. xxxi. *Sulpitii tibi opera intelligo ex suis litteris non multum opus fuisse, propter res tuas ita contractas, ut quemadmodum scribis, nec caput, nec pedes. Equidem vellem uti pedes haberent, ut aliquando redires*. Ad Att. lib. IV. ep. xvi. *Venit legi dies. Terentius intercessit. consules, qui illud leni brachio egissent, rem ad senatum detulerunt*. Eodem sensu lib. II. Ep. I. scri-

scripserat *Molli brachio* (id est leviter) *objurgas*. Ad eundem Att. lib. XIII. ep. xxiv. *Sed quoniam tu suscipis, in alteram aurem* -- *Supple dormio*. ad indicandum, securi animi sum -- Lib. VIII. ad Att. ep. xii. *Quare nunc saltem ad illos calcules revertamur, quos tum abjecimus*. Quod tempestive non fecimus, fero faciamus: seu, quam amisimus, requiramus occasionem.

Aliquid etiam occurrit quandoque illustrius hinc dicendi modis elaboratum. Sic lib. II. ad Q. Frat. ep. xv. *Quare facis tu quidem fraterne, quod me hortaris, sed mehercule currentem nunc quidem, ut omnia mea studia in istum unum conferam*. Ego vero ardenti quidem studio: ac fortasse efficiam, quod sæpe viatoribus, quum properant, evenit: ut si serius, quam voluerunt, forte surrexerint, properando etiam citius, quam si de multa nocte vigilassent, perveniat, quo velint. Sic ego, quoniam in isto homine colendo indormivi diu, te mehercule sæpe excitante, cursu corrigam tarditatem, tum equis, tum vero (quoniam scribis poema ab eo nostrum probari) quadrigis poeticis. Ad Att. ita scribit ep. xv. lib. V. *Appii vulnera non refrico: sed apparent, nec oculi possunt...* *Clitellæ bovi sunt impositæ: plane non est nostrum onus; sed fereamus: modo, si me amas, sit annum. ad sis tu ad tempus, ut senatum excites*. Et lib. VII. ep. vii. Quum in re maxime dubia, & angusta decernendum esset. Cum hoc (C. Cæsare) aut depugnandum est, aut habenda e lege ratio (absentis in petitione consulatus) *Depugna, inquis, potius, quam servias. ut quid? Si vis*
 O *erus*

Etus eris, proſcribere: ſi viceris, tamen ſervias. Quid ergo, inquis, aſſurus es? idem, quod pecudes, quæ diſſuſſe ſui generis ſequuntur greges. ut hos armenta, ſic ego bonos viros, aut eos, quicunque dicentur boni, ſequar, etiam ſi ruent. Dices hic ſimilitudines aſſerri. ſed ſimul intelliges hinc fere nata eſſe proverbialia.

Epistolis quotidianam sermonis rationem imitantibus videntur minus convenire transitiones. Ita quidem, ſi de iis intelligas, quæ naturaliter non cadant; quæque ſtudium, & artem ſapiant. At ſi de facilibus, nitidisque quibuſdam dicendi modis, qui ſponte nati videntur ad neſtendum cum venuſtate, & diſtinguendum ſermonem; tam ſunt hi epistolarum proprii, ut vix poſſint ſine illis urbanæ, & elegantes videri. Plura quidem expediuntur per eas particulas, quæ transitionibus inſerviunt: *autem, vero, quidem, ſed, nam, & huiuſmodi*: facilius etiam quum reſpondemus, ipſo rerum ordine ſatisfacimus amico. Verum quid officiunt ſimplici nitori epistolarum transitiones illæ, quibus etiam in familiari ſermone, qui ſunt litteris exculti, ſine fūco utuntur? illa certe invenies apud Cicero-nem: *Nunc ut ad privata redeam. -- Nunc venio ad privata. fere enim reſpondi tuis litteris de republica. -- Romanæ autem ſe res ſic habent. -- Reliqua expediamus. hoc primum. -- Sed redeo ad illud -- Reliquum eſt, ut -- Sed hæc hætenus. Illud extremum. -- Ergo hoc primum. ſequitur illud. --* Sed quam ineptum eſſet hic indicem attexere illarum transitionum, quæ ſi videantur diligentius quæſitæ, ſolent eſſe legentibus permoleſtæ? Non tamen reſpuit episto-la,
ſi fu-

si fusior aliquanto futura sit, vel ita postulent res ad amicum conscribendæ, positam initio aptam partitionem. Ita ep. xix. ad Att. lib. I. *Et primum tibi, ut æquum est, civi amanti patriam, quæ sunt in republica, exponam: deinde, quoniam tibi amore proximi sumus, scribemus etiam de nobis ea, quæ scire te non nolle arbitremur. hinc statim. Atque in rep. nunc quidem maxime Gallici belli versatur metus. . . Cetera exponit, tum: Hæc sunt, ut opinor, in republica. Ego autem . . . Postremo. At nostræ quidem rationis, ac vitæ quasi quamdam formam, ut opinor, vides. De tuo autem negotio . . . Vides nihil hic omissum esse artis, ad partes inter se nectendas. sed. quam hæc ipsa est ars simplex, & naturalis?*

VI. De Brevitate Epistolarum.

DE brevitate epistolarum nihil aptius afferri potest Gregorii Nazianzeni sententia. Qui *epistolas, inquit, scribunt, alii quidem pluribus verbis quam deceat, alii vero exiliter admodum scribunt: & utriq. modum non servant: quemadmodum qui ad scopum jaculantur, sive infra mittunt, sive supra: errare enim æquale est, licet a contrariis fiat. est autem epistolarum modus ipsa res: quum neque pluribus verbis, ubi non multæ sunt res, scribendum sit; neque paucioribus, ubi multæ. Hanc brevitem ut consequamur, juvabit in primis, quod præcipit Demetrius, ut constructione sermo ipse dissolvatur. Nam (ut idem pergit) per periodos ire tamquam non epistolam, sed iudicium scriben-*
O 2
tem,

sem, supra quam dici possit, ridiculum est; & non solum ridiculum, sed amicitiae nequaquam conveniens. Atque id quidem illud est, quod ex Cicerone monuimus, qui nihil epistolam habere simile vel concioni docet, vel iudicio.

Hæc tamen, quæ sunt apte, doctæque præscripta, ita vellem intelligi, ut minime ex brevitate jejunitas consequeretur, & subhorrida quædam rullicitas, quæ solet festivæ urbanitati vehementer oblitere. In præstantibus certe auctoribus hæc ipsa brevitatis solet esse maxime concinna, elegans, & micanti quodam lepore efficax, permeansq. cum voluptate in animum legentis. Verum hæc non tam quæsitæ verborum paritate (qua tamen gaudet epistola, quotiescunque id consequi possit sine venustatis detrimento) quam sententiarum elegantia, & dicendi modis, ita concisis, ut singulis prope verbis & afficiant, & delectent. In re quidem blanda, & jocosa quid potest esse suavius, & urbanius concisa illa brevitatis ep. xix. lib. IX. ad Pætum? Tamen a malitia non discedis: tenuicula apparatu significas Balbum fuisse contentum. hoc videris dicere, quum reges tam sint continentes, multo magis consulares esse oportere. Nescis me ab illo omnia expiscatum: recta enim a porta domum meam venisse; neque hoc admirror, quod non ad tuum potius, sed illud, quod nec ad suam. Ego autem tribus primis verbis. Quid noster Pætus? At ille adjurans, nusquam se unquam libentius. Hoc si verbis affecutus es; aures ad te afferam non minus elegantes: sin autem obsonio, peto a te, ne pluris esse Balbos, quam disertos putes. Me quotidie aliud ex alio impedit.

dit: Sed si me expediero, ut in ista loca venire possim, non committam, ut te sero a me certiorum factum esse putes. Vale. Quot hic in summa brevitate gratiæ, quot lepores, quot amicitiae suavissimæ expressa vestigia?

In rebus etiam gravioribus, quum res postulat, ita contrahit sermonem, ut ne verbum excidat non penitus necessarium. Vide Epist. XLIV. lib. XIII. ad Att. *Suaves tuas litteras! etsi acerba pompa* (qua scribis Cæsaris signum decreto senatus inter simulacra Deorum gestatum esse): *verumtamen scire omnia non acerbum est; vel de Cotta* (rumor enim percrebuerat, hunc xv. virum proximo senatu sententiam dicturum, ut quoniam ex libris Sybillinis Parthi non nisi a rege vinci poterant, rex Cæsar appellaretur) *Populum vero præclarum! quod propter malum vicinum ne victoriæ quidem plaudatur.* Quum in pompa signum victoriæ, quæ apud Romanos ut dea colebatur, per ora populi veheretur, populus contra consuetudinem plausum victoriæ non dedit, ne Cæsari dare videretur, cuius signum prope victoriæ signum gestabatur. Manut. in hunc locum. Vos cetera recognoscite, & perspicietis prope mutilas, & decurtatas sententias, sed ea ratione, quam probat brevis epistolarum; ut verba sæpe reticeantur, quæ facile suppleri ex ipsa possunt sententia. Hic etiam, ac fere in omnibus responsionibus usuvenit, ut quæ jam ab amico proposita, & explicata sunt, fere per nutum aliquem satis indicentur. Ad epistolam contrahendam conducit plurimum, quam sæpe commendavi, præstantium auctorum lectio, & imitatio.

tatio. Ut autem aliquid addam ex animadversione, sunt percommodatæ breves illæ opportune usurpatæ interrogationes *quid? quid quæris? quid multa?* quibus locutionibus sæpissime utitur Cicero: Ita etiam quædam veluti *Epiphonemata* non raro inducuntur; uti postquam de sua egit concione ad populum ep. xiv. ad At. *Quid multa? clamores.* & lib. XIV. ep. xv. de Dolabella, qui columna sublata in foro Cæsari erecta, spem libertatis afferebat, post facti brevem narrationem, scribit: *quid quæris? Heroica.*

Ad elegantem & concinnam brevitatem valere plurimum in epistolis proverbia, jam animadvertere potuistis. Quum enim hæc fere similitudinem aliquam respiciant; quidquid in ea latet, proverbio ipso significatur. Sic Epist. ultima lib. IV. *Hæc enim me una ex hoc naufragio tabula delectat.* & xlv. lib. XIII. *Quod me hortaris, ut eos dies consumam in Philosophia explicanda; currentem tu quidem.* Ad Gallum lib. VII. Fam. ep. xxv. *Urge igitur, ne transversum unguem, quod ajunt, a stylo.*

Ceterum hæc postquam statutis de brevitate epistolarum, illud etiam pro certo habete, nihil ob stare, quo minus effluat uberius, dummodo certis finibus contineatur. Atque in primis sæpe inter amicos, quod inquit Cicero, non loquacitas, sed benevolentia longiores facit epistolas. Quo tamen in genere non verbosiores epistolæ, sed urbanitate venustiores delectant; nec multa quidem verba, sed multi, & liberales joci, & sales placent. Ita etiam sæpe res perscribendæ occurrunt, in quibus quam
ani-

animi sensus amico sint aperiendi, commotiones ipsæ faciunt, ut paullo res uberius enarrentur, ac sæpe etiam amplificentur. Omnia videbis ita explicata in ep. xvi. lib. I. ad Atticum: particulam attendæ, quæ pulchram complectitur exornationem. Agit de Judicio in Clodium peracto. *Hic ut quæque res ad consilium primis postulationibus referabatur, incredibilis erat severitas, nulla varietate sententiarum. nihil impetravit reus: plus accusatori dabatur, quam postulabat: triumphabat (quid quæris?) Hortensius, se vidisse tantum: nemo erat, qui non illum reum, ac non millies condemnatum arbitraretur, me vero teste producto, credo te ex acclamatione Clodii advocatorum audisse, quæ consurrectio judicum facta sit, ut me circumficerent, ut aperte jugula sua pro meo capite P. Clodio ostentarint: quæ mihi res multo honorificentior visa est, quam aut illa, quum jurare tui cives Xenocratem testimonium dicentem prohibuerunt: aut quum tabulas Metelli Numidici, quum hæc, ut mos est, circumferrentur, nostri judices aspicere noluerunt; multo hæc, inquam, nostra res major. Itaque judicum vocibus, quum ego sic ab iis, ut solus patriæ defenderer, fractus reus, & una patroni omnes conciderunt. Conferte hæc si lubet cum iisdem exemplis, quæ affert Cicero pro Cornelio Balbo, & perspicietis, quantum interfit inter amplificationem orationis, & epistolæ.*

Si pergis ad ep. xviii. vivam, & expressam intueberis animi Ciceronis afflicti simul, & levamen aliquod cupientis, quæ nihil venustius, nihil ad permovendum amicum blandius, & ef-

ficacius. Nihil mihi nunc scito tam deesse, quam hominem eum, quocum omnia, quæ me cura aliqua afficiunt, una communicem: qui me amet, qui sapiat, quocum ego colloquar, nihil fingam, nihil dissimulem, nihil obtegam. abest enim frater (*) simplicissimus, & amantissimus: Metellus, non homo, sed litus, atque aer. tu autem, qui sæpissime curam, & angorem animi mei sermone, & consilio levasti tuo; qui mihi & in publica re socius, & in privatis omnibus conscius, & omnium meorum sermonum, & consiliorum particeps esse soles, ubinam es? Ita sum ab omnibus desitutus, ut tantum requietis habeam, quantum cum uxore, & filiola, & melito Cicerone consumitur. nam illæ ambitiosæ nostræ, fucosæque amicitie sunt in quodam splendore forensi, fructum domesticum non habent. Itaque quum bene completa domus est, tempore matutino; quum ad forum stipati gregibus amicorum descendimus, reperire ex magna turba neminem possumus, quocum aut joculari libere, aut suspirare familiariter possumus. quare te expectamus, te desideramus, te jam etiam arcescimus. multa enim sunt, quæ me sollicitant, anguntq., quæ mihi videor, aures nactus tuas, unius ambulationis sermone exhaurire posse. Quid hic non videtur ita descriptum, ut paucioribus contrahi non posset? Sed naturam, & animum scribentis explora, nihilque invenies non aptissimum, atque ad conditionem vitæ miseram, & anxiam vivis coloribus pingendam, non opportunissimum; quodque etiam mirifice non

---

(*) In textu ἀφελέσματος.

non imitetur consuetudinem familiarem amicorum, qui in rebus adversis, si quem iuveniunt fidelem amicum, gaudent omnia diligentius aperire, angoremque omnem in fide, & amore illius prope deponere.

Neque aliter in vehementioribus commotionibus se gerit Tullius, quum impetum sequens animi, ita rapitur, ut dolerem, & perturbationem, siue metum, siue incertam spem salutis, angoremque subiciat. Hæc ad Att. scribit ep. cx. lib. X. rebus Pompei inclinantibus, ac prope desperatis. *Dices, ubi ergo tuus ille animus, quem proximis litteris? adest, & idem est. sed utinam meo solum capite decernerem. lacrymæ meorum me interdum molliunt precantium, ut de Hispaniis expectemus. M. Cælius quidem epistolam scriptam miserabiliter, quum hoc idem obsecraret, ut expectarem, ne fortunas meas, ne unicam filiam, ne meos omnes tam temere proderem, non sine magno fletu legerunt pueri nostri: etsi mens quidem est fortior, eoque ipso vehementius commovet; nec quidquam nisi de dignatione laborat. Et epist. II. lib. VIII. Sed ut hæc omittam, quid fœdus, quid perturbatius hoc ab urbe discessu, siue potius turpissima fuga, quæ conditio non accipienda fuit potius. quam relinquenda patria? malæ conditiones erant: fateor. sed numquid hoc pejus? at recuperabit rempublicam. quando? aut quid ad eam spem est parati? Non ager Picenus amissus? Non patefactum iter ad urbem? non pecunia omnis & publica, & privata adversario tradita? Plurima occurrunt in hac epistola ad vehementem animi commotionem comparata. Unum ad-*

addam, quo satis conitabit quam sit in epistola quandoque laudanda fusior expositio. Attico quaerenti ex Cicerone quid de Pompejo longius jam progresso in bellum civile sentiret, sic respondet ep. xi. lib. VIII. *Consumo igitur omne tempus considerans, quanta vis sit illius viri, quem nostris libris satis diligenter, ut tibi quidem videmur, expressimus. tenesne igitur, moderatorem illum reipublicæ quo referre velimus omnia? Nam sic quinto, ut opinor, in libro (de rep.) loquitur Scipio. Ut enim gubernatori cursus secundus, medico salus, imperatori victoria; sic huic moderatori reip. beata civium vita proposita est, ut opibus firma, copiis locuples, gloria ampla, virtute honesta sit. hujus enim operis maximi inter homines, atque optimi illum esse perfectiorem volo. Hoc Cnæus noster quum antea numquam, tum in hac causa minime cogitavit. dominatio quaesita ab utroque est: non id actum, beata, & honesta civitas ut esset. Nec vero ille urbem reliquit, quod eam tueri non posset; nec Italiam, quod ea pelleretur: sed hoc a primo cogitavit, omnes terras, omnia maria movere, reges barbaros incitare, gentes feras armatas in Italiam adducere, exercitus conficere maximos. genus illud Sullani regni jampridem appetitur, multis, qui una sunt, cupientibus. An censes nihil inter eos convenire? Nullam pactionem fieri potuisse? hodie potest. sed neutri (*) scopus est ille ut nos beati simus; uterque regnare vult. Hac a te invitatus breviter exposui. Ita est. fusiora videntur; sed*

res

(*) σπονός.

res erat hujusmodi, ut ad satisfaciendum amico nihil minus requireretur.

VII. *De perspicuitate Epistolarum.*

DUm breves esse laboramus, cavendum ex Horatii præcepto, ne obscuri fiamus. Nam si obscuritas fugienda semper est; in epistolis certe maxime. Hæc enim ad amicum scribitur, ut sermonis, & quidem familiaris, suppleat officium. quid autem odiosus, quam inter familiares ita nos loqui, ut statim, & facile non intelligamur? Sic igitur habetote, ita scribi epistolam oportere, ut nihil omnino legentem moretur; ita planum, & fluentem, & nitidum esse debere totum ejus cursum, ut neque durior constructio, neque longior trajectio cogat aliquid revocare. Sed nihil erit hujusmodi, si ornatus erit talis, qualem optant epistolæ: de quo ita Gregorius Nazianzenus: *Summa hæc est, quod ab eloquente quodam homine de aquila accepi, quum diceret: Quo tempore aves de principatu disceptabant; & aliæ aliter exornatæ venerunt, in aquila formosissimum id fuisse, quod nihil formosum esse putaretur. hoc & in epistolis maxime observandum, ut minime sint elaboratæ; quod proxime ad naturam accedit. Itaque, ut idem docet: Optima est epistola, quæ tum indoctum, tum etiam eruditum persuadere possit; indoctum, ut ad multitudinem scripta; eruditum, ut multitudinis captum superans. Tum enim laudantur epistolæ, quum de iis vere dici potest, quod de quibusdam Attici commentariis ad ipsum scripserat Cicero*
ep.

ep. 1. lib. II. *Horridula mihi, atque incompta visa sunt: sed tamen erant ornata hoc ipso, quod ornamenta neglexerant, & ut mulieres, adeo bene olere, quia nihil olebant, videbantur.*

Dices plurimas inveniri Ciceronis epistolas tum ad familiares conscriptas, tum ad Atticum præsertim, quas ariolando potius, quam explicandō vel doctissimi scriptores interpretentur. Non inficior. verum facile est ex ipso argumento conjicere, vel de industria in rebus, quæ non sine periculo evolare possent, ita se gessisse, ut eas nemo præter illum, ad quem erant missæ, intelligeret. Alias sæpe scribit, quæ vix indicata, ex iis, quæ præcesserunt, facile cognosci possint. Verum hæc non illis proponenda, qui litteras vel officii, vel amicitix causa identidem scribunt. Neque certe quispiam sibi eas ad imitandum proponet epistolas, quas in Cicerone minus hac de causa intelligit, sed quæ sunt magis perspicuæ, & in summa facilitate elegantes.

VIII. *De partibus Epistolæ, ac primum de Salutatione.*

DE partibus epistolarum pauca sunt præcipienda. Nam neque certo numero eas definire possumus, neque illa, quæ hac de re præscribuntur, si pauca excipias, satis firma, & constantia esse possunt. Itaque postquam de salutatione pauca dixerimus, quæ poni solet initio epistolæ; quaque vale dicimus in fine; satis habebimus de exordio, quod præmitti solet aliquando, quidpiam indicare. Nam ea præcipua,
&

& frequentiora, quæ nos movent ad scribendum, quæque efficiunt epistolæ sive narrationem, sive quodlibet argumentum, per varia exemplorum capita ita distribuemus, ut simul inventioni, & elocutioni, quoad fieri possit, consulamus.

De Latinis hic loquimur epistolis, quæ salutationem præferre solent in fronte. Quamquam ab hac ipsa ratione minime abhorrent, quæ scribuntur Italica lingua, nec eam consuetudinem modo respuunt viri principes. Ut tamen nos perstemus in instituto; nihil est facilius, quam aureum Latinorum morem retinere in hac parte. Omnes legite Ciceronis epistolas, & vix invenietis alicujus momenti discrimen in earum prima salutatione. Itaque quum res agitur inter familiares, sunt ea in usu perpetuo. M. T. Cicero M. Marcello S. D. vel S. P. D., aut etiam tantum S., id est Salutem dicit -- Salutem plurimam dicit -- Salutem. Si vero ad aliquem scribit ullo fungentem magistratu, tum addit hunc ipsum, ut P. Lentulo Proconsuli, atque ita sæpe Consuli, Collegæ, Proquæstori, Proprætori, Consuli designato, aliisve. Neque aliter invenietis, quum ille, qui scribit, aliquem gerit magistratum, ac tum præsertim, quum primæ in ea dignitate mittuntur litteræ, vel ex ipsa dignitate majorem, prout est opus, auctoritatem sunt habituræ: ut ex. ca. M. Lepidus Imp. iterum, Pont. Max. Marco Tullio Ciceroni: vel SENAT. POP. PL. Q. R. Illud minime est relinquendum, quum ad propinquos, vel necessarios scribitur, omnem fere amoris significationem *Suo* adjecto, vel *Suæ*, vel *Suis*

ex.

expleri consuevisse; ut *Tullius Terentiæ suæ*, *Tulliæ*, & *Ciceroni suis S. D.* Quandoque tamen blandimenti causa quidpiam adjicitur, ut *Tullius Terentiæ suæ*, & *Pater suavissimæ filiæ Tulliæ* -- vel *Tullius Terentiæ*, & *Pater Tulliæ* duabus animis suis, & *Cicero Matri optimæ*, *suavissimæ sorori S. D.* -- *Tullius*, & *Cicero F. & Q. Tironi humanissimo*, & *optimo*.

Ab hoc quidem usu percommodo, & ab omni assentatione alieno numquam crediderim discedendum; nisi regionis ratio, & inducta, atque inveterata apud aliquos viros principes consuetudo aliud postulare. Nos certe videmus vel ipso Summo Pontifici, & Regibus potentissimis ita fere inscribi Latinas epistolas ab iis, qui sapiunt, quique sunt optimis studiis exculti. Id etiam gratum accidit epistolam accipienti. Nam, quod primum avet, est cognoscere, a quo litteræ datæ sint.

IX. De postrema epistolæ clausula.

HÆc etiam postrema salutatio, seu ultima epistolæ clausula, iis quibus scribimus, vale dicendo, perficitur. Ita illud *vale* in fine est fere perpetuum. Eodem etiam pertinent illa, quæ crebro occurrunt: *Cura ut valeas*. *Da operam ut valeas*: hoc mihi gratius facere nihil poter -- *Tu velim valetudinem cures* -- *Valetudinem tuam cura diligenter*. -- *Maxime autem date operam, ut valeatis, si me vultis valere* -- *Valete, mea desideria, valete* -- *Valebis igitur, meque, ut a puero fecisti, amabis*. -- *Quantum me diligis, tantum fac, ut valeas, vel quantum*

te a me scis diligere. Vale, mi Tiro, vale, vale, & salve. Lepta tibi salutem dicit, & omnes -- Etiam atque etiam vale -- Ama nos, & vale. -- Cura te, si me amas, diligenter. -- Fac ut diligentissime te ipsum, mi Dolabella, custodias. Domus te tota nostra salutatur -- Dionysium jube salvere, sive, velim salvere jubeas -- Valebis, igitur, & valere Cæciliam nostram jubebis -- Fac valeas, meq. mutuo diligas.

Paullo illa sunt elegantiora, plenioraque, ut ep. iv. lib. VI. ad Fam. Ego, quæ te velle, quæque ad te, & ad tuos pertinere arbitrabor, omnia studiosè, diligenterque curabo: quæ quum faciam, benevolentiam tuam erga me imitabor, merita non assequar. Et sequenti: A me deo tibi omnia, liberisque tuis paratissima esse, confidas velim. id enim & vetustas nostri amoris, & mea consuetudo in meos, & tua multa erga me officia postulant.

Si quid additamenti occurrat litteris faciendum, præsto sunt illa: *Obsignata jam epistola -- Obsignaram jam epistolam, quum subito tabellarius -- Scripta jam epistola superiore, accepi tuas litteras: Vel quum temporis premunt angustiae: Tabellarius flagitat. Sed res ipsæ, quæ incidunt, indicabunt rationes scribendi.*

Superest, ut aliquid de loci, & temporis adjunctione subjiciamus. Locus itaque adscribitur eo casu, qui indicet, ut inquit Grammatici, ubi, vel unde scribas. Itaque, & Pergæ invenimus, & Capua, & Athenis; & sæpe ex castris, prout varia postulat nominum ratio. Dies vero apponitur perpetua apud Romanos consuetudine per Kalendas nimirum, Nonas, & Idus;

lisque notis numerorum, quæ apud Latinos fuerunt semper in usu. De his Grammatici; sed optantibus pauca nos etiam in calce hujus appendicis. Annum veteres designabant Latini per Consules; nos a Divino Christi ortu computamus; ac tum aliquid apponere ad hanc felicitatis nostræ originem indicandam poterimus; tum, quod jam fere est usu receptum, annum dumtaxat adnotare. Sæpe vel adjicitur, vel subauditur. D. five Data Idibus Junii Cypro. atque in his etiam dicendi modis subauditur Epistola. addebant etiam aliquando horam, vel partem diei, prout res postulabat. Sed quum ad rem pertinebit, nemo non intelliget. Quemadmodum vero antiqui solemniore etiam dies aliquando scribebant, ut Data liberalibus; nemo non videt, potiori id jure convenire celebrioribus, & Sacratissimis nostræ religionis festis diebus.

X. De Exordio Epistolarum.

Illud fræquentius invenitur litterarum initium, vel notis singularibus, vel explicatis verbis. S. V. B. E. E. Q. V., aut S. V. V. B. E. E. V. id est: *Si vales bene est, ego quidem valeo*; vel *si vos valetis, bene est, ego valeo*. vel *Si vales, bene est, valeo*. Amoris etiam aliquando tenerioris gratia quidquam interjicitur; ut *Si tu, & Tullia lux nostra valetis, ego, & suavissimus Cicero valemus*. Mos iste tum religiosius servabatur, quum in magistratibus aliquid ex officio aliis magistratibus scribebant: sic legitur M. Tullius M. F. Cicero Pro-

Proconsul S. P. D. Cofs. Prætt. Tribb. Pl. Senatui. Si vos V. B. E. E. Q. V.

Nos etiam, quum lubebit, sed inter familiares, hoc uti principio poterimus; & consuetudini etiam nostræ non sine urbanitate id ipsum accommodare. Sed de hoc initio non est sermo. De quo igitur? De quo plures hujus artis scriptores plura congefferunt. Verum, quum ea referant pleraque ad artificium exordiorum, de quibus hic non agimus; & quum omnia ferme, quæ in hoc genere sunt ex arte profecta, mea quidem sententia, parum juvent; ex animadversione, & exemplis perpauca indicabo. Primum quum respondemus, ea, quæ nobis scripta fuerunt, responsionem indicabunt. Præterea sunt illa tum usitata. *Legi tuas litteras, ex quibus perspexi. -- Gratæ mihi tuæ litteræ fuerunt, ex quibus intellexi -- Omnis amor tuus ex omnibus partibus se ostendit in iis litteris, quas a te proxime accepi: non mihi quidem ille ignotus, sed tamen gratus, & optatus -- Litteras tuas accepi pridie nonas --*

Dum vero ipsi scribimus, ratio litterarum, si quis aditus sit aperiendus exiguo aliquo apparatu, suppeditabit. Initium primæ ad P. Lentulum perpendite. *Ego omni officio, ac potius pietate erga te ceteris satisfacio omnibus: mihi ipse numquam satisfacio. Quid suavius? quid officiosius? Idem Cæsari Imper. ep. v. l. VII. Vide quam mihi persuaserim, te me esse alterum, non modo in his rebus, quæ ad me ipsum, sed, etiam in iis, quæ ad meos pertinent. Quam hæc videntur amoris plena? Ad Catonem vero ep. xiv. lib. XV. Summa tua auctoritas fecit, me-*

P

umque

umque perpetuum de tua singulari virtute iudicium, ut magni mea interesse putarem, & res eas, quas gessissem, tibi notas esse, & non ignorari a te, qua æquitate, & continentia tuerer socios, provinciamque administrarem. -- Ad eundem nonne digna Catone prima est sententia, eademque & elegantissima, & veniute ornata? *Lætus sum laudari me*, inquit Hæctor, opinor, apud Nævium, *abste pater, a laudato viro. ea est enim profecto jucunda laus, quæ ab iis proficiscitur, qui ipsi in laude vixerunt.* Artificiose est illud initium ep. XII. lib. V. *Coram me tecum eadem hæc agere sæpe conantem deterruit pudor quidam, pene subrusticus; quæ nunc expromam absens audacius, Epistola enim non erubescit.* Verum non est, cur plura referam. Sunt enim omnes huiusmodi, ut nata videantur ex re ipsa, & opportunitate. Quare jam fontes adæamus, ex quibus plura liceat haurire, quæ ex Cicerone in varia genera traducamus. Iis tamen contenti erimus quæ sæpius occurrunt, suntque in frequentioribus humanæ vitæ, officiis.

XI. *De gratulationibus per epistolas.*

QUum ea gratulari amicis, vel patronis soleamus, quæ ipsis accidunt pro votis, vel certe prospere, & splendide; nemo non videt, in animi scribentis gaudio explicando, & in meritis ejus ornandis, qui novo est honore, vel beneficio auctus; tum in describenda animorum conjunctione, versari gratulationem de-

debere. Sed hæc ipsa in nostro auctore clarius perspicite.

T. Ampio Balbo ita prope exultans gratulatur, ep. xii. lib. VI. *Gratulor tibi, mi Balbe, vereque gratulor: nec sum tam stultus, ut te usura falsi gaudii frui velim: deinde frangi repente, atque ita cadere, ut nulla res ad aquitatem te animi possit postea extollere. Egi tuam causam apertius, quam mea tempora ferebant. Vincebatur enim fortuna ipsa debilitatæ gratiæ nostræ, tui caritate, & meo perpetuo erga te amore, culto a te diligentissime. Omnia promissa, confirmata, certa, & rata sunt, quæ ad reditum, & ad salutem tuam pertinent. Vidi, cognovi, interfui.*

Ad M. Marcellum Consulem de C. Marcello Consule designato hanc scribit gratulationem ep. vii. lib. XV. *Te & pietatis in tuos, & animi in rempublicam, & clarissimi, atque optimi consulatus, C. Marcello Consule facti, fructum cœpisse vehementer gaudeo. Non dubito, quid præsentis sentiant: nos quidem longinqui ad cælum mehercule tollimus, verissimis, ac justissimis laudibus. Nam quum te a pueritia tua unice dilexerim; tuque me in omni genere semper amplissimum esse & volueris, & judicaris -- De eodem ad Cœlium ep. ix.*

Marcellum tuum Consulem factum, teque ea lætitia affectum esse, quam maxime optasti, mirandum in modum gaudeo: idque quum ipsius causæ, tum quod te omnibus secundissimis rebus dignissimum judico: cujus erga me singularem benevolentiam vel in labore meo, vel in honore perspexi: totam denique domum vestram vel salu-

lutis, vel dignitatis meæ studiosissimam, cupidissimamque cognovi. -- Gratum mihi feceris, si uxori tuæ Junicæ gravissimæ, atque optimæ femine meīs verbis eris gratulatus. Ipsi Marcello ita suam dignitatem gratulatur.

Maximā sum lætitiā affectus, quum audiivi te Consulem factum esse: eumque honorem tibi Deos fortunare volo, atque a te pro tua, parentisque tui dignitate administrari. Nam quum te semper dilexi, amavique, tum mei amantissimum cognovi in omni varietate rerum mearum; tum patris tui pluribus beneficiis, vel defensu tristibus temporibus, vel ornatus secundis; & sum totus vester, & esse debeo. Item L. Paulo Consuli designato ita gratulatur ep. xii.

Etsi mihi numquam fuit dubium, quin te populus R. pro tuis summis in reip. meritis, & pro amplissima familiæ dignitate, summo studio, cunctis suffragiis, Consulem facturum esset: tamen incredibili lætitiā sum affectus, quum id mihi nunciatum est. -- Curioni Trib. Pl. gratulatur Tribunatum, ac simul excusat gratulationis tarditatem, ep. vii. lib. II.

Sera gratulatio reprehendi non solet, præsertim si nulla negligentia prætermissa est. longe enim absum: audio sero. Sed & tibi gratulor, & ut sempiternæ laudi tibi sit iste tribunatus, exopto: teque hortor, ut omnia gubernes, & moderere prudentia tua: ne te auferant aliorum consilia. Nemo est, qui sapientius tibi suadere possit te ipso. Numquam labere, si te audies. Non scribo hoc temere: cui scribam, video: novi consilium tuum. -- Pariter e Cilicia ita scribit Cœlio Ædili Curuli designato.

Pri-

Primum tibi, ut debeo, gratulor, latorque, quum præfenti, tum etiam sperata tua dignitate, serius, non negligentia mea, sed ignorantia rerum omnium. In his enim sum locis, quo & propter longinquitatem, & propter latrocinia tardissime omnia perferuntur. Est pulcherrima ad Ciceronem gratulatio C. Trebonii, quæ legitur ep. xvi. lib. XII. de ejus filio.

Athenas veni a. d. xi. Kal. Jun. atque ibi, quod maxime optabam, vidi filium tuum deditum optimis studiis, summaque modestiæ fama. Qua ex re quantam voluptatem cœperim, scire potes, etiam me tacente. Non enim nescis, quanti te faciam, & quam pro nostro veterrimo, verissimoque amore omnibus tuis etiam minimis commodis, non modo tanto bono gaudeam. Noli putare, mi Cicero, me hoc auribus tuis dare: nihil adolescente tuo, atque adeo nostro (nihil enim mihi a te potest esse sejunctum) aut amabilius omnibus iis, qui Athenis sunt, est, aut studiosius earum artium, quas tu maxime amas, hoc est optimarum. Itaque tibi, quod vere facere possum, libenter quoque gratulor, nec minus etiam nobis, quod cum, quem necesse erat diligere, qualiscunque esset, talem habemus, ut libenter quoque diligamus.

XII. De Consolatoriis Epistolis.

UT constet melius, quæ ad leniendum animi dolorem in rebus adversis plurimum valeant, aut adhiberi soleant argumenta, subjiciam statim pauca, quæ videntur aptiora ad levandum angorem in morte nostrorum. Aliquid

certe ad consolandum habet momenti societas ipsa mœroris. signum enim benevolentiae dolor est, & commiseratio, & cura ipsa relevandi alterius dolorem. In morte filiae Servius Sulpicius Ciceronem conatur consolari ep. v. lib. IV. Nos quæ sunt magis communia, & proposita omnibus, deligemus, atque ipsa comparabimus cum eisdem fere argumentis epistolæ Ciceronis ad Titium, quæ est xvi. lib. V. Sulpicii hæc sunt.

Postea quam mihi renunciatum est de obitu Tulliae filiae tuæ, sane quam pro eo ac debui, graviter, molesteque tuli, communemque eam calamitatem existimavi. qui si istic affuissem, neque tibi defuissem, coramque meum dolorem tibi declarassem. Etsi genus hoc consolationis miserum, atque acerbum est: propterea quia, per quos ea confieri debet, propinquos, ac familiares, ipsi pari molestia afficiuntur, neque sine lacrymis multis id conari possunt: uti magis ipsi videantur aliorum consolatione indigere, quam aliis posse suum officium præstare: tamen quæ in præsentia in mentem mihi venerunt, decrevi brevi ad te perscribere: non quo ea te fugere existimem, sed quod forsân dolore impeditus minus ea perspicias. Cicero autem ita scribit.

Etsi unus ex omnibus minime sum ad te consolandum accommodatus, quod tantum ex tuis molestiis corpori doloris, ut consolatione ipse egerem; tamen quum longius summi luctus acerbitate meus abesset dolor, quam tuus, statui nostræ necessitudinis esse, meaque in te benevolentiae non tacere tanto in tuo mœrore tam diu, sed adhibere aliquam modicam consolationem, quæ levare

re dolorem tuum posset, si minus sanare potuisset.

Omitto, quæ utrinque afferuntur ex iniquitate illorum temporum, incommoda, ex quibus potius, quam ex optabili vitæ conditione erepti filii videbantur. hæc enim illius tempestatis erat propria perturbatio: quamquam ita omnes vivimus, ut hinc in morte nostrorum possit semper suppetere non levis consolatio. Sed pergamus. Sulpitius.

Denique noli te oblivisci Ciceronem esse, & eum qui aliis consueris præcipere, & dare consilium: neque imitari malos medicos, qui in alienis morbis profitentur tenere se medicinæ scientiam; ipsi se curare non possunt: sed potius, quæ aliis tute præcipere soles, tute tibi subjice, atque apud animum propone. Nullus dolor est, quem non longinquitas temporis minuatur, ac molliat. Hoc te expectare tempus tibi turpe est, ac non ei rei sapientia tua te occurrere. Nunc vide uti hæc ipsa Cicero perscribat, & alia subjiciat ratione.

Non est jam gravitatis, ac sapientiæ tuæ, quam tu a puero præstitisti, ferre immoderatus casum incommodorum tuorum, qui sit ab eorum; quos dilexeris, miseria, maloque sejunctus. Etenim cum semper te & privatis in rebus, & publicis præstitisti; tuenda tibi ut sit gravitas, & constantiæ serviendum. Nam quod allatura est ipsa diuturnitas, quæ maximos luctus vetustate tollit, id nos præcipere consilio, prudentiaque debemus. Etenim, si nulla umquam fuit, liberis amissis, tam imbecillo mulier animo, quæ non aliquando lugendi modum fecerit; certe nos,

quod est dies allatura, id consilio anteferre debemus, neque expectare temporis medicinam, quam repræsentare ratione possimus. Hæc sufficiant ita comparata. Nunc alia ex eadem Tullii epistola proferamus.

Est autem consolatio pervulgata quidem illa maxime, quam semper in ore, atque animo habemus, homines nos ut esse meminerimus, ea lege natos, ut omnibus fortunæ telis proposita sit vita nostra: neque esse recusandum, quo minus ea, qua nati sumus, conditione vivamus: neve tam graviter eos casus feramus, quos nullo consilio vitare possumus: eventisque aliorum memoria repetendis, nihil accidisse nobis novi cogitemus.

In adversis reip. temporibus ita scribit ad Sulpitium Cicero ep. III. lib. IV. Vehementer te esse sollicitum, & in communibus miseriis præcipuo quodam dolore angi, multi ad nos quotidie deferunt. Quod quamquam minime miror, & meum quodammodo agnosco; doleo tamen, te sapientia præditum prope singulari, non tuis bonis delectari potius, quam alienis malis laborare. Me quidem, etsi nemini concedo, qui majorem ex perniciæ, & peste reip. molestiam traxerit: tamen multa jam consolantur, maximeque conscientia consiliorum meorum. Multo enim ante tamquam ex aliqua specula, prospexi tempestatem futuram.

In privato Fadii incommodo ita scribit. Etsi egomet, qui te consolari cupio, consolandus ipse sum, propterea quod nullam rem gravius jamdiu tuli, quam incommodum tuum: tamen te magnopere non hortor solum, sed etiam pro amore nostro rogo, atque oro, ut te colligas, virumque præ-

præbeas, & qua conditione omnes homines, & quibus temporibus nati simus, cogites. Plus tibi virtus tua dedit, quam fortuna abstulit.

Ad consolandum Torquatum Athenis exultantem scripta est ep. x. lib. VI. Mitto ea, quæ sunt singularia, quibus ostendit beneficii loco potius tunc temporis habendum Roma abesse: ea pono, quæ sunt ad confirmandum animum quocunque in infortunio percommoda.

Si enim, bene sentire, recteque facere satis est ad bene, beateque vivendum: vereor, ne eum, qui se optimorum consiliorum conscientia sustentare possit, miserum esse nefas sit dicere... Simus igitur ea mente, quum ratio, & veritas præscribit, ut nihil in vita nobis præstandum, præter culpam, putemus; eaque quum careamus; omnia humana placate, & moderate feramus... Sed hæc longiora fortasse fuerunt, quam necesse fuit: illa, quæ majora sunt, brevius exponam. Ego habeo, cui plus, quam tibi, debeam, neminem... Qui sim autem hoc tempore, intelligo: sed quia nemo est tam afflictus, qui si nihil aliud studeat nisi id, quod agit, non possit navare aliquid, & efficere: omne meum consilium, operam, studium certe velim existimes tibi tuisque liberis esse debitum -- & ep. III.

*Ego tibi hoc confirmo, etsi levis est consolatio ex miseriis aliorum, nihilo te nunc majore in discrimine esse, quam quemvis aut eorum, quod discesserint, aut eorum, qui remanserint. alteri dimicant, alteri victorem timent. Sed hæc consolatio levis: est illa gravior, qua te uti spero: ego certe utor: nec enim, dum ero, angar ulla re, quum omni vacem culpa: &, si non
ero 2*

ero, sensu omnino carebo. sed rursus: (*) No-
 tuam Athenas, qui ad te hæc. Non aliis argu-
 mentis, sed diversa ratione utitur ad consolan-
 dum Torquatum ep. iv. lib. VI., post denun-
 ciata incommoda exitus belli civilis, quicunque
 is tandem fuisset.

*Hoc loco si videor augere dolorem tuum, quem
 consolando levare debeam, fateor me communium
 dolorum consolationem nullam invenire, præter
 illam, quæ tamen, si possis eam suscipere, ma-
 xima est, quaque ego quotidie magis utor, con-
 scientiam rectæ voluntatis, maximam consolatio-
 nem esse rerum incommodarum: nec esse ullum
 magnum malum præter culpam. A qua quum
 tantum absumus, ut etiam optime senserimus:
 eventusq. magis nostri consilii reprehendatur; &
 quum præstitimus, quod debuimus, moderate,
 quod evenit, feramus. Sed hoc mihi tamen non
 sumo, ut te consoler de communibus miseriis,
 quæ ad consolandum majoris ingenii, & ad fe-
 rendum singularis virtutis indigent... Tu velim
 tete, ut debes, & soles, tua virtute sustentens.*

Cum A. Cæcina utitur nova quadam consola-
 tionis ratione, hoc modo. Vereor, ne desideres
 officium meum, quod tibi pro nostra, & merito-
 rum multorum, & stultiorum, & partium con-
 junctione, deesse non debet: sed tamen vereor,
 ne litterarum a me officium requiras: quas tibi
 jam pridem, & sæpe misissem, nisi quotidie me-
 lius exspectans, gratulationem, quam confirma-
 tionem animi tui complecti litteris maluissem.
 Nunc, ut spero, brevi gratulabimur. Itaque in
 aliud

(*) Γλαῦκ' εἰς Αἰθῆρας.

aliud tempus id argumentum epistolæ differo. His autem litteris animum tuum, quem minime imbecillem esse, & audio, & spero, & si non sapientissimi, at amicissimi hominis auctoritate, confirmandum etiam, atque etiam puto. ep. vi. lib. VI.

Pertinent ad hoc caput responsiones ipsæ redditæ consolantibus amicis: quare unum vel alterum subiciam exemplum. Ita Sulpitio respondet Tullius ep. vi. lib. IV. *Ego vero, Servi, vellem ut scribis, in meo gravissimo casu affuisses. Quantum enim præsens me adjuvare potueris, & consolando, & prope æque dolendo, facile ex eo intelligo, quod litteris lectis aliquantum acquievi. Nam & ea scripsisti, quæ levare luctum possent, & in me consolando non mediocrem ipse animi dolorem adhibuisti... Me autem non oratio tua solum, & societas pene agritudinis, sed etiam auctoritas consolatur. Turpe enim esse existimo, me non ita ferre casum meum, ut tu tali sapientia præditus ferendum putas. Sed opprimor interdum, & vix resisto dolori; quod ea me solatia deficiunt, quæ ceteris, quorum mihi exempla propono, simili in fortuna non defuerunt. Altera est hujus generis XIII. lib. V.*

Quamquam ipsa consolatio litterarum tuarum mihi gratissima est: declarat enim summam benevolentiam conjunctam pari prudentia: tamen illum fructum ex iis litteris vel maximum cæpi, quod te præclare res humanas contemnentem, & optime contra fortunam paratum, armatumque cognovi. Quam quidem laudem sapientiæ statuo esse maximam, non aliunde pendere, nec extrinsecus

secus aut bene, aut male vivendi suspensas habere rationes. Quæ cogitatio, quum mihi non omnino excidisset (etenim penitus infederat) vi tamen temperatum, & concursu calamitatum erat aliquantum labefactata, atque convulsa: cui te opitulari video . . . multumque profecisse sentio. Itaque tibi hoc sæpe dicendum, tibi que non significandum solum, sed etiam declarandum arbitror, nihil mihi esse potuisse tuis literis gratius. Ad consolandum autem, quum illa valent, quæ eleganter, copioseque collegisti, tum nihil plus, quam quod firmitudinem, gravitatemque animi tui perspexi; quam non imitari turpissimum existimo.

XIII. De gratiarum actionibus.

IN gratiarum actione tum beneficii commemoratio, tum grati animi significatio potissimum quæritur. Nos breviter expediemus caput huiusmodi, insigniores dicendi modos colligendo. Sic Plancus Ciceroni ep. xi. lib. X.

Immortales ago tibi gratias, agamque, dum vivam: nam relatarum me, affirmare non possum. Tantis enim tuis officiis non videor mihi respondere posse: nisi forte (ut tu gravissime, disertissimeque scripsisti) ita sensurus es, ut me referre gratiam putes, quum memoriam tenebo. Si de filii tui dignitate esset actum, amabilius certe nihil facere potuisses - Sequitur beneficii amplificatio: deinde Quod reliquum est, tuum munus tuere: & me, si, quem esse voluisti, eum exitu rebusque cognoscis, defende, ac suscipe. Idem Plancus ep. xxiv.

Fa-

Facere non possum, quin in singulas res, meritaque tua tibi gratias agam. Sed mehercule facio cum pudore. Neque enim tanta necessitudo, quantam tu mihi tecum esse voluisti, desiderare videtur gratiarum actionem. Neque ego lubenter pro maximis tuis beneficiis tam vilè munere defungar orationis; & malo præsens observantia, indulgentia, assiduitate, memorem me tibi probare. Quod si mihi vita contigerit, omnes gratas amicitias, atque etiam pias propinquitates in tua observantia, indulgentia, assiduitate vincam.

C. Marcello Consuli designato ita gratias agit Cicero de supplicatione decreta ep. xi. lib. XV. *Quanta curæ tibi meus honos fuerit, & quam idem extiteris consul in me ornando, & amplificando, qui fueras semper cum parentibus tuis, & cum iota domo, & si res ipsa loquebatur, cognovi tamen ex meorum omnium litteris. Itaque nihil est tantum, quod ego non tua causâ debeam, facturûsque sim, quum studiose, tum libenter. Nam magni interest, cui debeas. debere autem nemini malui, quam tibi: cui me quum studia communia, beneficia paterna, tuaque jam ante conjunxerant: tum accedit, mea quidem sententia, maximum vinculum, quod ita remp. geris, atque gessisti, qua mihi carius nihil est, ut, quantum tibi omnes boni debeant, quo minus tantumdem ego unus debeam, non recusem. Quamobrem tibi velim ii sint exitus, quos mereris, & quos fore confido. Se victum officio fatetur ab Appio Pulchro epistola XIII. lib. III.*

Quasi divinarem talè in officio fore mihi aliquan-

quando expetendum studium tuum: sic quum de tuis rebus gestis agebatur, inferviebam honori tuo. Dicam tamen vere, plus quam acceperas, reddidisti . . . Hæc mihi ampliora multo sunt, quam illa ipsa, propter quæ hæc laborantur. Insignia enim virtutis multi, etiam sine virtute, affecuti sunt: talium virorum tanta studia assequi sola virtus potest. Itaque mihi propono fructum amicitiae nostræ, ipsam amicitiam: qua nihil est uberius, præsertim in iis studiis, quibus uterque nostrum devinctus est.

Gratiarum actionibus sunt illa satis accommodata: Quibus verbis gratias agam non reperio. -- Lucius Lucejus homo omnium gratissimus mirificas tibi apud me gratias egit, quum diceret. -- Nero meus mirificas apud me tibi gratias egit, prorsus incredibiles, ut nullum honorem sibi haberi potuisse diceret, qui a te prætermisus esset. -- Jam non ago tibi gratias: cui enim re vix referre possum, huic verbis non patitur res satisfieri. -- Noli expectare, dum tibi gratias agam. Ita vero Planco gratias agenti respondet Cicero ep. xix. lib. X. Quamquam gratiarum actionem a te non desiderabam, quum te re ipsa, atque animo scirem esse gratissimum: tamen (fatendum est enim) fuit ea mihi perjucunda. Sic enim vidi, quasi ea, quæ oculis cernuntur, me a te amari. Dices, quid antea? semper quidem; sed numquam illusirius.

XIV. De litteris, commendatitiis.

Non possum expeditius harum epistolarum attingere præcipua capita, quam breve
Ci-

Ciceronis epistolæ subjiciens exemplum, scilicet xiv. lib. II. *Marco Fabio, viro optimo, & homine doctissimo, familiarissime utor, muriceque cum diligo, quum propter summum ingenium ejus, summamque doctrinam, tum propter singularem modestiam. Ejus negotiam sic velim suscipias, ut si esset res mea. - Omnia relinques, si me amabis, quum tua opera Fabius uti volet.* Explicata amicorum causa, sic eos Dolabellæ commendat epist. xiii. lib. IX.

Quapropter, & si sæpe expertus sum, quantum me amares: tamen sic velim tibi persuadeas, id me in hac re maxime judicaturum. Peto igitur a te, vel, si pateris, oro, ut homines miseros, & fortuna, quam v. ture nemo potest, magis quam culpa, calamitosos, conserves incolumes... Quod dicturus sum, puto equidem non valde ad rem pertinere, sed tamen nihil obest dicere; res familiaris alteri eorum valde exigua est, alteri vix equestris. Vide nunc singulare, & elegans in commendatione artificium. Sic scribit ad Brutum Cicero. ep. xvi. lib. XI.

Permagni interest, quo tibi hæc tempore epistola reddita sit; utrum quum sollicitudinis aliquid haberes, an quum domi ab omni molestia vacuus esses. Itaque ei præcepi, quem ad te misi, ut tempus observaret epistolæ tibi reddendæ. Nam quemadmodum coram, qui ad nos intempestive adeunt, molesti sæpe sunt: sic epistolæ offendunt, non loco redditæ. Si autem, ut spero, nihil te perturbat, nihil impedit, & ille, cui mandavi, satis scite, & commode tempus ad te cœpit adcundi: confido, me, quod velim,

Jim, facile a te impetraturum. L. Lamia præturam petit. hoc ego utor uno omnium plurimum. Magna vetustas, magna consuetudo intercedit: quodque plurimum valet, nihil mihi ejus est familiaritate jucundius. Magno præterea beneficio ejus, magnoque merito sum obligatus.... Quapropter persuade tibi, mi Brute, me petere præturam.... Ponam in extremo, quod sentio. Nihil est, Brute, quum omnia a te expectem, quod mihi gratius facere possis.

Fere autem variantur hæ litteræ pro varietate meritorum ejus quem commendamus, pro varia item necessitudine, quæ nos inter & eos ad quos, & de quibus scribimus, intercedit. ac pro variis amicorum temporibus; ad Cornificium de Anicio ita Cicero. *Eum velim rebus omnibus adjuves, operamque des, ut quam commodissime sua negotia conficiat. in primisque, quod ei carissimum est, dignitatem ejus tibi commendando.... Hoc igitur, mi Cornifici, facies, ceterisque rebus omnibus ejus dignitati, reique, si me amas, consules. ep. XXI. lib. XII., & ad eundem de Sex. Aufidio ep. XXVII. Est autem ita temperatis, moderatisque moribus, ut summa severitas summa cum humanitate jungatur. Cujus negotia, quæ sunt in Africa, ita commendando, ut majore studio, magisque ex animo commendare non possim. Pergratum mihi feceris, si dederis operam, ut is intelligat meas apud te litteras maximum pondus habuisse. De Lamia sic agit apud hunc Cornificium ep. XXIX. Non puto, te jam expectare, quibus eum tibi verbis commendem. causas enim tanti amoris intelligis: quæ verba desideret, iis me omnibus usum puto.*

sato. *Tantum velim existimes, si negotia Lamiae, procuratores, libertos, familiam, quibuscunque rebus opus erit, defenderis, gratius mihi futurum, quam si ea tua liberalitas pertinuisset ad rem familiarem meam.*

Quid ego plura congeram? Totum fere librum XIII. ad Familiares invenietis epistolis contare hujus argumenti. E quibus vix quidquam jam allatis adjungere satis erit, & supra. Post commendata Gallo L. Egnatii negotia ita concludit brevem epistolam XLIV. *Tanta mihi cum eo necessitudo est, familiaritasque, ut si mea res esset, non magis laborarem. Quapropter gratissimum mihi feceris, si curaris, ut is intelligat, me a te tantum amari, quantum ipse existimo. Hoc mihi gratius facere nihil potes. Idque ut facias, vehementer te rogo.* -- Ep. seq. *Quamobrem etiam, atque etiam a te peto, ut cures, ut intelligat, me ad te satis diligenter scripsisse. nam de tua erga me voluntate non dubitabat, & clauditur epistola fere consueta formula. Id ut facias, te etiam, atque etiam rogo. Est venustissima XLVII. Quid ego tibi commendem eum, quem tu ipse diligis? Sed tamen, ut scires, eum a me non diligere solum, verum etiam amari, ob eam rem tibi hæc scribo. Omnium tuorum officiorum, quæ & multa, & magna sunt, mihi gratissimum fuerit; si ita tractaris Egnatium, ut sentiat, & se a me, & te a me amari. Hoc te vehementer etiam, atque etiam rogo.*

XV. De Hortationibus.

Initia quidem hujus argumenti pulcherrima sunt ad M. Marcellum ep. VII., & VIII. lib.

lib. IV. *Etsi eo te adhuc consilio usum intelligo, ut id reprehendere non audeam, non quin ab eo ipse dissentiam, sed quod ea te sapientia esse iudicem, ut meum consilium non anteponam tuo: tamen & amicitiae nostrae vetustas, & tua summa erga me benevolentia, quae mihi jam a pueritia tua cognita est, me hortata est, ut ea scriberem ad te, quae & saluti tuae conducere arbitrarer, & non aliena esse ducerem a dignitate. Altera sic incipit.*

Neque monere te audeo, praestanti prudentia virum; nec confirmare maximi animi hominem, unumque fortissimum: consolari vero nullo modo. Nam si ea, quae acciderunt, ita fers, ut audio, gratulari magis virtuti debeo, quam consolari dolorem tuum. Sin te tanta mala reip. frangunt; non ita abundo ingenio, ut te consoler, quum ipse me non possim. . . . Illud tamen vel tu me monuisse, vel censuisse puta, vel propter benevolentiam tacere non potuisse: ut . . . . Cetera ita sunt temporum illorum in utraque epistola, & aliis ad Marcel- lum, ut in usum nostrarum litterarum venire vix possint. Idem vero sic absolvit epistolam IV. lib. II.

Quamobrem quoniam mihi nullum scribendi argu- mentum relictum est, utar ea clausula, qua soleo, neque ad studium summæ laudis cohortabor. Est enim tibi gravis adversaria constituta, & parata, incre- dibilis quaedam expectatio; quam tu una re facil- lime vinces, si hoc statueris, quarum laudum glo- riam adamaris; quibus artibus eae laudes compa- rantur, in iis esse laborandum. In hanc sententiam scriberem plura, nisi te tua sponte satis incitatum esse considerem: & hoc quidquid attigi, non feci inflammandi tui causa, sed testificandi amoris mei.

Hor.

Hortationem simul habent, & consolationem, quæ Ciceroni scribit Lucejus ep. xiv. lib. V. Aliam jam partem exposuerat, hinc sequitur.

Sin autem, sicut hic dum eras, lacrymis, ac tristitie te tradidisti, doleo, quia doles, & angere: non possum te non, si concedis, quod sentimus, ut liberius dicamus, accusare. Quid enim? tu solus aperta non videbis, qui propter acumen occultissimam perspicis? tu non intelliges, te querelis quotidianis nihil proficere? non intelliges duplicari sollicitudines, quas elevare tua te prudentia postulat? Quod si non possumus aliquid proficere suadendo, gratia contendimus, & rogando, si quid nostra causa vis, ut istis te molestiis laxes, & ad convictum nostrum redeas, & ad consuetudinem, vel nostram communem, vel tuam solius, ac proprium. Ad Trebatium ita Cicero post multa ep. xvii. lib. VII.

Hunc tu virum nactus, si me aut sapere aliquid, aut velle tua causa putas, ne dimiseris: & si qua te forte res aliquando offenderit, quum ille aut occupatione, aut difficultate tardior tibi erit visus, perferto, & ultima expectato, quæ ego tibi & jucunda, & honesta præstabo. Pluribus te hortari non debeo; tantum moneo, neque amicitia confirmanda clarissimi, ac liberalissimi viri, neque uberioris provinciae, neque ætatis magis idoneum tempus, si hoc amiseris, te esse ullum umquam reperturum. In pulcherrima, & elegantissima ad Dolabellam epistola, quæ est xiv. lib. IX., scribit:

Quare quid est, quod ego te horter, ut dignitati, & gloria servias? Proponam tibi claros viros, quod facere solent, qui hortantur? Neminem habeo clariorem, quam te ipsum. Te imitere oportet; tecum ipse certes: ne licet quidem tibi jam tantis

rebus gestis non tui similem esse. Quod quum ita sit, hortatio non est necessaria; gratulatione magis utendum est.

Plancum incredibili gravitate simul, & urbanitate sic hortatur ep. v. lib. X. Itaque te non hortor solum, mi Plance, sed plane etiam oro (quod feci iis litteris, quibus tu humanissime respondisti) ut tota mente, omnique animi impetu in rep. incumbas. Nihil est, quod tibi majori fructui, gloriaeque esse possit: nec quidquam ex omnibus rebus humanis est praeclarius, aut praestantius, quam de rep. bene mereri -- adhuc enim patitur tua summa humanitas, & sapientia, me, quod sentiam, libere dicere. Fortuna suffragante videris res maximas consecutus, quod quamquam sine virtute non potuisses, tamen ex maxima parte ea, quae es adeptus, fortunae, temporibusque tribuuntur. His temporibus difficillimis reipublicae quidquid subveneris, id erit totum, & proprium tuum... Sic moneo, ut filium; sic faveo, ut mihi; sic hortor, ut & pro patria, & amicissimum.

Hortationis sunt illi peculiares modi: Quare perge, ut cepisti: forti animo istam tolera militiam: Multa, mihi crede, assequere. ep. xviii. lib. VII. Fam. Quod superest, perge, mi Brute, & jam non cum aliis, sed tecum ipse certa. xv. lib. X. Et ea ratione. Urbem, urbem, mi Rufe, cole, & in ista luce vive. Omnis peregrinatio (quod ego ab adolescentia judicavi) obscura, & sordida iis, quorum industria Romae potest illustris esse. ep. xix. l. II.

Prope ludens ex fabulis venustissimam hortandi rationem in epistola jam commemorata ad Dolabellam inducit Cicero. Exponit pervagatum

tum rumorem, quo non obscure significabant optimi viri, quæ gesserat Dolabella, consilio Ciceronis gessisse; atque ita pergit. *Negant enim se dubitare, quin tu meis præceptis, & consiliis obtemperans, præstantissimum te civem, & singularem consulem præbeas. Quibus ego, quamquam verissime possum respondere, te, quæ facias, tuo iudicio, & tua sponte facere, nec cuiusquam egere consilio; tamen, neque plane assentior, ne imminuam tuam laudem, si omnis meis consiliis profecta videatur; neque valde nego. Sum enim avidior etiam, quam satis est, gloriæ. Est tamen non alienum a dignitate tua, quod ipsi Agamemnoni regunt regi fuit honestum, habere aliquem in consiliis capiundis Nestorem: mihi vero gloriosum, te juvenem consulem florere laudibus, quasi alumnum disciplinæ meæ... Quamquam, mi Dolabella (hæc enim jocus sum) libentius omnes meas, si modo sunt aliquæ meæ laudes, ad te transfuderim, quam aliquam partem exhausserim ex tuis. Quid hisce jocis mirabilius?*

XVI. De jocosis epistolis.

E Pistolarum hic attingimus elegantissima ornamenta: sed quæ suis locis apte collocata mirifice delectant, quæque a natura ipsa dictata, & fusa videntur pulcherrima; diligentius vero tractata, & studiosius quæsitæ evadunt statim vel frigida, vel inepta, vel certe putidiora. Non omnes vacat Tullii lusus in hoc genere indicare. Nam & prope infinitum esset; quum unus omnium urbanissimus Cicero, & maxime festivus, & facetus in epistolis fuerit: &

minus opportunum haberetur; quum plurimos e re natos, & ex rebus ipsis tum quidem notissimis, at nobis minime compertis, jocos, lususque vix intelligere, ac degustare possimus. Quare faciliores aliquot referre satis erit.

Ad L. Valerium scribit epistolam x. lib. I. Erat is jurisconsultus, sed minime, ut possumus suspicari, præstantissimus. Ut autem jocetur vel ipsa inscriptione, sic habet: *L. Valerio Jurisconsulto. tum incipit epistolam. Cur enim tibi hoc non gratificer, nescio: præsertim quum his temporibus audacia pro sapientia liceat uti... Sed tu velim definas jam nostris litteris uti, & nos aliquando revisas; & ibi malis esse, ubi aliquo numero sis, quam istic, ubi solus sapere videare. Quamquam qui istinc nunc veniunt, partim te superbum esse dicunt, quod nihil respondeas, partim contumeliosum, quod male respondeas. Sed jam cupio tecum coramolari. Quare fac, ut quamprimum venias: neque in Apuliam tuam accedas, ut possimus saluum venisse gaudere. Nam illo si veneris, tamquam Ulysses, cognosces tuorum neminem.*

Ludit cum Trebatio perfamiliari suo Tullius, tamquam cum homine vitæ potius amanti, quam prodigo; atque in Castris latere potius, quam cum hoste configere cupienti. Alia præmiserat ludeus, sequitur: *Valde metuo, ne frigeas in hibernis: quamobrem camino luculento utendum censeo. Idem & Mucio, & Manilio (jurisconsultis, in quorum numero Trebatius habebatur) placebat, præsertim, qui sagis non abundares: quamquam vos nunc istic satis calere (metu belli Britannici) audio. Quo quidem nuntio valde mehercule de te timueram. Sed tu in re militari multo es cau-*

*cautior, quam in advocationibus. . . . Sed jam satis
 joci sumus. . . . Scire cupio, quid agas, quid ex-
 spectes. quam longum istum tuum discessum a no-
 bis futurum putes. Sic enim tibi persuadeas velim,
 unum mihi esse solatium, quare facilius possim pati,
 te esse sine nobis, si tibi esse id emolumento sciam:
 sin autem id non est, nihil duobus nobis est stul-
 tius; me, qui te non Romam attraham; te, qui
 non hic advoles. Una mehercule nostra, vel seve-
 ra, vel jocosa congressio pluris erit, quam non mo-
 do hostes, sed etiam fratres nostri Hadui. Quare
 omnibus de rebus fac, ut quamprimum sciam., Aut
 consolando, aut consilio, aut re juvero. Ex Te-
 rent. Heautont. ad eundem ep. XIII.*

*Adeone me injussum esse existimasti, ut tibi ira-
 scerer, quod parum mihi constans, & nimium cu-
 pidus decedendi viderere, ob eamque causam me
 arbitrare litteras ad te jam diu non misisse? . . .
 Audi, Testa mi; utrum superbior te pecunia
 facit, aut quod te Imperator consulit? Moriar ni,
 quæ tua gloria est, puto te malle a Casare consu-
 li, quam inaurari. Si vero utrumque est, quis
 te ferret præter me, qui omnia ferre possum? Ab-
 strusiores deinde lusus admiscet de jurispruden-
 tiæ, quam Trebatius colebat, institutis, & de
 Militiæ periculis, a quibus diligentissime cave-
 bat.*

*Facite ad eundem Trebatium ep. XIV: Valde
 jam lautus es, qui gravare litteras ad me dare,
 homini præsertim (Cyro, qui sine litteris a Tre-
 batio venerat, salutemq. Trebatii verbis Cice-
 roni nunciaverat) prope domestico. Quod si scribe-
 re oblitus es, minus multi, jam te avvocato, caus-
 sa cadent: sin nostri oblitus es, dabo operam, ut*

istuc veniam, antequam plane ex animo tuo effluo; sin æstivorum timor te debilitat, aliquid excogita, ut fecisti de Britannia. id est. Si timor angit prælii, occasionem quære non proficiscendi, ut fecisti in expeditione Britannica. Concludit. Sed hæc jocati sumus, & tuo more, & nonnihil etiam nostro. Te valde amamus, nosq. a te amari tum volumus, tum etiam confidimus.

Ad Cornificium lepida, & urbanissima est epistola xx. lib. XII. Gratae mihi tuæ litteræ; nisi quod Sinuessanum diversoriolum contempsisti. Quam quidem contumeliam villa pusilla iniquo animo ferret, nisi in Cumano, & Pompejano reddideris (*) omnia de omnibus. Sic igitur facies, meque amabis, & scripto aliquo laceesses. Ego enim respondere facilius possum, quam provocare. Quod si, ut es, cessabis, lacessam, nec tua ignavia etiam inertiam afferet. Plura otiosius: hæc, quum essem in senatu, exaravi. Ad Cassium tota est faceta ep. xvi. lib. XV. quamquam revocat se aliquando, & digna viro sapiente, & fortissimo admiscet. Initium sufficiat: cetera tum Græca, tum recondita eruditione adpersa.

Puto te jam suppedere, quum hæc te tertia jam epistola ante oppressit, quam tu scædulam, aut litteram. Sed non urgeo: longiores enim expectabo, vel potius exigam. Ego si semper haberem, cui darem, vel ternas in hora darem. Fit enim nescio quid, ut quasi coram adesse videre, quum scribo aliquid ad te....

Non possum hic reticere, quod non minus ad hoc genus pertinet, quam ad cetera; sed diligenter-

---

(*) Πάντα περὶ πάντων.

gentius est hic perpendendum; quod deceat nimirum. Nam quis ferat vel adolescentem cum sene per epistolas inepte joculari, vel quemlibet cum eo, qui dignitate, gravitate, auctoritate excellat? Urbanæ quidem, & festivæ sint litteræ omnes oportet: sed joculari, & ludere nec decet, nec licet nisi cum iis, qui nobis multa familiaritate, & necessitudine conjuncti sunt. Imo neque cum istis semper, sed tempore, & loco. Unde ipse Cicero ad Dolabellam, postquam festive cum ipso jocatus est, ita scribit. *Sed quid ago? quum mihi sit incertum, tranquillo sis animo, an ut in bello, in aliqua majuscula cura, negotiove versere, labor longius. Quum igitur mihi erit exploratum, te libenter esse risurum, scribam ad te pluribus.* Hæc semel in hoc tractatu monuisse satis erit, ut quisque, dum scribit, attente consideret, ad quem, & qua de re, & quo tempore, & loco litteras mittat, unde semper habeat propositum, quid deceat, neque ex decro umquam discedat.

XVII. De officiosis epistolis.

Quin ad alia epistolarum genera descendamus, quæ poscunt diligentius elaboratum artificium ex intima dicendi arte profectum, uti sunt, quæ vel accusationem continent, vel purgationem; quæque latius patent, quam possint uno capite concludi, ut narrationes, & responsiones omnis generis; lubet, plura, quæ sunt magis frequentia in epistolis, & ferme sunt insigniores amicitiae notæ, & animi familiaritate devincti officia representant, con-

gerere, nec quidquam præterea adjungere.

Ego quanti te faciam, semperque fecerim, quanti me a te fibri intellexerim, sum mihi ipse testis. -- Idque tu ad tuos velim scribas: hæc quidem certe, quæ in potestate mea sunt, ut operam, consilium, rem, fidem meam, sibi ad omnes res parata putent. ep. x. lib. VI. Nunc quoniam & tu ita sentis (scribis enim, quæ de nostris officiis ego ad te scripserim; & si ea jucunda fuerunt, tamen, quoniam ex alto repetita sunt, non necessaria te putasse) & revera confirmata amicitia, & perspecta fide, commemoratio officiorum supervacanea est; eam partem orationis prætermittam. ep. v. lib. III.

Quamquam me nomine negligentiae suspectum tibi esse doleo: tamen, non tam mihi molestum fuit, accusari abs te officium meum, quam jucundum requiri: præsertim, quum in quo accusabar, culpa vacarem; in quo autem desiderare te significabas meas litteras, præ te ferres perspectum mihi quidem, sed tamen dulcem, & optatum amorem tuum. Equidem neminem prætermisi, quem quidem ad te perventurum putarem, cui litteras non dederim. Etenim quis est tam in scribendo impiger, quam ego? a te pergis, terve ad summum, & eas perbreves accepi. Quare si iniquus es in me iudex, condemnabo eodem ego te crimine: sin me id facere poteris, te mihi æquum præbere debebis. Sed de litteris hætenus: non enim vereor, ne non scribendo te expleam, præsertim si in eo genere studium meum non aspernabere. Ego te abfuisse tam diu a nobis, & doleo, quod carui fructu jucundissime consuetudinis tuæ, & luctor, quod absens omnia

nia cum maxima dignitate es consecutus, quodque, in omnibus tuis rebus, meis optatis fortuna respondit. Breve est, quod me tibi præcipere meus incredibilis in te amor cogit. Tanta est expectatio vel animi, vel ingenii tui, ut ego te obsecrare, obtestarique non dubitem, sic ad nos confirmatus revertare, ut, quam expectationem, tui concitasti, hanc sustinere, ac tueri possis. Quodnam genus humanissimi officii, ac suavissimæ urbanitatis huic deest ad Curionem epistolæ I. lib. II.?

In XIV. lib. IX. ad Dolabellam, quam sunt illa dulcissimæ caritatis plena? Nam quum te semper tantum dilexerim, quantum tu intelligere potuisti: tum his tuis factis sic incensus sum, ut nihil umquam in amore fuerit ardentius. Nihil est enim, mihi crede, virtute formosius, nihil pulchrius, nihil amabilius. Semper amavi, ut scis, M. Brutum, propter ejus summum ingenium, suavissimos mores, singularem probitatem, atque constantiam: tamen idibus Martiæ tantum accessit ad amorem, ut mirarer locum fuisse augendi in eo, quod mihi jampridem cumulatam esse videbatur. Quis erat, qui putares ad eum amorem, quem erga te habebam, posse aliquid accedere? Tantum accessit, ut mihi nunc denique amare videar, antea dilexisse.

Sequitur illa ad Pætum, in qua sunt amoris notæ ita expressæ, ut mentiri vix animus posse videatur. Ex prioribus tuis litteris intellexi, pergratam tibi esse curam meam valetudinis tuæ, quam tibi perspectam esse gaudeo. Sed, mihi crede, non perinde, ut est reapse, ex litteris perspicere potuisti. Nam quum a satis multis (non

enim

enim possum aliter dicere) & coli me videam, & diligi, nemo est illorum omnium mihi te jucundior. Nam quod me amas, quod id & jampridem, & constanter facis, est id quidem magnum, atque haud scis, an maximum, sed tibi commune cum multis: quod tu ipse tam amandus es, tamque dulcis, tamque in omni genere jucundus, id est proprie tuum.

Ad Trebatium ita scribit initio ep. xv. lib. VII. Quam sint morosi, qui amant, vel ex hoc intelligi potest. moleste ferebam antea, te invitum istic esse: pungit me rursus, quod scribis esse te istic libenter: neque enim mea commendatione te non delectari facile patiebar: & nunc angor, quidquam tibi sine me esse jucundum. Sed hoc tamen malo ferre nos desiderium, quam te non ea, quæ spero, consequi. Epistolam xi. lib. VI. c. orditur ad Torquatum.

Peto a te, ne me putes oblivione tui varius ad te scribere, quam solebam, sed aut gravitate valetudinis, qua tamen jam paululum videor levare; aut quod absim ab urbe, ut, qui ad te proficiscantur, scire non possim. Quare velim ita statutum habeas, me tui memoriam cum summa benevolentia tenere, tuasque omnes res, non minori mihi curæ, quam meas esse.

Sed ne primas videamur epistolas præterire. hæc quidem declarant, quæ ratione erga illum præstare te debeas, a quo maxima beneficia receperis: Ita scribit ad P. Lentulum ep. iv. lib. I. Ego neque de meo studio, neque de nonnullorum injuria scribendum mihi esse arbitror. Quid enim aut me ostentem? qui si vitam pro tua dignitate profundam, nullam partem videar tuorum meritorum

torum affectus. aut de aliorum injuriis querar?
quod sine summo dolore facere non possum. Se-
ptimæ hoc est principium.

Legi tuas litteras, quibus ad me scribis, gra-
tum tibi esse, quod crebro certior per me fias
de omnibus rebus, & meam erga te benevolen-
tiam facile perspicias: quorum alterum mihi,
ut te plurimum diligam, ficere necesse est;
si volo is esse, quem tu me esse voluisti: alterum
facio libenter; ut quoniam intervallo locorum,
& temporum disiuncti sumus, per litteras tecum
quam sæpissime colloquar. Omnem amoris, &
necessitudinis significationem superare quidem
videtur initium ix.

Perjucundæ mihi fuerunt litteræ tuæ, quibus
intellexi, te perspicere meam in te pietatem.
quid enim dicam benevolentiam, quum illud ip-
sum gravissimum & sanctissimum nomen pietatis
levius mihi meritis erga me tuis esse videatur?
Quod autem tibi grata mea erga te studia scri-
bis esse, facis tu quidem abundantia quadam
amoris, ut etiam grata sint ea, quæ prætermis-
ti sine nefario scelere non possunt.

Antequam huic epistolarum generi finem fa-
ciam, planiora quædam profero ex ep. xxi. lib.
XV. ad Trebonium. Et epistolam tuam legi li-
benter, & librum libentissime: sed tamen in ea
voluptate hunc accepi dolorem, quod quum in-
cerdisses cupiditatem meam consuetudinis augen-
dæ nostræ, (nam ad amorem quidem nihil po-
terat accedere) tum discedis a nobis, meque
tanto desiderio afficis, ut unam mihi consolatio-
nem relinquas fere, ut utriusque nostrum absen-
tis desiderium crebris, & longis epistolis leniatur.

Quod

Quod ego de me non modo tibi spondere possum, sed de te etiam mihi. Nullam enim apud me reliquisti dubitationem, quantum me amares.... Cui quidem ego amoris (utinam ceteris rebus possem) amore certe respondebo, quo tamen ipso tibi confido futurum satis... Reliquum est, ut tuam perfectionem amore prosequar; reditum spe exspectem: absentem memoria colam; omne desiderium litteris mittendis, accipiendisque leniam. Tu velim tua in me studia, & officia multum tecum recordere; quæ quum tibi liceat, mihi nefas sit oblivisci; non modo virum bonum me existimabis, verum etiam te a me amari plurimum judicabis.

Quo hæc respiciant exempla & jam declaravi, & vos, si attente ea legistis; ac meditati estis non sine aliquo fructu, uti spero, intellexeritis. Video ad officiosas epistolas referri omnes jam supra commemoratas: sed vos etiam videbitis, ita hæc litterarum propria esse, ut ceteris etiam jam descriptis generibus conveniant. Verum quid plura? Si illud hisce exemplis affecuti sumus, ut studio Ciceronis legendi, & imitandi auditores nostros incederimus; nihil est, quod optemus præterea.

**XVIII. De notis numerorum apud Latinos usitatis:
ac de ratione dies numerandi.**

AD Grammaticos potius rejicienda esset hæc tota tractatio: sed quum ad epistolas præfertim usus pertineat; quod jam polliciti sumus, præstabimus, sed brevissime. Primum itaque barbarum fugite morem numeros adscribendi

di vulgari ratione, five *Arabica*, ut inquit, aut *Arithmetica*; quum Latine scribitis. Quin autem plura hic quæramus, notas singulas subjiciemus Romanas, adjecta significatione, ac primum præcipuas.

I. unus. V. quinque. X. decem. L. quinquaginta. C. centum IO. vel ID. vel D. quingenti. CIO. vel CIO. vel M. vel OC. mille IOO. quinque millia. CCIOO. decem millia IOOO. quinquaginta millia CCCIOOO. centum millia IOOOO. quingenta millia CCCCIOOOO. decies centena millia. Ab uno autem ad decem ita excurrerant: I. II. III. IIII. vel IV. V. VI. VII. VIII. vel IIX. IX. vel VIIII. X. A X. ad L. sic X. XX XXX. XL. L. A XL. ad L. ita fere XLI. VII. XLIII. XLIV. XLV. XLVI. XLVII. XLXIII. XLIX. L. hinc ad C. hac ratione L. L. LX. LXX. LXXX. XC. C. cetera jam facile ex his poteris cognoscere. Ad octingentos autem vel nongentos exprimendos antepositur nota vel simplex vel repetita, quæ centum significat, notæ exprimenti mille, ut CM. vel CCM.

Mensem in Kalendas, Nonas, Idus dividebant. In primam diem mensis Kalendæ incidebant, in quintam Nonæ, in decimam tertiam Idus. excipe Martium, Majum, Julium, Octobrem, quibus transferuntur Nonæ ad diem septimam, Idus ad quintamdecimam. Dies itaque, in quas incurrunt Kalendæ, Nonæ, Idus, ex his denominantur sexto casu sic, Kalendis Januarii designatur prima ejus mensis dies. Nonis Februarii significatur dies quinta. Idibus Martii indicatur decima quinta; quum sit de exceptis.

Dies

Dies interjecti a sequenti divisione numerantur. Itaque post primam diem mensis, incipies a nonis denominare; post nonas ab Idibus supputabis; post Idus a Kalendis insequentis mensis. Dies, qui præcedit sive Nonas, sive Idus, sive Kalendas dicitur pridie Nonas, Idus, Kalendas. ceteros ut describas, diem tibi propone quem velis indicare, puta tertium Januarii: enumera ab hoc die ad Nonas; ita vero, ut tertium etiam, & quintum complectaris, invenies quatuor: die *xv.* Nonas Januarii. Sic de Idibus loquere. Danda sit epistola die vel *vi.* Februarii, vel *viii.* Martii: a sexta Februarii die ad *xiii.* in quam incidunt Idus interfluunt, enumeratis etiam *vi.* & *xiii.*, dies *vii.* dic ergo *vii.* scilicet septimo Idus Februarii. Similiter ab *viii.* die Martii, ad *xv.*, in quam incidunt Idus excepti hujus mensis, octo numerantur, dic igitur *viii.* id est octavo Idus Martii. Superfunt Kalendæ, sed eadem istarum ratio. Nam post Idus cujuslibet mensis, a Kalendis insequentis denominationem sumunt dies. Scribenda sit epistola die *xiv.* Januarii. a *xiv.* ad *i.* Februarii *xix.* invenies, supputatis de more & die, quo scribis, & Kalendis, dices ergo *xix.* Kal. Februarii. Ita vero progredieris, ut in tertio, sive Nonas, sive Idus, sive Kalendas consistas; nam qui sequitur, uti dictum est non secundo dicitur, sed pridie.

Hæc ut habeas expeditiora, memoriæ mandabis præcipuas numerandi rationes, & qui sint menses excepti; & quot diebus consent menses singuli. Erunt autem adjumento notissimi illi versus.

Pri-

Primum quemque diem mensis dixere Kalendas:

Quintus dat Nonas, decimus dat tertius Idus..

Octobris vero, Maji, Mavortis, Juli

Septima lux Nonas, Idus quindena reportat.

Dierum vero numerum, quem habent menses singuli, ex his collige

Junius, Aprilis, September, tumque November

Ter denos numerant: reliquis superadditur unus.

Februus at brevior his denis constat, & octo.

His unus adjungit bissextus quilibet annus.

Unde comperies diebus triginta constare Aprillem, Junium, Septembrem, Novembrem; uno autem, & triginta Januarium, Martium, Majum, Julium, Augustum, Decembrem; Februarium vero ceteris brevioris dies octo, & viginti habere. Intercalari tamen anno, unum adjungi. Sed animadvertite die xiv. Februarii semper dici xvi. Kalendas Martii; etsi anno intercalari dicendum potius videretur xvii., ut supputaretur dies adjectus. Verum loco ita enumerandi, quum ad diem vigesimam quartam ventum est, dicitur sexto Kalendas Martii, & repetitur idem die xxv. ex hoc autem quod bis dicitur sexto Kalendas, annus Bissextus nominatur.

Occurrunt nonnullæ rationes scribendi, siue diem adnotandi mensis, quæ tamen in idem recidunt. Itaque ea sæpe invenies ad quartum Nonas Januarii; ad vi. Idus, & similia: alias etiam a. d. xlii. Kal. Decembris, vel expresse ante diem xlii. Kal. Verum nihil afferunt discrimini; quum idem significant ac vi. Idus. xlii. Kalendas, ut differte probat Manutius in expla-

na-

natione ep. viii. Llib. II. ad Atticum. Sæpe etiam animadvertes Kalendas, Idus, Nonas dici Januarias, Februarias, Martias, & sic de reliquis mensibus, quod æque Latinum est, ac Januarii, Februarii, & ceterorum: sicut etiam Quintiles, vel Sextiles pro Julias, vel Augustas; seu Julii, vel Augusti.

Ut vero facilius cognoscas, quo die sint datæ aliorum litteræ, quum deprehendis Latino more diem descriptum, hac utere ratione. Considera, quot dies inveniantur inter diem assignatum, & diem ex quo denominatur; tum adde duos, nempe diem descriptum, & eum, in quem incidunt sive Nonæ, sive Idus, sive Kalendæ; qui inde conflatur, est mensis dies. ex. ca. Occurrat in Scriptura xiv. Kal. Julii, a die xiv. Mensis Junii, de quo intelligitur ad 1. Julii, sexdecim sunt intermedii, adde xiv., qui est descriptus, & primùm Julii, reperies duodeviginti; dies igitur designatur decimus octavus mensis Junii. Ita sit iv. Non. Maji, a iv. ad vii., si septimùm supputas, tres inveniuntur; adde iv., qui est indicatus; quatuor reperies, igitur die iv. Maji data est epistola.

Vidit D. Michael Angelus Griffini Clericus Regularis S. Pauli, & in Ecclesia Metropolitana Bononiæ Pœnitentiarius pro Eminentissimo, ac Reverendissimo Domino D. Vincentio Malvetio Archiepiscopo Bononiæ, & S. R. I. Principe.

Die 28. Junij 1766.

IMPRIMATUR.

Fr. Joseph Maria Pettoni Vicarius Generalis S. Officii Bononiæ.

MG 2421

THE
JOURNAL
OF THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE

VOL. LXXV. PART I.
1905.
PUBLISHED BY THE
CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS